1926 Kahekümnes aastakäik Nr. 10

KUUKIRI
EESTI KIRJANDUS

Tegev ja vastutav toimetaja J. V. VESKI

TOIMKOND:

J. Aavik, A. R. Cederberg, M. J. Eisen,
A. Jürgenstein, J. Köpp, O. Loorits, J. Luiga,
J. Mark, J. Mägiste, A. Saareste

SISU:

J. Luiga: Läti Hendriku kroonika kriitika. (Pooleli.)
Arno Raag: Jakob Pärna elu ja töö. (Lõpp.)
C. H. Niggol: Minu mälestused varemast ajast. (Pooleli.)
Joh. Aavik: Keeleuuenduse ümber virisejad.
Elm. Päss: Joomasõnade aruanne I.
M. J. Eisen: Kirjanduslik ülevaade.
Lisaks: Eesti raamatute üldnimestik 1924. a. alates.

EESTI KIRJANDUSE SELTSI VÄLJAANNE

Nõudke Eesti Kirjanduse Seltsi väljaandeid igast kodumaa raamatukauplusest.

A. Reinwald: **Valik luuletusi.** Autori pildiga. 114 lhk. Hind 100 m., kalingorköites 260 m.
Jaan Bergmann: **Laulud.** II trükk. 434 lhk. Hind 300 m., kalingorköites 460 m.
J. Järv: **Karolus.** II trükk. 112 lhk. Hind 75 m., kalingorköites 235 m.
Elisabet Aspe: **Ennosaare Ain.** III trükk. 146 lhk. Hind 100 m., kalingorköites 260 m.
„ „ **Kasuõde.** III trükk. 72 lhk. Hind 60 m., kalingorköit. 220 m.
Anna Haava: **Luuletuskogu** (Luuletused I, II ja III, Lained, Ristlained, Põhjamaa lapsed, Meie-päevist). Illustreeritud. 418 lhk. Hind 400 m., kalingorköites 560 m.
Anna Haava: **Luuletused I.** IV trükk. 64 lhk. Hind 40 m. (Pealaos.)
„ „ **Meie-päevist.** 60 lhk. Hind 40 m. (Pealaos.)
K. E. Sööt: **Aastate kajastus.** Luuletused 1883—1924. V. Ridala eessõna ja autori pildiga. 238 lhk. Hind 350 m., kalingorköites 510 m.

B. Maailma-kirjastik.

Dante Alighieri: **Uus elu** (Vita Nova). Tõlkinud J. Semper. 9 pildiga. 102 lhk Hind 125 m., kalingorköites 285 m.
Molière: **Ihnus.** Tõlkinud R. Kask. 154 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 280 m.
Chateaubriand: **Atala.** Tõlkinud K. Martinson. 16 pildiga. 90 lhk. Hind 60 m., kalingorköites 220 m.
V. Hugo: **Hernani.** Tõlkinud J. Semper. 128 lhk. Hind 140 m., kalingorköites 300 m.
„ „ **Jumalaema kirik Pariisis.** Tõlkinud J. Semper. 36 pildiga. 650 lhk. Hind 450 m., kalingorköites 610 m.
G. Flaubert: **Kolm lugu** (Herodias, Legend Püha Julianus Võõrustajast, Lihtne süda). Tõlkinud A. Saareste. 104 lhk. Hind 75 m., iluköites 225 m., kalingorköites 235 m.
Pierre Loti: **Islandi kalur.** Tõlkinud ja eessõna kirjutanud Peet Vallak. Autori pildiga. 178 lhk. Hind 200 m., kalingorköites 360 m.
J. W. Goethe: **Noore Wertheri kannatused.** Tõlkinud Jaan Kärner. Autori pildiga, 132 lhk. Hind 150 m., kalingorköites 310 m.
Fr. Schiller: **Röövlid.** Tõlkinud J. Kärner. 168 lhk. Hind 120 m.
„ „ **Wilhelm Tell.** Tõlkinud J. Kärner. 144 lhk. Hind 100 mk.
„ „ Mõlemad teosed koos kalingorköites 420 mk.
Walter Scott: **Ivanhoe.** Tõlkinud A. Hansen. 9 pildiga. 514 lhk. Hind 375 m., kalingorköites 535 m.
G. B. Shaw: **Inimene ja üliinimene.** Komöödia ja filosoofia. Tõlkinud Ants Oras. 304 lhk. Hind 275 m., kalingorköites 435 m.
A. Kivi: **Seitse venda.** Tõlkinud Fr. Tuglas. 42 pildiga. 482 lhk. Hind 350 m., kalingorköites 510 m.
Juhani Aho: **Vaikne meri** (Laastud). Tõlkinud Fr. Tuglas. 122 lhk. Hind 100 m., iluköites 150 m.
Eino Leino: **Helkalaulud.** Tõlkinud Aug. Anni. 80 lhk. Hind 60 m., kõvas köites 110 m.
E. Sillanpää: **Vaga viletsus.** Tõlkinud Aug. Anni. 202 lhk. Hind 175 m., iluköites 240 m.
A. Järnefelt: **Isamaa.** Tõlkinud ja eessõna kirjutanud Gustav Suits. Autori pildiga. 186 lhk. Hind 200 m., kalingorköites 360 mk.

C. Noorsoo jutukirjastik.

Edda. Kogu vana-islandi jumalate- ja kangelaslugusid. Ümber jutustanud J. Kärner. 28 pildiga. 168 lhk. Hind 150 m., iluköites 330 m., kalingorköites 360 m.

Eesti Kirjanduse Seltsi kirjastusel ilmuvad ainult väärtuslikud raamatud.

EESTI KIRJANDUS

EESTI KIRJANDUSE SELTSI KUUKIRI

1926 XX AASTAKÄIK № 10

Läti Hendriku kroonika kriitika.

L. H. kroonika esimese osa kriitika. Teodoriku kroonika. [1])

Meinhard, vaga, vaikne [2]) jumalasulane suurel kaubateel Väina jõesuu saarel, kaupmeeste lohutaja jumalasõnal pika, ohurikka tee alul, ei ka tema mõjukamad, sõjakamad, agaramad järgnikud Liivi rannas ei oleks saavutanud võib-olla suurt edu enda politilistes püüetes võrdlemisi lühikese aja kestes, pealegi ka Eesti maa suhtes, kui neile ei oleks astunud mõjuvõimsamaks kaastöötajaks väga osav, tolle aja diplomaatilistes võtetes vilunud ja võimas tegelane — Eestist välja aetud Teodorik, kohaliste olude ja vastolude ülihea hindaja ja kohaliste rahvaste elu ning kommete ja nõrkuste kogenud tundja.

Teodorik on suure tähtsusega Eesti saatuses Pala [3]) ajajärgus, mispärast katsume temast saada kujundi, nii täielise kui L. H. kroonika ning teiste ürgdokumentide andmed lubavad.

L. H. kroonikast leiame lühikese, katkendilise ülevaate Teodoriku tegevusest, mis käib — silmas pidades üksi asjalisi fakte — järgmiselt (1.10):

„Piiskopp Meinhardil oli kaastöötajaks (cooperator) evangeeliumis tsistertslaste ordu vend Teodorik (Theodoricus), pärast piiskopp Eestis. Teda tahtsid liivlased surmata . . .

---

1) Ette kantud kõnena E. Kirjanduse Seltsis 20. sept. 1925. Siin on puudutatud mõndagi küsimust mööda minnes, katkendiliselt. Täiemal kujul loodan valgustada sündmusi ning esildada kirjandust Teodoriku üldtegevuse kirjeldusel eritöös, mille avaldan, kui kujunevad selleks võimalused.

2) „discretus, humilis et devotus." Pabst: Meinhart, Livlands Apostel II, lk. 12.

3) „Pala ajajärguks" nimetan ma perioodi, mis ulatub a. 1180 kuni aastani 1227, määrase ajajärgu keskuseks, murdepunktiks oleks Pala lahing a. 1217. Võttes arvesse M. J. Eiseni märkusi kirjutan ma edaspidi „Pala", mitte, nagu ennemalt, „Paala".

Olles ülesandel Eestis, sattus sellesama venna elu väga mitu korda paganate läbi surmaohtu. (Idem frater missus in Estoniam plurima passus est vitae pericula.) .... Selsamal ajal palus vend Teodorikult keegi haavatud liivlane[1]) Turaidast ravimist, ja lubas end tervenemise puhul ristida. Vend (Teodorik), kes, hõõrudes nüüd rohte ja kuigi ei teadnud (arsti)rohu mõju, kutsus appi Issanda nime, ja tegi ta terveks ihu ning hinge poolest — teda ristides. Ja ta oli esimene aristokraatidest (primus ex primoribus), kes Turaidas vastu võttis ristiusu."

Eeltoodud episoodi õigeks mõistmiseks selle, Teodoriku tähtsa „eluloo" kirjelduse õigeks hindamiseks tuleb meil ligemalt tutvuda L. H. kroonika esimese osa iseloomuga, asuda selle valgustusele kriitilisel eritlusel.

L. H. kroonika esimene osa eraldub muust kroonikast silmapaistvalt kahes suunas: ta on rohkesti põimitud imedega, imetegudega, ja teiseks: ta on stiili poolest katkendiline.

Kuid ka neis osis, kus L. H. on asjalisem, süstemaatilisem jutustuses, on L. H. kroonika suhtumine realiteeti sügavalt keskajaline, nimelt selle poolest, et käsitleb sündmuste, nähtuste hindamisel mõõtu hoopis erinevalt meie ajast; tema ilmavaateline huvi suundus hoopis teisale kui näiteks meie aja huvi.

Meid huvitab reaalne fakt, sõjaline või majanduspolitiline ilmutus või neis tegutsev isik, — L. H. huvi kindus esimeses joones kirikule, usuelu nähteile üksikasjadeni, ja kiriku, usu tegelastele, leides temalt hindamist esikohal rohkeil piibli kõnekäänel. Teda ei huvitanud tegelase abstraktne ilmavaade ega tema politiline kava, vaid tema usk; teda ei huvitanud sündmuse ehk tegelase väärtus niisugusena, vaid nende suhtumine kiriku ellu. Kõike muud, peale kiriku ja preesterkonna, käsitleb L. H. kõrvaliste nähetena, andes vaid märgusõna, millest nüüd meil tuleb arutada tõelisust: tema-aegset käsitlust tuleb meil tõlkida meie aja keelde. Vaevalt mainides reaalset fakti, nihutab L. H. laialt esikohale kiriklikud eluilmed — jumala ilmutustena, millel ainuke väärtus L. H. silmis.

Sellepärast kaalub L. H. juures legend enam kui asjalik jutt, ime enam kui reaalne tõde. Reaalne fakt omandab

---

1) Nagu tunnistatud ajaloolastelt, on siin mõeldud liivi vanem Kaupo.

AR EESTI RAHVUS-RAAMATUKOGU
Av 926P
Eesti

L. H. silmas alles siis tõelise olemasolu õigustuse L. H. kroonika esimeses osas, kui ta on seotud imega.[1])

Nagu öeldud, kannab L. H. kroonika esimene osa selle poolest teistest osadest nähtavalt erinevat ilmet: ta on põimitud ohtrasti imedega, imetegudega. Need imed, imetaolised sündmused (viirastused, visioonid) on seotud peaasjalikult Teodoriku isikuga!

Teodorik ei tee sammu, kus ei sünniks mingisugune ime ehk imetaoline nähe.

Teodorik rohitseb terveks liivi vanema, teadmata rohu ravimisväärtusest: see ime sunnib ravitud liivlast pöörduma ristiusule (1.10). Teodorik pääseb vaenlaste leerist läbi imega: sakramenti-hostiat käes kandes. Teodoriku väljal kasvab ime läbi ilus vili, kuna ümbruses liivlaste vili kidutseb (1.10).

Need imed on nii jutustatud, nagu oleks imede avatlemine eriline annetus Teodorikule kui valitud jumalasulasele: jumal aitab Teodoriku läbi kõigist kimbatustest: loosi juhutab jumal eriti nii, et Teodoriku elu päästetakse (1.10).

Teodoriku ristitud tähtsa liivlase hing saab nii pühaks, et kohe peale tema surma teine vastristitu näeb „seitsme penikoorma kauguselt", „kuidas inglid selle hinge kandsid taeva" (1.10).

L. H. kroonika esimeses osas leidub imesid, mitte otsekohe seotud Teodoriku isikuga, kuid mis kannavad siiski sügava keskaja imeteo ahnet meelsust, määrane marutaumaturgiline kroonika iseloom annab tunnistust selle kroonikaosa kirjutaja ka tolle aja kohta mahajäänud ilmavaatest. Nii näiteks (7.9) surnud Holmi preester Sifrid'i kirstulaua pikendus ime läbi, mis avaldab õige toorevõitu usumeelsust, määrast meelsust me kroonika teistes osades ei leia.

---

1) Harnack, Die Mission u. Ausbreitung des Christentums in den ersten 3 Jahrhunderten, I, 1924. lk. 237: „Die Wahrhaftigkeit in bezug auf das Wirkliche leidet in jeder Religion ebensoleicht Schaden wie die Gerechtigkeit, und an jede Religion haftet sich der Fanatismus, die Kritiklosigkeit und der Schwindel. Die Blätter der Kirchengeschichte von den ältesten Zeiten an wissen davon zu erzählen. In den meisten Fällen, bei allen den Wundern, die nicht geschehen, den Visionen, die nicht gesehen, den Stimmen, die nicht gehört, den Büchern, die von den angeblichern Verfassern nicht geschrieben worden sind, können wir heute nicht mehr entscheiden, wo der Selbstbetrug aufhört und wo der Betrug anfängt, wo die Schwärmerei zur Methode u. die Methode zur gewohnheitsmässigen Täuschung, ebenso wie wir in der Regel nicht zu entscheiden vermögen, wo die herbe Exklusivität zur Ungerechtigkeit u. zum Fanatismus wird."

Järgnevate osade kroonika „algkroonika“ kirjutaja seab end teatavas mõttes kriitilisele seisukohale imetaoliste nähtuste suhtes, eriti, kui need on mittekristlase nähtud imed, näit. — 10.14 — liivlase nähtud inimese kuju tõus puust, määrane imetaoline kuju ennustas tulevikku. Kroonika iseloomustab säärast ilmutust „kurjavaimu terenduseks“ — „fantasmata daemonum illusionem“.

Imetegu on siiski seotud niivõrt Teodoriku isikuga, et ime teda saadab igal pool, mispärast leiame imetaolisi ilmutusi, ka pärastises kroonikas, seal, kus teotsemas Teodorik.

Väga sarnane on igatahes ime, mis mainitud (1.10) Teodoriku eluloo peatüki lõpul, imega Raceburgi piiskopi surma puhul Ojamaal a. 1215, kus Teodorik oli sureva piiskopi saatjaks ja arvatavasti sündmuste jutustajaks.

Me loeme nimelt 1.10: „Kui aga haigus suurenes, saadi võitu naiste uskmatusest: ta ristiti ja annetati palvetega jumalale. Ja kui ta suri, nägi üks vastristitu tema hinge inglitest kantuna taeva — seitsme penikoorma kauguselt — ja tundis ta ära.“ [1])

Ja Raceburgi piiskopi surma puhul loeme (19.6): „Ja ta laip maeti endise kardinali marmorsesse hauda, mis on sealpool jõge Augustini kloostris. Ja üks nerolane (hörolane) nägi nägemust: sammast (tuikest) äikesena hiilgavat, üle Alpide tulevat ning maanduvat siinkohal puhkamiseks. Ja on tõestatud veel teisi sarnaseid nägemusi selle haua juures“ (võrdle ka Gruberi ääremärkus selle koha juurde ja minu arvamised Eesti Kirjanduses 1923. a. lk. 25).

Kõige iseloomulisem Teodoriku isiklikkude annete, osavuse ning tema imetegude võime hindamises on järgmine lugu a. 1206 (10.1):

Teodorik jõuab a. 1206 Polotski knäsi juurde, et mõjustada knäsi riiglaste kasuks — liivlaste-rahvuslaste vastu. Teel kimbutavad Teodorikut leedulased, kes liivlaste-eestlaste rahvuslastega liidus, ning võtavad Teodorikult ära uhke sõjaratsu, mis Riia piiskopp määranud Polotski knäsile kingituseks, ja paljastavad teda ka teiste kallite kingituste poolest. Kuid Teodorikule jääb siiski,

---

1) Kruse, m. k., lk. 565, tähendab inglite nägemise puhul L. H. kroonikas: „... ebenso wie der Abt Bertold im Jahre 1188 am Carmel die Seelen seiner Mönche, die von den Sarazenen ermordet waren, von Engeln den Himmel tragen sah.“

Üldse katsuti Teodoriku ajal oma visioones leida kooskõlastust vanemast kirikuloost tuntud visioonidega, mida on näinud või teatanud kiriku esimesed pühakud.

nagu pärast selgub, raha küllalt. Jõudes Polotski knäsi juurde leiab Teodorik sealt eest liivi saadikud, kes on knäsi ergutamas tegevusele sobitatud salalepingu põhjal liivlaste-eestlaste ja taanlaste-polotsklaste vahel — suureks vastuhakkamiseks a. 1206 — riiglastele!

Knäs ei tahtnud Teodorikust ega tema saatkonnast teadagi, ja isoleeris kogu Riia saatkonna, et see ei saaks saladusi välja urgitseda. Nähtavasti tunti ka Polotskis juba Teodoriku diplomaatilisi osavusi hästi. Kuid Teodorik ei ole mees, keda takistused suudavad ettevõttes kohutada. Kroonika jutustab nüüd edasi: „Kui Teodorik noid asju sügavamalt uuris-urgitses „causam perpendente", laskis üks (Polotski) knäsi nõunikest enda ära osta kinkide ning rahaga (muneribus et pecunia corrumpitur) ja avaldas kõik kauahoitud saladused. Peale selle tuli jumala imetaoline, ettenägev võim Teodoriku üle ning pööras kõik asjad paremusele."

Siin on lihtne fakt, Teodoriku jultunud ning hoolimatu politiline tegevus — vastaste äraostmine rahaga salaplaanide kättesaamiseks — kujutatud jumala erilise annina, mis tuli Teodoriku peale, mille tõttu Teodorikul korda läks liivlaste poolt kaua ja laialt hautud rahvusvahelist Riia hävitamise kava — nurja ajada.

* * *

Need imed, seotud Teodorikuga, olenevad 1) Teodoriku ilmavaatest, tollegi aja kohta mahajäänud ilmakäsitlusest, 2) nad olenevad Teodorikust kui veendunud tsistertslasest[1]),

1) „Die Cistercienserklöster waren in jener Zeit der Brennpunkt der phantastischen Verehrung der Hostie, u. die dadurch erregten Ordens genossen hatten eine göttliche Vision nach der anderen.

Nach diesen zwei Richtungen hin, der Marien u. der Hostien Verehrung, hat sich die Visionssucht der Cistercienser besonders geäussert. Vielfach waren die Reliquien auch Gegenstände der Visionen.

Auf Reliquien waren alle Cistercienserklöster in hohem Masse bedacht, u. in Sachsen u. am Rhein scheint jedes Kloster sich besonders einiger Exemplare von den Gebeinen der 11.000 Jungfrauen erfreut zu haben.

Diese Visionssucht stand mit der strengen Askese in genauer Verbindung" (Fr. Winter, D. Cistercienser des nordöstl. Deutschlands, I, 1869. a. lk. 189—191).

Gruber väljendab ääremärkuses 7.9 juurde oma arvamist L. H. kroonika imede asjus: „Et siinpool merd nii määratu palju imetegusid olemas, et Caesarius — munk Heisterbachist Kölni peapiiskopkonnast — üksi nende imedega, mis sündinud tema eluajal, 12 raamatut täis kirjutanud ning järeltulijaile alal hoidnud, siis ei võiks olla ime, ega oleks kooskõlas ajavaimuga, kui ka sealpool merd inimeste

3) nad sõltuvad Teodoriku erilisest konstitutsioonist, mis avatleb temas viirastusi: Teodoriku psüühilisel loomul on kalduvusi illusioonidele, hallutsioonidele.

Gruber (Script. Rer. Liv. I, lk. 230—231) jutustab allikate järele Teodoriku hallutsioonest. Teodorik ise jutustanud teisele kirikumehele: „Ego novi sacerdotem, qui nuper oculis corporalibus Christum in altari vidit" — „Ma tundsin üht preestrit, kes oma lihaste silmiga nägi hiljuti Kristust altaril." Pärast seletanud Teodorik: ta ise olnud see nägija.

Kare asketism keeldumisega sugulisest läbikäimisest võib avatella viirastusi, hallutsioone, mis omakord soodustavad fanatismi, fanaatilist elukäsitlust ning väsimata püüdu eesmärkide taotlemises. Närviline, fanatismiga seotud konstitutsioon on suure suggestiivse omadusega, mis võimaldab kaasa tõmmata hulki ja üksikuid.

Teodorikut iseloomustab hästi järgmine lugu (Fr. Winter m. k. I, lk. 237): „Trier'i kirikkonna Hemmenrode kloostris elas noor munk, nimega Peetrus, Koblenzist pärit, kes välja paistis vaimuannete, eriti aga kiiduväärt elukommete poolest. Hõõgav Kristuse armastus täitis teda niivõrt, et ta, süvenedes sellesse, ihaldas üleloomulisi ilmutusi ja neid uskus ka omavat. Kõige enam andus ta Kristuse kannatusele ja katsus vähemalt kord päevas Kristuse kannatamise häbi endale ette kanda, uskudes saada sellega kõige ennemini vaimulikkude armuilmutuste osaliseks. Pool aastat paistis talle soov kättesaamatu. Aga väsimata püsivusega püüdes läks tal korda Kristuse saladustesse tungida; ja edaspidi võis ta süveneda Kristuse kannatuste vaatlustesse sisemise mõnutundega. Talle näis, nagu kaetaks tal igapäev laud.

---

keskel ei oleks midagi sarnast sündinud. Ma ei pane seda sugugi pahaks kroonika autorile, pean isegi tema heaks küljeks, et ta nende jutukestega õige tagasihoidlik on olnud" (quo in talibus enarrandis parcior sit).

Gruber ei märka järsku vahet L. H. esimese osa ning järgmiste osade vahel.

Võrdle ka Mittheilungen Bd. XI, lk. 478: „Über d. Miracula Bernhardi", milles puudutatakse ka Teodorikuga seotud imesid (Winkelmann).

Winkelmann tsiteerib sealsamas Caesarius'e järele järgmise lause „visioonist" (lk. 481 not. 1): „haec relata sunt ab episcopo Livoniae, viro ordinis Cisterciensis, qui ea multa melius et plenius novit, quam a me sunt relata."

Teodorikut nimetati Caesariuse ajal ka „episcopus de Livonia", Livoonia laiemas mõttes arvatud: „Venerabilis Theodoricus episcopus de Livonia" (lk. 480, sealsamas).

Need vaimulikud meditatsioonid avatlesid temas palava iha: jumalik ilmutus näidaku temale Kristuse pale...

Ja tõesti tõusis tema mõttelend ärevuseni, nii et ta, kord altaril krutsifiksi ees põlvitades, arvas nägevat, kuidas Kristus oma käed sirutas tema poole ning teda südamlikult surus vastu oma rinda. See haiglane ärevus avatles temas sageli korduvat kestvat pisaravoolu, milles ta nägi erilist jumalikku armu. Süvenemisel Kristuse kannatusse näis temale eriline arm, märtrisurma osaliseks saada.

Kui nüüd Eesti piiskopp Teodorik tuli Reinimaale, oli Koblenzi Peetrus sedamaid huvitatud misjoniteenistusest paganate keskel. Nagu näib, oli nende mõlemate, Peetruse ja Teodoriku, vahel mingisugune usundiline sugulus. Sest ka Teodorik uskus ihulikkude silmadega Kristust altaril näinud olevat. Usuline fantaasia oli Peetrust mõnigi kord lasknud kloostri korrast mööduda. Nüüd läks ta Teodoriku järele, kloostriülemalt küsimata. Mõlemad tõid kaitseks ette paavsti volituse, et kõik, kes tahtsid, võisid Liivisse minna paganaid pöörama. Pärastpoole sai ta oma abtilt luba valitseda Liivis üht kirikut. Seal jutlustas ja ristis ta veel 1221. a. Tema haiglasele meelele oli kahtlemata suureks õnneks, et ta, kloostri vaikusest eemaldatud, asetati praktilise elu tegevusse."

„Teodoriku kroonika" imevängetes võtetes ei tule mitte näha pettust [1]) ega meelega ettelükatud „deus ex machina" oma kavaluste katmiseks, vaid neis tuleb näha Teodoriku erilist iselaadi, tema usumeelsust, mis, L. H. kroonika usumeelsusega võrreldes, tõsi küll, maha jäänud ning lõhnab eelnevate sajandite usumeelsusest. [2])

* * *

Meie järjeldame: L. H. kroonika esimene osa kannab imederohket iseloomu, määrane taumaturgiline iseloom

---

1) Kruse Urg., lk. 565, ütleb Teodoriku puhul: „Der Betrug, den die Priester zuweilen spielten, konnte nun wol einzelne betören, aber im ganzen nur von nachteiligen Folgen sein."

2) Pabst: Meinhart, Livlands Apostel, I, lk.41: „Wir haben vom Mittelalter u. seinen Glauben andere Begriffe, als dass wir uns den leichten Spass zu machen erlauben dürfen den glaubensstarken Mann, der die unmittelbarste Hülfe erwartete u. verspürte, des Leichtsinns oder gar der auf Profit speculierenden Betrügerei zu zeihen."

Keskaja kirikukroonikate tõest kirjutab Eicken: „Die Anhänger d. Kirche wurden zu gefeierten Grössen u. Heiligen erhoben, auch selbst dann, wenn nicht religiöses Empfinden, sondern eigennützige Beweggründe die Ursache ihrer Parteinahme waren." „Die religiöse Idee der Kirche war in diesen Fällen so mächtig, dass sie selbst über

ulatub kroonikas piiskopp Alberti tegevuse-ajajärgu kroonika esimesse ossa. Pärastine kroonika, eriti 1203. a. peale, kannab teist iseloomu. Siin ei ole enam vänget imetaolisust, vaid kroonika on reaalne selle aja teiste kroonikatega võrreldes ning isegi üliasjalik sündmuste harutamises.

Kuid L. H. kroonika esimene osa kannab ka stiililiselt, õigemini kompositsiooniliselt, teistest osadest erinevat iseloomu: esimene osa kroonikast on kokku seatud väljavõtteist, lühikesist kokkuvõtteist; need näivad pärit olevat ühest täielisemast kroonikast, määrane hüpoteetiline, täielisem kroonika on olnud aluseks L. H. kroonika esimesele osale [1]).

Seda hüpoteetilist kroonikat, millest säilinud vaid ekstserptid L. H. kroonika esimeses osas, nimetan ma selle osa peailme — imetegelise loomu ja selle kroonikaosa peategelase ning imeteo-loomu peakandja tõttu „Teodoriku kroonikaks".

Kui L. H. kroonikaga ligemalt tutvuda, selgub, et kroonika esimene osa ei ole järjekorraliste sündmuste jutustus, vaid esineb, nagu öeldud, üksikute eraldatud sündmustena, kus need sündmused ei ole reatatud mitte aja järele,

---

die Gewissensbedenken des Betruges hinweg führte." „Blieben die Fälle einer solchen bewussten Geschichtsfälschung auch vereinzelt, so war die Zahl der in naivem Glauben erdichteten Legenden desto massenhafter. Diese erzählten nicht nur unwahres, sie verwischten auch häufig den geschichtlichen Charakter der betreffenden Persönlichkeiten, indem sie denselben religiöse Beweggründe beilegten, welche ihnen oder überhaupt ihrem ganzen Zeitalter noch unbekannt gewesen waren." „An die Stelle der seelischen Beweggründe trat das göttliche Wunder. Das letztere musste die verborgene Ursache u. den inneren Zusammenhang ... der Erscheinungen erklären." (Geschichte u. System der mittelalterlichen Weltanschauung.)

1) Sissejuhatuseks L. H. kroonika tõlkele on Hansen märganud kroonika katkendilisust, kuigi ta seda seletab autori „Kunstgriff'i" meetodiga X leheküljel: „Es ist einer von den kleinen Kunstgriffen Heinrichs, auch ganz bedeutende Personen seiner Erzählung so ohne weitere Nennung der Namen einzuführen. „Es war ein Mann aus dem Orden d. heiligen Augustinus" u. s. w, sagt er I, 2, „der kam nach Livland, das Christentum zu predigen"; einige Absätze weiter redet er von Meinhard, als einem bekannten Namen, obgleich er ihn da zum ersten Male bringt. So auf Theodorich (1.10), einen angesehenen Mann in Treiden (et hic primus ex primoribus in Thoreida fuit), ist es Nachlässigkeit oder ein Stückchen Manier, dass Heinrich den Namen wieder nicht nennt, aber ein paar Hauptstücke weiter ... von Caupo als von einem alten bekannten spricht, und raten lässt, ob nicht dieser, ob nicht vielleicht dieser mit dem erwähnten Namenlosen gemeint ist."

Lk. 21: „Daher die Anfänge so brockenhaft."

vaid tähtsuse järele, ja nimelt tähtsuse järele mitte peategelase Teodoriku, vaid Meinhard'i resp. Alberti suhtes!

* * *

Katsume tõestada neid väiteid L. H. kroonika 1.10 juures, milles kõneldud Teodoriku isikuga seotud sündmustest.

Seal on öeldud: „Ja see (Kaupo) oli esimene ülemaist (aristokraadest), kes võttis Turaidas vastu ristiusu" — „Et hic primus ex primoribus [1]) in Thoreida fidem Christi suscepit." Kuid juba ennemalt (1.4) on kroonikas juttu tehtud teistest liivi ülemustest, „esimestest", kes ristiti. Tähendab: sündmus, mis on kirjeldatud 1.10, teostus enne 1.4 sündmusi, mispärast ta peaks seisma kroonikas ka enne 1.4.

Ja tõesti: kõik 1.10 jutustatud lood kuuluvad L. H. kroonika alguses kirjeldatud sündmustele eelnevasse ajajärku.

Me leiame sessamas 1.10 väga tähtsa märkuse Teodorikust: „Idem frater missus in Estoniam... a paganis plurima passus est vitae pericula" — „Seesama vend (Teodorik), olles ülesandel Eestis,... sattus tema elu väga mitmel korral surmaohtu paganate läbi — päikesevarjutuse puhul jaanipäeval; nad ütlesid: ta (Teodorik) sööb päikese ära." Seda ülitähtsat märkust, ekstserptilist mainet: „missus in Estoniam" ei tule mitte mõista, nagu oleks Teodorik läkitatud Eestisse Meinhardi ajal Ykeskola ajajärgus (s. t. varssi peale 1184. a.), saadik Meinhardi enese poolt „läkitatud" Eestisse, ja et sel korral olnud ta elu väga mitmel puhul — plurima — surmahädas.

Meinhardil ei olnud Eestiga pealegi kuni 1187. a., millesse aastasse mahutavad Balti ajaloolased (Pabst) Teodoriku kimbatusi, midagi tegemist, vähemalt L. H. kroonika teadetel, liiatigi nii suuri asju ajada, et ta saatis sinna niisuguse ülitähtsa isiku, — me kõneleme varssi Teodoriku tähtsusest, — ja kes Eestist ära tuli tema süüdistuse pärast „paganatelt" — päikese söömises!?

Kui oletada Balti ajaloolaste viisi Teodoriku lühiajalist lähetusretke Eestisse Meinhardi ülesandel, ei oleks Teodorik lühikese aja kestes [2]) kuidagi saanud sattuda mitmel

1) „ex primoribus" puudub Zamoiski ärakirjas, leiduv siiski teistes. Ekslik on Zamoiski ärakirja kõiges õigemaks pidada. Mötte järele on siin „ex primoribus" õigem.

2) Pabst: Meinhart, Livl. Apostel II, lk. 37, nr. 107, saab sõnast „missus" aru kui missioonist: „Von seinem Aufenthalte in Thoreida heisst es anders, weil es keine vorübergehende Missionsreise war." Ma olen pidanud paremaks tõlkida „missus in Estoniam" — „olles ülesandel Eestis".

puhul — plurima —, väga sagedasti surmahätta. Lühikese aja kestes ja olles võõrana Eestis, esimest korda ja vähe aega, ei oleks Teodorik võinud saada Eestis tuttavaks niivõrt, et eestlased just teda süüdistavad päikese söömises!

Kuidas oleks Teodorik, erilise autoriteedita, väikese võimuga mees, nagu ta kujutatud L. H. kroonikas, — kuidas oleks seesugune tähtsuseta isik võinud lühikesel viibimisel Eestis — kuulsaks saada niivõrt, et just teda peetakse päikese sööjaks!?

Ja kui Teodorik tõesti oleks lahkunud Eestist vaid sellepärast, et „paganad" eestlased teda pidasid päikesevarjutuse tegijaks, päikese sööjaks, siis ei oleks olnud Teodorikul õieti põhjust Eestist põgenedes nii üliägedalt hakata töötama Eesti vastu, eriti Eestis võimul oleva valitsuse vastu äärmise kihaga, tehes kõik, mis ta võimuses, et võimul olevat mõju-ringkonda Eestis — kukutada ning saada ise Eestis juhtivaks meheks[1]) iseseisvaks, s. t. rippumata piiskopiks[2]) üle kogu Eesti[3])!?

Niisugune mees kui Teodorik, kes meile esineb, vastuvaidlemata allikate järele, kohe peale lahkumist Eestist — suure diplomaadina, mõjukama autoriteedina politika alal Balti rannul, paavstide — eriti vägeva Innocentius III — pailapsena"[4]), — niisugune mees ei tagane

---

1) Fr. Winter I, lk. 132: „Besonders aber richtete Dietrich seine Aufmerksamkeit auf Estland."

2) U. B. I, 37, Innocentius III bulla 2. nov. 1213 — Teodorikule: „...ne cuiquam, tamquam metropolitano respondeas, absque mandato sedis apostolicae speciali", s. t. Eesti piiskopkond allus otsekohe paavstile ja mitte ühelegi peapiiskopile.

Innocentius III bulla Teodorikule 31. okt. 1213: „...te in episcopum Estiensis provinciae duxerint ordinandum."

3) U. B. I, 63, piiskopp Alberti kiri 24. juulist 1224: „...Theodoricum venerabilem quondam Episcopum super Estonia..."

Ka Hildebrand „D. Chronik H. v. Lettland" lk. 113: „Theodorich war zum estnischen Gesammtbischof benannt."

4) Gruber on rõhutanud ääremärkustes L. H. kroonika juurde Teodoriku tähtsust Script. Rer. Livon. lk. 52: „E praecipuis sociis Meinhardi fuit hic Theodoricus" — „See Teodorik oli tähtsamaid Meinhardi kaastöölisi."

Lk. 53: „Peale nii paljude aastate tööd ning reise Rooma, kus ta sai paavst Innocentius'ele tuttavaks..."

Lk. 157: „Estonibus Episcopum destinat, virum Pontifici gratum notumque, et propterea a Pontifice statim confirmatum" — „Määras (p. Albert) Teodoriku eestlastele piiskopiks kui isiku, kes oli paavstile tuttav ning tema poolt väga soodustatud — „persona grata" ja sellepärast paavsti poolt otsekohe kinnitatud."

Lk. 230 — Teodoriku surma puhul: „Nii suri mees, kes vääris paremat saatust... Meinhardi... kaaslane. Rooma õukonnas (in aula Romana)... väga tuttav (notissimi)."

kuskilt tühistel, kõrvalistel põhjustel, ei tagane kergesti ega täitsa juhulisil motiivel, — säärase suure diplomaadi elu ei satu surmahätta väiklastel asjaoludel.

Vaatleme, eritleme edasi seda vahepala 1.10. Pala algusel on kohe öeldud: „habebat idem episcopus cooperatorem in evangelio fratrem Theodoricum, cisterciensis ordinis, postmodum in Estonia Episcopum" — „oli (olnud) selsamal piiskopil (Meinhardil) kaastöötajaks evangeeliumis vend Teodorik [1]) tsistertslaste mungaordust — pärastine piiskopp Eestis".

See lause kinnitab: Meinhardil ei olnud Teodorik mitte mõneks teisejärguliseks abiks, toeliseks, vaid „cooperator" — täisvääriline kaastöötaja, ise piiskopp, kuigi alles pärastpoole Eestis; kroonika peab siiski tarvilikuks just siin mainida tema piiskopiseisust ja nimelt Eestis — mainida seda Meinhardi kaastöö puhul.

Teiseks kinnitab see lause: niisuguseks täisvääriliseks kaastöötajaks Meinhardile oli vend Teodorik kõigis neis tegudes, sündmustes, millest jutustab L. H. kroonika algusest peale, s. t. Ykeskola kiriku ja lossside ehitamises, võitlustes osa liivlastega Ykeskola ümber.

* * *

Automaatselt tekib nüüd küsimus: miks ei nimeta kroonika Meinhardi tähtsat kaastöötajat Teodorikut kohe kroonika alul, kus mainitakse Meinhardi (1.2), vaid laseb alles pärastpoole, varjatult, väiketähtsuslikult mõista, et Teodorik oli kaastöötajaks Meinhardile, ja vähendatakse selle juures Teodoriku mõjukust Meinhardi asjus, Väina asjus sellega, et teda näidatakse Eesti asjadest huvitatuna!

Selle küsimuse lahendamiseks peame võtma arvesse tendentsi, mis pääsnud varjatult ka L. H. kroonikasse, kuid väljendatud varjamata, silmapaistvalt ordukroonikas (Riimkroonikast peale): Teodoriku isik ja ta tegevus vaigitakse täiesti maha ning pannakse kõik Teodoriku teod Meinhardi (osalt Bertoldi, Alberti) arvele.

Nii siis: kuigi Teodorikust tehakse juttu alles 1.10, oli Teodorik Meinhardi kaastöötajaks kõigis tegudes, mis leiduvad kirjeldatuna kroonika alguses. Veel enam järgneb

1) Teodorikut nimetatakse 1.10 lihtsalt „vend Teodorikuks tsistertslaste mungaordust" — võib-olla ilmlik vend. Kuid siiski saab ta Liivis kohe feodaalhärra maiguga tiitli „Theodoricus de Thoreida".

sellest lausest: L. H. kroonika algabki nende sündmuste jutustusega, kus Teodorik ilmus Meinhardi kaastöötajaks. Meile selgub selle väite tõelisus, kui me Meinhardi ja Teodoriku tegevust edaspidi üksikasjaliselt arendame.

* * *

Kõigest eeltoodust järgneb: Kuigi Teodoriku elulugu, tema tähtsamad elujuhtumused — põgenemine ning kimbatused Eestis ja Eesti piiskopiks saamine — on asetatud L. H. kroonika esimese jao 10. peatükki ja Balti ajaloolastel a. 1187 sündmustikku, ei käi selles peatükis (1.0) mainitud sündmused mitte 1187. aastasse, üldse mitte Meinhardi Ykeskola ajajärku, vaid siin on kokkuvõtlik katkend Teodoriku kogu elust, ta elukäigust enne Meinhardi juurde ja ta sattumisest Väina randa Kaupo valdkonda, ja üks juhtumus pärastisest elust: ta kinnitamine piiskopiks Eestis.

Nii nähtavasti on ka Pabst (Meinhart I, lk. 39) seda peatükki mõistnud. Ta kirjutab:

„Es wäre möglich, dass Heinrich der Lette, da er einmal auf den Dietrich zu sprechen gekommen, Begebenheiten, die der vorbischöflichen Zeit Meinhards angehören, nachträglich oder auch, weil er eben selbst mit der genauen Zeitrechnung unbekannt gewesen, erst dann erzählt habe, als er schon zur bischöflichen Zeit Meinhards übergegangen war". [1])

* * *

Nii siis: kogu episood, kirjeldatud 1.10, osutub ekstserptiks, koondatud kokkuvõttena mingist vanemast allikast, kroonikast, mis käsitleb L. H. kroonikale eelnevat aega ja sisaldab Teodoriku võitlust Eestis, põgenemist Eestist, ta saabumist Väina randa Kaupo valdkonda, ja Kaupo ning teiste mõjukamate liivi vanemate sattumist Teodoriku politika mõju alla.

Kuid mitte üksi 1.10 ei esine ekstserptina vanemast kroonikast, vaid kogu esimene osa L. H. kroonikas (kuni 1203. a.) on põimitud ekstserptidega.

Nii näiteks on ekstserptid, katkendid 1.1—2: Meinhardi tulek Väina jõesuhu; 1.11: Meinhardi põgenemis-

1) Nii on aru saanud ka Gruber, märkides selle peatüki pealkirjas (Script. Rer. Liv. I, lk. 44): „Theodorici, Meinhardi socii, fata inter barbaros" — „Meinhardi kaaslase Teodoriku elujuhtumused barbarite keskel."

katse Eestisse, 1.13 — rootslaste ristisõda Viru randa; 1.14 — Meinhardi surm. Piiskopp Alberti ajajärgu kroonikas tunduvad ekstserptidena, s. t. katkenditena, mis siia üle kantud kuskilt teisalt: 5.2 — esimeste läänihärrade nimetus; 6.3—6.5, 6.6 [1]) — märkused, mained Ykeskola kloostri asutamisest, Kristuse võitlusveliste (Fratres Militiae Christi) ühingu rajamisest; need sündmused ei kuulu kronoloogiliselt sinna, kus nad seisavad, vaid on katkendilised kokkuvõtted, lühikesed mained sündmustest, mis mitmel ajal ennemalt teostunud ja tagantjärele piiskopp Alberti osasse üle kantud.

Võttes L. H. kroonika esimeses osas mainitud sündmusi ekstserptidena, kokkuvõtetena teisest ajajärgust, ei saa me neid sündmusi kuidagi reastada a j a s üksteise järgi. Sest siin ei ole meil tegu kroonikaga harilikus mõttes, jutustatud sündmustiku reaga ühte ajajärku kuuluvate nähetega, vaid üksikute sündmuste rühmadega m i t m e s t ajajärgust, milles vaid ü h t e r ü h m a kuuluvad sündmused kuuluvad ühte ritta ka ajaliselt.

Mainitud seisukoht aitab määrata õigemini selles, esimeses osas esinevate tähtsate sündmuste aasta-arvu.

Nii näiteks tuleb võtta ajaline sideväljend 6.6 — „eodem tempore" — siduvaks üksi eelmisest lausest — 6.5 — mainitud sündmust — sündmusega sellele järgnevast lausest 6.6, kuid kuidagi viisi ei taha „eodem tempore" märkida ajajärku, mis seoks 6.6 tähendatud sündmust kogu sündmuste reaga kroonika algusest peale. Lühidalt öeldud: „eodem tempore" tahab öelda vaid, et kloostri asutamine Väinal (Ykeskolas) ning Kristuse võitlusveliste „ordu" (mõõgaordu) asutamine sündis „selsamal ajal".

Eelolev käsitlusviis maksab ka 1.13 toodud sündmustiku kohta, mis algab sõnadega „iam tunc" — „juba siis": J a m t u n c idem episcopus cum duce Sueciae Teutonicis et Gothis Curones bello adierat . . ." [2]) See lühike veste sõjaretkest (1.13) on silmanähtavalt kohmakalt redigeeritud, segaselt väljendatud; siin on meelega midagi varjatud, kuigi sündmuse aluseks oli tõeline fakt.

---

1) Oma tõlkes (lk. 31) eritelles kloostri asutamise lugu kirjutab P a b s t: „Ist in ähnlicher Art VI § 5 (u. 6 ?) nur aus sachlichen Gründen an § 4 angeknüpft, anticipiert worden? Die Sache bleibt dunkel."

2) „Oli juba siis (iam tunc) seesama piiskopp ühes Rootsi (Sueciae) hertsogiga, sakslastega ja gootlastega ette võtnud sõjakäigu kuralaste vastu. Kuid tormist aetud Virusse, randus ta Eesti provintsi ja laastas kolm päevä maad. Aga kuna virulased arutlesid usu vastuvõtte pärast, võttis hertsog meelsamalt nendelt tribuudi ja purjetas sakslaste pahameeleks jälle minema."

Miks äkki siin, lahtirebituna üldkäigust, mainitakse juhtu, mis teostunud kunagi ennemalt!? Kuidas võis ristisõjavägi juhuliselt sattuda Eesti randa laastamiseks; ja mispärast on nimelt sakslased pahased rootslaste peale, et rootslased minema purjetavad pärast arutlust eestlastega! Mispärast ei purjetanud nad siiski kolme päeva pärast oma pea-eesmärgile Kura randa, sest torm pidi olema ju mööda, — muidu ei oleks nad merele läinud, ära purjetanud!?

Kuid episoodi kirjelduse alul leiduvad sõnad „iam tunc“ — „juba siis“ nõuavad oletust, et siin on sündmus katkestatud, käristatud orgaanilisest ühendusest ning asetatud siia kohta „võõrkehana“. Sõnadel „iam tunc“ ei ole mingit mõtet L. H. kroonikas sealkohal, kus nad seisavad. Küll võis sel sideväljendil olla tähendus hüpoteetilises (Teodoriku) kroonikas, kus see episood kuulus korralisse järjestikku ning kus sõnad „jam tunc“ juhtisid eelkäivaisse sündmusisse, millega seotud see ristisõit orgaaniliselt.

Võib-olla seisis see ristisõit ühenduses L. H. kroonikas (1.11) leiduva, sama selgusetu, sidumatu ristisõiduga [1]), mis pidi tulema taltsutama rahvuslikku (ristiusu-vastast?) teotsemist Liivis (Eestis)?! „Olid nimelt üksikud sakslastest ning mõningad taanlastest ja norralastest ning teistest rahvastest lubanud tuua sõjaväge, kui seda tarvis läheb“ (1.11).

Võimalik on ka oletus: see sõit Viru randa (1.13) osutus vastu-sõjakäiguks eestlaste ning nende liitlaste — karjalaste=nogardlaste — retkele Rootsi randa Mälari järve äärde (1. juulil 1188. a.)!

Igatahes: L. H. kroonika on siin, mainides neid sündmusi, väga tume ning saladuslik ja väljendab nii kronoloogiliselt kui sisuliselt ebajärjestatud, ebaselget sündmustikku, erinevat silmapaistvalt kroonika käsitlusviisist pärastisis osis [2]).

---

1) Seda oletab näiteks Hansen ääremärkuses selle episoodi tõlke juurde Script. Rer. Liv. I, lk. 57.

2) „Man hat bisher nicht genau angeben können, wann Heinrich nach Livland gekommen ist, vermutete ohne rechten Grund das Frühjahr 1203, wohl weil Kap. VII (enthaltend den Bericht über das Jahr 1203 (1204)) äusserlich etwas ausführlicher ist, als die vorangehenden Kapitel.“ Robert Holtzmann, Studien zu Heinrich von Lettland. Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde. Bd 43. Hft. I.

Hildebrand (D. Chronik Heinr. v. L., lk. 7—8) oli öelnud: „Wahrscheinlich ist es im Frühling 1203 gewesen, da Albert den noch in jungen Jahren stehenden (Heinrich von Lettland) mit sich in sein fernes Bistum

Mispärast L. H. kroonika siin, kus kõne käib sündmustest liivlaste keskel, teeb ootamata juttu eestlastest ja pealegi nii tumedal — saladuslikul katkendilisel viisil, pealegi nii tähtsast sõjaretkest!? Sündmustest Eestis [1]) kõneleb ju kroonika süstemaatilises korras alles pärastpoole!

Mispärast kõneldakse juba 1.11, keset puht-liivi sündmustikku, üllatavalt otse Meinhardi kainelt kaalutud põgenemiskatsest Eestisse — pääsemiseks oma vaenlaste, vastaste küüsist Liivis, liivlaste keskel!?

Ja mispärast õieti ei kõnele L. H. kroonika esimene osa selge sõnaga ka eestlastest, olgugi 29.1 varjamatult tõendatud, et käärimine, mis algas 1184. a. ümber Liivis, oli sõltumuses ka Eestiga, ja olgugi et teised vanemad allikad (Riimkroonika, paavstide Aleksander III ja Innocentius III bullad) pajatavad neist võitlustest Eestis õige veenvalt!?

On selge: siin on mained, ekstserptid mingist teisest allikast, katkendilised tsitaadid mingist teisest kroonikast, milles jutustati käärimistest Liivi-Eestis ning nende põhjustest täieliselt, kuid mis on leidnud aset L. H. kroonika esimeses osas lühendatuna, kärbituna, mille tõttu nad tunduvad siin sidumatuna üldjutustusega, paistavad võõrkehadena, kronoloogiselt ebaloogilistena.

Andmed sunnivad peale järjelduse: allikas, kiri, millest need katkendid võetud ning L. H. kroonika esimesse ossa põimitud, on ekstserptid mingist täielisemast kroonikast, mis käsitleb peaasjalikult Eesti asju — vanemast ajajärgust, s. t. piiskopp Albertile eelnenud ajajärgust [2]).

---

nahm. Die Reise der Pilger, ihr Seegefecht mit räuberischen Oeselern, der freudige u. ehrenvolle Empfang, der dem Bischof von den seinigen bereitet wird, ist mit besonderer Vorliebe geschildert (7. 1—4), die bis dahin selbst über hervorragende Ereignisse ziemlich knappen Angaben erweitern sich nun zu einer mehr zusammenhängenden, alles gleichmässiger ins Auge fassenden Erzählung."

Nii möönavad kaudselt mõlemad autorid L. H. kroonika esimese osa (kuni 1203) ekstserptilist iseloomu, kuigi teistel põhjustel.

1) 12.5 lõpus ja 12.6 alguses on Zamoiski ärakirjas pealkiri: „Explicit liber III de Livonia. Incipit liber quartus de Estonia." Sellest on näha: Liivi osa on lahutatud ka väliselt Eesti osast kroonikas.

2) Kahe kroonika ühendamine või õigem — p. Alberti kroonika sissejuhatamine ekstserptidega ühest teisest kroonikast, teiste tegelastega on varakult sünnitanud kroonika kommentaatoritele arusaamatusi ning sundinud neid lihtsalt selgituse otstarbel, parema arusaamise taotlemiseks — teksti muutmisele, väikestele interpolatsioonidele, kommentaaride sissekandmisele ääremärkusest teksti jne., milledest kubiseb eriti L. H. kroonika esimene osa, üksikuid ärakirju võrreldes, — on sundinud neid ühe tegelase algatusi siirutama teise tegelase peale. Me kõneleme sellest teisal pikemalt.

L. H. kroonika esimene osa ekstserptilist iseloomu on aidanud varjata — selle osa üksikute sündmuste ekslik kronoloogiline süstematiseerimine, selle osa üksikute sündmuste märkimine aasta-arvuga, nagu seda on teinud Pabst ja Hansen. Pabsti, liht lugejale kõige kättesaadavamas tõlkes tulevad täiesti ära jätta esimese osa juurde tähentatud aasta-arvud eksliku kronoloogilise käituse eemaldamiseks, õigema ajalise orienteerumise saavutamiseks.

Balti ajaloolased on võtnud kroonika alul toodud sündmuse aastaks — 1184. aasta, kroonika 29.1 põhjal, kus öeldakse 1224. a. rahusobingu puhul eestlastega: 40 aastat ei ole Eesti-Liivi rahu maitsta saanud, „et arabant et seminabant in securitate magna, quam ad quadraginta annos ante aperte non habebant" — „ja kündsid ning külvasid suures julgeolekus, määrast neil aastat 40 enne seda kindlasti ei ole olnud".

Kuigi see koht 29.1 kroonikas hilisema (sihilise) redaktsiooni jume kannab [1]), võtame teda säärasena, nagu ta on. Kuid lauses on vaid öeldud, et rahutused, sõdimised algasid umbes 40 aastat tagasi, arvates 1224. aastast, algasid need sündmused, rahutused[2]) ja käärimised Eestis-[3]) Liivis, millal Teodorik osutus kaastöötajaks Meinhardile, sunnituna lahkuma Eestist. Kui kaua Meinhard üksi ja enne seda liivlaste keskel olnud, kõige selle kohta ei või 29.1 mainitud lausest mingisuguseid järeldusi teha. Eriti ei või balti ajaloolastega võtta seda 1184. aastat Meinhardi ilmumise aastaks Liivisse.

Ühes Meinhardi episoodi ümberhindamisega, millest pärast täielisemalt kõneleme, tuleb ümber paigutada Teodoriku tegevuse ajajärk, tema viibimisaeg Eestis ja põgenemine sealt, Kaupo ristimine jne. a. 1170 ja 1184 vahele, kuid mingil tingimusel ei või neid sündmusi kõiki mahutada 1184. aastasse, nagu teeb seda Pabst oma tõlkes.

Ümber asetada tuleb kronoloogiliselt eriti ka üks väga tähtis Teodoriku looming „Kristuse võitlusveliste ordu" — ühingu asutamine[4]). Ei või olla kahtlust: „Fratres Militiae

1) Leedulaste tähtsuse rõhutamine (29.1) eesti-liivi vaenlaste hulgas on pärastine, hiljem kroonika orientatsioon, nagu teisal selgub.

2) Ka Gruber, Script. Rer. Liv. I, lk. 58—59, märgib õieti „initium huius turbationis" ja lk. 292: „Turbatio igitur incidit in annum 1184", et a. 1184 algasid segadused, käärimised Liivis.

3) Need käärimised, mässud (turbatio) a. 1184 ümber ei puudutanud mitte üksi Liivit-Lätit, vaid olid, nagu õige selgesti väljendatud 29.1, ühenduses just ka Eestiga.

4) Script. Rer. Liv. I, lk. 323 „Chronicon Alberici": „Isti (milites Dei) ab Episcopo Theodorico primo fuerint instituti", „need (jumala võitlejad)

Christi" ühing on üksi Teodoriku looming: seda tõendavad L. H. kroonika (Zamoiski ärakiri eriti) ja rõhuvalt ka Alberici kroonika: Esimene ühingu juht (ordumeister) oli Vinno, kes nime kõla poolest paistab liivlasena [1]).

Teodoriku algatusel (a. 1190 paigu) loodud „Kristuse võitlusvelised" ei olnud muidugi mitte ei kava ega iseloomu poolest „mõõgaordu vennad", milleks nad kujunesid olude sunnil pärastpoole, vaid kohaliste aristokraatide ühing, Teodorikult (Meinhardilt) rajatud noore „Liivi kiriku" kaitsevägi [2]), õigemini ehk kaitseväe „kaader".

Saksa imperialistlikuks mõõgaorduks kujunes ühing peale sisemist mässu ühingus a. 1208, milles hukati Vinno marusaksilase Wigbert'i poolt, saksa soost ordumeeste kihutusel, mille pärast paavst Gregorius IX [3]) õigusega süüdistab (saksa) ordumehi ühingu esimese juhi tapmises.

Mäss Teodorikult loodud ordu-ühingus tekkis varssi peale Liivi alistamist a. 1207 piiskopp Albertilt Saksa

---

asutati esmalt piiskopp Teodorikult", ehk: „Piiskopp Teodorik oli nende esimene asutaja."

L. H. 6.6: „Idem frater Theodoricus .... Fratres quosdam Militiae Christi instituit" — „Seesama vend Teodorik asutas mingisugused Kristuse võitlusvennad."

1) Vinno nimi on väga sarnane teiste liivi aristokraatide nimedega: Anno, Asso, Kaupo, Ylo, Ninn(o), Alo, Vi(e)sso.

Juba Gruber teeb pilkavaid märkusi saksa ajaloolaste kohta, kes kõigis L. H. kroonika algosas esinevais tegelasis tahavad näha saksa aadlikke, Vinnos näiteks — Winand von Rohrbachi!? (Script. Rer. Liv. I, lk. 128, ääremärkuses 12.6 juurde).

2) Vaata „Militia Christi" tähenduse küsimuses ka Harnack „D. Mission und Ausbreitung des Christentums in den ersten 3 Jahrhunderten" I, lk. 428 jj:

„Bereits dem Paulus ist das Bild (miles Christi) so geläufig gewesen, dass er es in verschiedenen Wendungen gebraucht... (Mitkriegsgefangene, Mitsoldaten)... In den Pastoralbriefen treffen wir dasselbe Bild öfters in verschiedenen Wendungen wieder. Die beiden militärischen Grundsätze waren schon im 1. Jahrhundert für die Apostel u. Missionäre festgestellt: (1) sie haben Anspruch, ihren Lebensunterhalt (Sold) von anderen (den Bekehrten, den Gemeinden) zu empfangen, (2) sie dürfen sich nicht in die bürgerlichen Geschäfte verflechten. Das Bild ist seitdem in der Kirche nicht untergegangen..."

„Unterstützt wurde die Einbürgerung (der Milit. Christi) durch den Umstand, dass im Abendland das Wort „sacramentum" (für jedes Mysterium, aber auch für das Heilige) sehr geläufig war... „Sacramentum" war aber ein militärisches Wort („Fahneneid").

3) Vaata Hildebrand: Livonica. Paavstibulla 20. nov. 1234 (p. 39): „quorum de collegio unus pridem magistrum suum superiorem et primum cum sacerdote suo occidit."

kuningale Philippile (10,17): selle sammu tegi Albert üksi (1.4), s. t. ilma Teodorikuta, kuna muis asjus esines Teodorik piiskopp Alberti välisministrina (õigemini peaministrina), nagu krahv Bernhard von der Lippe tema „sõjaministrina" (saksa ajaloolaste ütlust mööda).[1])

Piiskopp Alberti tegu osutus väärsammuks, fataalseks nii piiskopp Albertile kui Teodoriku kavatsustele. Siit peale näeme „saksa" ordut teravas vastasrinnas piiskopp Albertiga. Algab äge sisemine võitlus Liivis, kus ühel pool ordu sõjaline saksa imperialism, teisel pool Alberti-Teodoriku kiriklik kultuurpolitika, missuguses võitluses võitjaks jäi ordu!

Nii siis: Teodoriku loodud, taotud „mõõk" raius tal enesel jalad alt!

* * *

Piiskopp Bertoldi osa L. H. kroonikas (2.1—10) esineb meile väliselt ühtlasema jutustusena, kuid sisuliselt on „gesta ep. Bertoldi" oma sihilikkusega ja andmete puudusega, eriti Teodoriku mahavaikimisega — väga katkendiline.

Oma politiliste peasihtide taotlemiseks näib Teodorikul olnud olevat tulunduspolitiliste püüete hulgas erilise tähtsusega — Väina jõesuu rannal (Riias) luua paavstilt soodustatud, eesõigustatud kaubasadam!

See Teodoriku püüd teostuski paavst Innocentius III-da valitsuse alul, määrane paavst iseäraldi ja imeliku poolehoiuga soodustas Teodorikut, kuna ta piiskopp Albertiga talitas õige pahasti, otse haavavalt. Varssi peale Innocentius III-da asumist paavstitoolile läks Teodorikul Rooma sõidu puhul korda nõutada paavstilt erilised eesõigused Riiale kui kaubasadamale — „Theodorici instantia etiam et rogatu" (4.6). Eesõigustatud sadama loomisega (Riias) Väina jõesuus oli pandud alus Riia jõukusele ja ühtlasi Teodoriku kavade tõhukusele.

---

1) Alistumise võõra riigi protektsiooni asjus oli nähtavasti lahkmõtteid p. Alberti ja Teodoriku vahel, mida väljendab m. a. ka L. H. kroonika (10.17) . . . „Et perlustrata Saxonia et Westfalia, tandem ad curiam regis Philippi pervenit, et cum ad nullum regem auxilii haberet respectum, ad imperium se convertit et Lyvoniam ab imperio recepit . . ."

Sõnades „kuna p. Albertil ühegi teise kuninga juures ei olnud väljavaateid abi suhtes" peitub m. a. see lahkarvamiste väljendus. Teodorik oli soovitanud nähtavasti Taani kuningat, kelle poole ta ise ka lõplikult üle läks. (Võrdle ka Rob. Holtzmann, Studien zu Heinrich von Lettland, Neues Archiv der Gesellschaft für ältere deutsche Geschichtskunde a. 1920, 43. Bd., lk. 206—208.)

Linna rajamine Väinal oleks enesest mõjuvate tagajärgedega olnud: kindlustatud paik kaubateel oli tol ajal võrduv kaubatee valitsemisega. Seepärast tekkisid kohe tülid Ykeskola lossi ehitamisel. Eesõigustatud, paavstilt protežeeritud kaubasadama loomine Väinal oli surmaähvardus teistele sadamatele, eriti Eesti kaubateele. Et Riia eesõigustatud kaubasadam oli ähvarduseks just eesti kaubandusele, tõestab just eestlaste ja nende liitlaste aktiivsus selle plaani nurjaajamiseks.

Ja tõsi: Riia kindlustatud ja eesõigustatud kaubasadama loomisega oli Teodorik annud Eesti tulundusele hoobi, mis viis Eesti kaubapolitiliselt pikapeale kokku varisema, millele järgnes Eesti politiline varing.[1]) Eesti politilise iseseisvuse häving ei olnud küll Teodoriku kavades, nagu teisal näeme, kuid see osutus tulemuseks Teodoriku poolt ahvateldud abijõudude tegevusest, mida Teodorik pärast enam ei suutnud taltsutada.

Eestlased töötasid politiliselt, diplomaatiliselt vastasrinna organiseerimisega Teodoriku kaubapolitilistele püüetele vastu, veel enam aga sõjaliselt, ja piiskopp Bertoldini oli neil selles edu.

Nimelt juba Bertoldi aegu (a. 1197—1198) tehti katset luua Riias kindlustatud kaubasadamat, „kuid eestlased olid vastu".[2])

---

1) Ristiusk oli keskajal resp. Pala ajajärgul suureks soodustajaks kaubateil: kirik andis kaitset, lõi seadusi, mis tagasid kaitset üksi kristlaste kaubalaevadele, kuna „paganate" laevad ja paganad kaubitsejad laevadel kaitseta olid. Kristlaste kaubalaevad ei tohtinud röövida kaubateil teiste kristlaste kaubalaevu, küll aga võisid nad, karistamata seaduselt, meriröövi toimetada kaubalaevade kallal, mis kuulusid mittekristlastele resp. paganatele (Eicken, o. c.). Lähtudes sest olukorrast, suudame õieti hinnata saksa usurändajate sõdalaste jultunud meriröövi katset a. 1203, varssi peale Riia eesõigustatud sadama loomist, saarlaste kaubalaevade kallal (7.1) (ning hiljemini, a. 1210, samasugust meriröövi üritust kurelaste kaubalaevade kallal 14.1 ja 3, sest need laevad kuulusid nende usurändajate seisukohalt „paganatele Saaremaalt" — „pagani Estones de Ozilia". Seepärast põhjustavadki saksa usurändajad oma jultunud tegu ka eestlaste kaubalaevade kallal, nagu leiame kroonikast: „paganate liivlaste ja eestlaste vahel ei olevat mingit vahet" — „nullam inter Estones paganos et Livones esse differentiam". Sakslaste politika oli selge, kõige kasulikum neile peale Riia eesõigustatud sadama loomist: pärisrahvad eestlased, kurelased kuulutati paganateks, kuigi see nii ei olnud, ja paganatele keelati igasugused õigused kaubateil, väevõimuga rüüstates neid kaubateil, takistades kõigiti nende kauplemist.

2) Nii kirjutab vanem, tähtsam ordu kroonika proosas (Script Rer. Liv. I, lk. 845): „Diese Bysshop begreepp und began die Stadt vann Riga erst to vesten. Die Eyssten wolden dath gerne benehmen und quemen mit herss kraft tho Rige . . ." — „See piiskopp (Bertold) sai aru ning

Möödunud paar aastat Meinhardi surmast ning Teodoriku põgenemisest Liivist, ilmus piiskopp Bertold Breemeni peapiiskopi kaitsealusena, võituna Väina jõesuhu. Bertold oli juba ennemalt[1]) — Meinhard-Teodoriku ajal — viibinud Liivis: ta oli Teodoriku orduseltsiline, tsistertslane, abt Lokkumi kloostrist (Hannoveri läheduses).

Vastu tema enese tahtmist olid Bertoldi kallutanud tulema Liivi Kaupo-Teodoriku pooldajad Liivis (2.2), ja vististi Teodorik ise.

Bertold ilmus a. 1197 Liivi, ilma (suurema) sõjaväeta väljastpoolt, lootes nähtavasti, et tema, s. t. Kaupo-Teodoriku poolehoidjad Liivis suudavad teda kaitsta. Ent need said raskesti lüüa Kokenhuseni all (Riimkroonika 503—513 ja Deutsch-Ordenschronik, Script. Rer. Liv., lk. 845) organiseeritud vastasrinna sõjaväelt: liivlastelt ning nende (ühtlasi Eesti) liitlastelt — leedulastelt ning nende hõimlastelt — arvatavasti Pihkva võimkonnast.[2]) Kaupo sai haavata.

---

hakkas Riia linna kindlustama. Eestlased tahtsid seda hea meelega takistada ning ilmusid sõjaväega Riia juurde."

Niisama üks vähem ordu kroonika, Bunge, Archiv III, lk. 47: „Dieser Bischof (Bertold) hub an am erstlich die Stadt Riga zu bauen, das wollten die Eischten gern hindern". Teisend: „Riga Bischof Bartold bauet, Die Eisten wollen diesen Bau hindern." (Algtekst alasaksa keeles kirjutatud, meilt praeguse aja saksa keeles.)

Russow kirjutab (Script Rer. Liv. II, lk. 12): „Desse Bisshop Bartoldt hefft angefangen de Stadt Riga erstlik tho buwen, welckes den Esten sehr vordraten hefft. Derwegen se sick mit aller macht gerüstet haben unde sint vor Riga gekamen."

1) Bunge's Archiv, III Bd., lk. 37 (Bremer Chronik): „Er (Meinhard) hatte einen andächtigen geistlichen Mann zu Hilfe, mit Namen Bartoldus, der war Abt zu Locken." — Vaata ka Bunge: Livland, die Wiege d. deutschen Weihbischöfe, ja Brieflade III.

2) Riimkroonika v. 503 j. j. „Do wart den cristen erst ein strit
Zu nieflande bie siner zit,
Den brachten letowen dar,
Uf andrer sit der rusen schar
Zu Kokenhusen uf das welt:
Da ward des todes widergelt
Dri hundert cristen tot bliben
Di heiden wurden nicht geschriben
Der bleib vil auf dem velde tot
Die walstatt wart von blute rot
Kope wart da sere wunt...

Deutsch-Ordenschronik kirjutab Kokenhuseni lahingu puhul: „...By synen (s. t. Bertoldi) tydenn quemen die Littouven und die Russen mit den Lyven, und wolden die Chrysten uth dem Lande dryuen..."

Mõlemais kroonikais on sel puhul Kaupo haavadesse surra lastud — s. t. on ühendatud Pala lahingu episood Kokenhuseni omaga, mis juhtub Riimkroonikal ning ta jäljendajatel ka teiste sündmuste kirjeldusel.

Bertold pidi vargsi (clam), sala põgenema Saksasse, kus ta võis teatada, et Liivi kirik — Teodoriku looming — on varemetes (Livoniensis Ecclesiae ruinam) 2.3.[1])

Mida on teinud L. H. kroonika sellest ajalooliselt ning sündmusorgaaniliselt põhjendatud huvitavast sündmustikust!? Me loeme (2 2): „(Bertold), saanud piiskopiks, katsus oma õnne Jumala peale lootes. Tuli Liivisse, jõudis Ykeskolasse ning astudes kiriku päralt olevale maale kutsus enda juurde paremlasi nii kristlastest kui paganatest. Meelitades neid kangesti joogi-söögiga ütles ta: ta olevat tulnud nende kutsel ning astunud eelniku asemele. Nad võtsid teda alguses vastu. Ent Holmi kirikuaia õnnistamise puhul pidasid nõu ning vaidlesid: ühed tahtsid teda põletada ühes kirikuga, teised teda surmata, kolmandad uputada Väinas, lausudes: vaesus olevat Bertoldi tuleku põhjuseks."

Kroonika tahab näidata: määrased metslased on Bertoldi-Teodoriku politika vastased, keda võib võita söögi-joogi ja meelitustega nagu ürginimesi kuskil kaugel meresaarel. Määrased jõledad kavatsused on neil ristiusu tooja, võitud kirikuvürsti vastu, keda ühed tahavad ära põletada ühes kirikuga!? See on kahekordne kuritegu, hirmsam jumalateotus, eriti arvestades keskaja usumeelsust....

Piiskopp Bertold tuli teine kord järgmisel aastal tugeva sõjaväe saatel, juba siis kuulsa sõjajuhi, tsitsertslaste sõbra krahv Bernhard von der Lippe juhatusel[2]) Väina jõesuhu. Seisukord ähvardas minna kriitiliseks.

---

1) L. H. kroonikas 2.3 leiduv märkus „Lyvoniensis Ecclesiae ruinam tam domino papae quam metropolitano Bremensi et Christi fidelibus conqueritur universis" ei tule mitte mõista nii, kui oleks Bertold isiklikult kaevanud paavstile „Liivi kiriku" kokkuvarimise üle; seda võis ta teha teiste läbi, sest vaevalt jätkus Bertoldil aega Rooma sõiduks; ta tuli ju järgmisel kevadel suure sõjaväega Liivi tagasi. — P. Innocentius III-da bulla 5. okt. 1199 (U. B. I, 12) näib igatahes inspireeritud olevat Teodorikult sündmuste põhjal seotud Kokenhuseni all ja Bertoldi põgenemisega. Väga tõenäoline, et Teodorik peale Bertoldi esimest õnnetut retke Liivi Rooma ruttas ja uut paavsti Liivi asjust kolmanda ristisõja elustamise puhul informeeris ning osava diplomaadina ristisõda ka Liivi-Eesti vastu paavstilt mangus: bulla 5. okt. 1199 on selle informatsiooni tulemus. Liivis igatahes ei viibinud Teodorik sel ajal mitte. Bulla 5. X. 1199 tuletab üksi Meinhardi meelde — mitte aga Bertoldi: Roomas ei olnud siis veel teateid Bertholdi surmast (ta suri 24. VII. 1198). Järgmises Innocentius III-da bullas (U. B. I, 13 — ilma daatumita) mainitakse juba Bertoldi surma, mille pärast see bulla kuulub hiljemasse aega, vaevalt aga 1199. a., kuhu ta asetatud Bungelt U. B. I.

2) Bunge, Livland d. Wiege der deutschen Weihbischöfe, lk. 21: „... im Jahre 1198 nahm Bernhard von der Lippe das Kreuz (?) u. begleitete den Bischof Bertold nach Livland."

Ent see saksilasist ning teistest Bertoldi toetajaist rahvusist koostuv sõjavägi löödi rängasti 24. juulil 1198 Väina jõesuu rannal sinna ilmunud eestlaste sõjaväe poolt. Piiskopp Bertoldi resp. krahv Bernhard v. d. Lippe sõjaväe kaotus oli täieline: surma said 1100 saksa sõjameest, teised põgenesid; eestlaste kaotus oli saksa allikate järele 600 meest.[1]) Langes võitluses ka piiskopp Bertold ise... Teodoriku kindlustatud kaubasadama kava oli ka seekord nurja aetud, eestlastelt.

Seda tähtsat „Liivamäe lahingut" on õige üksikasjaliselt kirjeldanud Riimkroonika (523 jj.) ja Brandis; lühidalt mainivad lahingut ka vähemad ordukroonikad ja Russow.

Riimkroonika jutustab lahingust: „Piiskopp Bertold hakkas Riiga ehitama kui mees, kes tahtis hea meelega jääda paigale (asuma). Lätlased ja liivlased[2]) jäid rahule ning maksid maksu: see oli kristlastele kasuks.... Seal tulid eestlased oma vägede võimuga (üle) maa tagant Riia poole, kus olid piiskopp Bertold ning usurändurid (sõjamehed-rüütlid).[3]) Piiskopp Bertold trööstis oma mehi... (järgneb pikem jutlus, julgustuskõne rüütlite väele).... „Eestlaste sõjaväest oli neil teada, et nad tulevad julgesti,

---

Krahv Bernhard v. d. Lippe oli Bertoldi tsistertslaste kloostri Lokkumiga tihedas vahekorras. A. 1185 oli krahv Bernhard ise asutanud tsistertslaste kloostri Marienfeldis. Viimaks sai ta ise tsistertslaste mungaks Marienfeldis, oma suuri patte kahetsedes. (Vrdle ka L. H. kroonika 15.4.)

1) Saksilaste võitluse viha laseb aimata Bernhard krahv von der Lippe sõjajuhatus, tema sõjakombed.

Fr. Winter m. k. I, lk. 213: „Huvitavamaid kujusid oli Bernhard krahv von der Lippe. Vastuvaidlemata oli ta kõige kuulsam, vahvam, sõjakam sõjapealik Saksis" .... „Aga krahv Bernhard ei olnud mitte üksi vahva pealik, juht, vaid ta pidas sõda — kutsetööks, tema sõjaenergia ei säilitanud saagiretkil ei kirikuid ega kloostreid." Mitte üksi Bernhardi vaenlased ei nimeta teda lühidalt roimariks, vaid ka tema sõbrad ei saa salata, et ta sõda pidas sageli julmemalt, metsikumalt, kui isegi tol närvikõval ajajärgul lubatuks peeti."

Liivamäe lahingu järele on arusaadav krahv Bernhardi ja teiste Saksa väejuhtide otse üllatav ettevaatlikkus Pala lahingu eel, lahingu arendusel (Aufmarsch) a. 1217, millest olen kõnelnud teisal.

2) Liivlaste all tuleb siin mõista Teodoriku — Kaupo „erakonna" liivlased; liivi rahvuslased sõdisid eestlastega ühes.

3) Brandis jutustab: eestlased-liivlased lõhkunud lahingu eel kindluserakenduse maha, mille nähtavasti Bertold resp. krahv Bernhard v. d. Lippe oli suutnud üles ehitada. (Lahing löödi 24. juulil, Bertold tuli arvatavasti kevadel.) Lahing löödi siis sellest kindlusest vähe eemal Liivamäel, kus oli saksilastel parem positsioon. — Brandise andmete tähtsusest teisal pikemalt.

vahvalt sõdima (die quamen herteclichen zu). Tol ajal olid eestlased nimelt vahvamad sõdima kui nüüd, nagu meie küllalt kogenud".... „Piiskopp läks sõdima oma rüütlite ees nagu väejuht kunagi.[1]) Mõlemal pool peeti võitlust surmani. Kristlased kannatasid raskelt, üksteistsada (1100) meest said surma. Teised aeti põgenema. Oh seda hirmsat häda: surma sai ka piiskopp"... „Eestlastele jäi lahinguväli (võit), ent neid sai surma 600 meest." — Nii Riimkroonika huvitav lugulaul suurest lahingust, milles kaotused tolle aja kohta väga suured.

Määrase moonutise on teinud neist sündmustest, mille suurt tähtsust lausa tunnustanud Riimkroonika — määrase sapilise satiiri Bertoldi vastaste sihis on teinud L. H. kroonika!?

Sakslaste kaotus väänatakse nende võiduks ja vastaste kaotuseks (2.7): „liivlased, kartes, et sõjavägi neile peale tungib, panevad plehku üle pea-kaela (praecipites fugiunt), nähes ühte saksa kiivrit, mille liivlane, kes tapnud sakslase, endale pähe pannud"! — Ja säärast jämedat luiskejuttu, anekdooti on ajaloolased võtnud tõena!?

Ja edasi lahing ise, milles langes piiskopp Bertold (2.6): „Liivlased põgenevad; piiskopp satub põgenejate keskele ratsa, kiirusest-ägedusest, temalt halvasti juhitud: kaks (liivlast) haaravad teda, kolmas, Ymanti nimeline,

---

1) Kuidas väljaspool balti-saksa mõjukonda, pealegi välismaal, hinnatakse saksa piiskoppe Pala ajajärgust, võime näha Gruber'i ääremärkusest L. H. 13.8 juurde (Script. Rer. Liv. I, lk. 136—137)... „..... Et piiskopp Albertile ei olnud valitsemisoskus mitte võõras, seda tõestavad küllaliselt tema teod. Miski ei kaunista paremini seda, kui tähendatud lugu, millest igaüks arvaku, mida tahab. Paljudele näib siiski, et (p. Albert) kattis kinni oma ahnust Kolmainuse nimega, tarvitades kolme lipu sümbolit, kus ühest küllalt oleks olnud. See ei ole meie asi piiskoppide üle kohut mõista, sest et neid sageli paljud on kohtu ette võtnud. Keegi vaimulik Pariisis öelnud mõni aasta tagasi (see on kirjutatud a. 1222): „Kõike võin ma uskuda, aga uskuda ei saa ma mitte, et kunagi ükski saksa piiskopp pääseb taeva (aliquis Episcopus Alemaniae possit salvari)." Mispärast on ta saksa piiskoppide üle otsustanud karedamalt kui piiskoppide üle Prantsusmaalt, Inglismaalt, Lombardiast või Toskaanast? Sellepärast, et piiskopid Saksas kannavad kahte mõõka, nimelt: vaimulikku ning ilmlikku (gladium spiritualem et materialem) ning et nad verega kohut mõistavad ja sõjast osa võtavad, mille pärast nende hool on enam sõdijate tasusaak (stipendiis militum) kui mure nendele usaldatud inimeste hingeõnnistuse eest. Seda ei ütle mitte mina (s. t. Gruber), vaid Caesarius Heisterbachist." — Huvitav, kuidas Gruber siin oma seljatagust kindlustab!

läbistab ta piigiga selja poolt, teised kisuvad ta tükeks liikmeti (membratim delacerant).“

Kuidas on siin jällegi soolatud vastaste metsikust: lahingus-võitluses langenud väejuht — piiskopp kistakse tükeks liige-liikmelt!!? See oli keskajal suurem barbarlus. Saksa sõjaväe kaotusest mitte sõnagi! Bertoldi surm täiesti kogematus, tema enese õnnetus, ning peaasjalikult marubarbarite metsikuse tegu, muud vastased, vähe tsiviliseeritumad, oleksid ta ellu jätnud! Kaks haaravad piiskopi, ja juba kinnihoitud maaslamava piiskopi torkab kolmas selja tagant piigiga läbi!! Metsikumat tegu ei saa kujutella, eriti keskaja rüütlikkust lahingus langenud löödud vastase vastu meeles pidades.

Eestlaste osavõttest Liivamäe lahingust ei kõnele L. H. kroonika muidugi mitte ühte sõna ega ka eestlaste politikast, nende reaalsetest püüetest Riia ehitamise vastu. Ent eestlaste vastuseisust Riia rajamisele kõnelevad kõik teised vanemad väärtuslikud allikad, mispärast selles ei tule kahelda.

Võib-olla tuleb kaudselt siiski välja lugeda L. H. kroonikastki eestlaste osavõtet 2.5 mainitud lahingust, sõnadest: „Contra ipsum (Bertoldum) Livonum Universitas colligitur.“ „Livonum Universitas“ — „koguliivluse“ all võib mõista ka eestlasi, võttes „livones“ („Livonia“ selle sõna laiemas) üld-liivi mõistes, määrane laiem mõiste anti „liivi“ nimele aga palju hiljemini, nagu näeme edaspidi.

On ju kindel ilma selletagi, et L. H. kroonika Teodoriku kroonika redaktsioon, tendents, nagu seda leiame eestpoolt, ei olene otsekohe Teodoriku kroonikast, vaid on toimetatud hiljemalt, vähe arvestades tõe-olusid, vaid saksa imperialistide resp. ordu ihasid.

L. H. kroonika Bertoldi episoodi moonutus-sihilikkus on silmapaistev. Bertoldi resp. Teodoriku politika vastaseid näidatakse ristiusu tooremate vastastena, marubarbaritena nii oma kõlblikes vaadetes kui metslastena, igast kultuurist lagedatena oma tegudes. Suurtele sündmustele antakse väiklane, anekdootiline ilme, milles vastaste võimu tahetakse väiksestada, nende kaugeid kavasid ja plaanlikkust teha korralageduseks, naeruväärseks juhmuseks.

Tähelepandav on sellevastu siin vanema Riimkroonika tõsidus üksikasjalisel lahingu kirjeldusel ning eriti vastaste lugupidaval hindamisel vahvas võitluses. Salgamata tunnistatakse lausa eestlaste vahvust selles verises võitluses: vahvus ning julgus ja metsikus ei sobi kuidagi

teineteisega. Krahv Bernhard v. d. Lippe juhitud rüütlite sõjaväge ei oleks löönud sõjaliselt organiseerumatu ning taktikas vilumatu „barbarite“ hulk!

Neis L. H. kroonika osis ei ole meil, tõsi, tegemist ajalooliste tõsioludega, vaid politiliste vastaste tavalise ülitõrvamisega!

Riimkroonikas seevastu on märgata sõjamehelist vaimu, kes vastast sõjas hindab, kuigi ka Riimkroonika üldtendents on eesti politilise väärtuse, tsivilisatsiooni mahavaikimine.

* * *

„Teodoriku kroonikast“ on säilinud vaid ekstserptid ehk moonutatud katkendid; kroonika stiili ja ka jutustuse iseloomu on raske nende järele määrata. Siiski näib, et L. H. kroonika 1.10, Teodoriku eluloo jutustuses, on säilinud „Teodoriku kroonika“ omapärasus, eriline lausung. [1]) Neis lauseis on tunda 1.10 kroonika üldstiilist erinevat stiili. Välja paistab pöördsõnade kõrvutamine ilma sidesõnata: „Colligitur populus . . .: ponitur lancea, calcat equus, pedem vitae... praeponit“. Pöördsõnade kuhjamine, nende esitamine preesensis, lausete lühidus annab kõnele rühkivuse, asjalikkuse-realismi, koonduse ilme: „orat frater, manu benedicit,“ „. . . vincitur muliebris incredulitas; baptizatur, orationibus Deo committitur.“ — Kuidas erinevad tsiteeritud laused, ütlusviis L. H. algkroonika rütmist ja jumest (näiteks kas või 14.5 leiduvas algkroonika tüüpilises peatükis), milles esineb ladina klassiline pikk, grammatiliselt korraldatud lause ja tõsine põhikõla.

* * *

L. H. kroonika esimese osa õiget tõlgendamist, mõistmist on raskendanud balti ajaloolaste vildak perspektiiv kogu selle ajajärgu sündmustiku suhtes, nende ajaloolist vaatlemist eksitav lähtekoht, oletav L. H. kroonika esimeses osas ülestähendatuna kõik sündmused, mis kujutavad kroonika esimese osa ajajärgu politilist ilmestikku, väitev ajaloolist kulgu Eestis Pala ajajärgus tingituna üksi

1) Me loeme 1.10: „Colligitur populus, voluntas deorum de immolatione sorte inquiritur: ponitur lancea, calcat equus pedem vitae deputatum nutu dei praeponit. Orat frater ore, manu benedicit . . . . Infirmus etiam quidam fratrem Theodoricum vocat, baptismum petit, quem mulierum proterva prohibet pertinacia a sancto proposito. Sed invalescente aegritudine vincitur muliebris incredulitas; baptizatur, oriationibus Deo committitur.“

neist sündmustest, milledest kõneleb L. Hendrik, sõltumuses üksi neist politilistest teguritest, mis leidnud käsitlust kroonikas.[1])

L. H. kroonika, kriitiliselt võetuna, kõneleb tõtt, kuid mitte kõike tõtt: ta vaikib eriti algosas — aga ka pärastpoole mõnel puhul — väga tähtsaist sündmustest, mis mõjustasid otsustavalt L. Hendrikult jutustatud sündmustikku. Meil on teada teistest usaldusväärilistest allikatest väga tähtsaid ajaloolisi fakte, pööret-toovaid tegureid Balti ranna rahvaste politikas, millest aga vaikib L. H. kroonika.

Meil on näiteks ürgdokumentidest teada Vana-Eestis olevast ristikogudusest ning piiskopp Fulco'st, kes kutsuti sellele Eesti ristikogudusele ning keda soodustati eriliselt paavst Aleksander III-dalt. Meil on teada paavst Aleksander III bullast (U. B. I, 5) Eesti sisemisest käärimisest ning märatsemisest kohalise ristiusu-kiriku vastu, mis, arusaadavalt, ei võinud piirduda üksnes piiskopp Aleksander III-da ajajärguga (1159.—1181. a.), vaid pidi kestma edasi, nagu võib aimata Teodoriku loost Eestis.

Meil on teada Rootsi allikaist[2]) kauba ja kultuurpolitiselt suure ulatusega sõjakäigust Rootsi randa, Mälari järve

1) Balti ajaloolaste muide vildakute lähtekohtade hulka tuleb lugeda oletus kõrgemate kultuurlainete liikumistest Muinas-Eestisse üksi Läänest (Taanist, Saksast) ning sellega paariv oletus muistsest „metsikusest" Eestis. Ometi on andekam ajaloolane prof. Kruse (Urgeschichte d. estn. Volksstamms) a. 1846 näidanud, et Eesti ja teiste tshüdi hõimude vanemat ajalugu (kuni 12. sajandini) tuleb valgustada, lähtudes I d a allikatest resp. Kreeka kultuurkonna (Nõgardi, Pihkva) allikatest, millele abiks on Skandinaavia andmed. (Võrdle ka E. K. 1923 lk. 217 ja E. K. 1921 lk. 367—369). Prof. Kruse õige mõte Muinas-Eesti kuuluvusest Kreeka kultuuri piirkonda on maha naerdud ning nende allikate süstemaatiline korraldus vastavalt Bunge Urkundenbuch'ile alles tegemata, mille tõttu liialt esikohale on nihkunud Eesti muinaselu vaatlus Rooma resp. Saksa allikatest, kus aga aset on leidnud tõsiolude kahjuks suurel määral Rooma — Saksa impeeriumi ihad ja soovid. Kõnelemata dokumentide võltsimistest, mida sooritatud ohtrasti impeeriumi auks, leiame sageli ka ülisihilikkust paavstide kirjades, kus märgata paavsti kantselei mõjustamist impeeriumi vägevate võimuesindajate läbi impeeriumi kasu ning vaadete kohaselt.

2) G a d e b u s c h (I, 1.5), avarama, teadlasevaatega balti ajaloolane, hindab Sigtuna sündmust, kuigi oma viisi: „Als die dänischen Kriegsleute 1186 müssig varen u. besorgten, sie würden das Kriegshandwerk verlernen, erhielten sie von ihrem Kanut die Erlaubniss ihr Glück zu Wasser wider die Esthen zu versuchen. Sie mögen hierin nicht unglücklich gewesen sein. Doch die Esthen, welche sich vielleicht anderswo rächen wollten, segelten nach dem Mälarsee, erschlugen den Erzbischof Johann von Upsal am 1-sten Heumonates (1. juuli) 1188 u. verbrannten die volkreiche Stadt Sigtuna, die sich niemals hat wiederum erholen können." (Gadebusch'i juures ka allikad nende teadete kohta.)

„Die eigentliche Ursache dieses Krieges der Esten gegen die Schweden scheint die gewesen zu sein, dass die Schweden unter Erik IX

kaldal asuva Rootsi (endise) pealinna Sigtuna vastu, mille sooritasid eestlased, karjalased,[1]) ruteenlased (nogardlased) 1. juulil 1188. a., ning rootslaste vastuhoobist sellele sõjakäigule järgnevail aastail, kuid kõigest sellest ei kõnele L. H. kroonika, ei maini seda poole sõnagagi!

Balti ajaloolased jälgivad meie ajalugu L. H. kroonika toimetajailt loodud ühekülgsuses, mis piirates silmaringi tumestab aga vaadet, segades õige perspektiivi võtmist kogu sündmustikku ja selle põhilülistikku.

Niisugust balti ajaloolaste enamiku vaateviisi ekslikkust süvendab veelgi imelik käsitus nendelt ajaloolastelt, kes mainitud sündmustest juttu teevad: neid tähtsaid fakte näidatakse täiesti juhulistena, ei midagi tähendavatena! Fulco olemist Eesti piiskopiks, dokumenteeritud üliküllaliselt, katsutakse kujutada mingisuguse arusaamatusena, dokumentide eksitusena aadressis!? Sigtuna hävitust esitatakse eestlaste juhulise ulakusena, tavalise röövretkena!?[2])

Bonda oder den Heiligen schon 1157 die Finnische Küste, die früher zu Nowgorod gehört hatte, eroberten, Abo bauten u. das Christentum dort immer verbreiteten. Hierdurch kommen sie teils mit den Nowgorodern, teils mit den heidnischen Esten in Conflict." (Kruse, Urgeschichte, lk. 563.)

1) Karjala vanemast asendusest kõneleb järgmine märkus: Beilage zum Sitzungsbericht der Narvaschen Altertumsgesellschaft vom 8. Sept. 1865, lk. 1: „In den Mitteilungen von dem Leben des Zaren Feodor Joannowitsch, die der Patriarch Jow verfasst hat, finden wir, dass die Landesstrecke, die das Votsche u. Schelonsche gebiet u. die Städte Jam, Koporje u. Iwangorod in sich fasste, den Namen Karelien führte, so wie auch das ganze damalige Län von Wiburg; und in der Beschreibung des Kolmogorschen u. Wjatschkischen Erzbischofs der drei Wege aus Russland nach Schweden ist gesagt: dass im Distrikt von Iwangorod, welches damals unter schwedischen Botmässigkeit stand, Karelier leben, die den griechisch-russischen Glauben bekennen." Neil andmeil külgnes Karjala — Eestiga, vanemal ajal.

2) Schirren, Beitrag, lk. 23, teeb Schirren õigusega Brevern'ile etteheite selles suhtes: „Nicht ohne Untersuchung durfte er, vom Interesse der Motivirungen getrieben, seine Darstellung so wenden, als gäbe es sicher keine Continuität zwischen den alten dänischen Fahrten nach Estland u. Waldemars Seezug, als wäre Zusammenhang einzig in den Pilger- u. Handelszügen der Deutschen, als predigten päpstliche Bullen die Kreuzfahrt nicht früher nach Estland, als Livland." (!)

Lk. 22: „Mag es auch nur Vermutung genannt werden, Meinhards Unternehmen habe in Verbindung gestanden mit der Weihe Fulco's durch Alexander III zum Glaubensboten der Finnen u. Esten (Pabst I, 20, 21), mögen die Züge Canut's wie die dänischen Chronisten sie verzeichnen, herabgedrückt werden zu blossen Raubzügen: die ersten Capitel der Origines Livoniae lassen sich nicht wegdeuten ... Allein diese u. andere Zeugnisse des ältesten Chronisten stehen zurück vor Zeugnissen viel grösserer Beweiskraft, die, wenn sie einmal im Zusam-

Peaks olema selge erapooletule vaatlejale, et paavst Aleksander III-dalt soodustatud benediktuslase Fulco ja tema eesti soost kutsuja-kaaslase munga Nikolai ilmumine Eestisse, niisama selle paavsti — Aleksander III-da bulla sisemisest käärimisest Eestis kristlaste resp. rooma kiriku vastu, Eesti kiriku rüüstamisest ja hiljemini tsistertslase Teodoriku väljakihutamine Eestist ning haavatu Kaupo sattumine Teodoriku poolehoidjaks — kuuluvad ühte ajajärku, on teatavas sõltumuses üksteisest, nagu sõltumuses neist sündmustest peaks olema sessamas bullas märgitud paavst Aleksander III-da ringkirjalik (U. B. I, 5) üleskutse taanlastele, norralastele, rootslastele ja gootlastele ristisõjaks eestlaste ja Eestit ümbritsevate (estonum et aliorum paganorum illarum partium) rahvaste (paganate) vastu (U. B. I, 5). Seesugusel politilisel seisukorral ei või kuidagi olla juhuline eestlaste ja ümbruserahvaste hilisem (a. 1188) vasturetk Mälari järve äärde.

Need ajaloolised faktid kuuluvad sündmusorgaaniliselt ühte ajajärku, on kausaalselt tingitud teineteisest nii kiriklikus kui kaubapolitilises mõttes, on lülid ühest sündmusteahelikust, mille „lähtekoht“ paavst Aleksander III-da valitsemisaja viimane osa (1170.—1180. a.) ning mille teine ots kuulub Teodoriku Väinale ilmumise ajajärku (1184. a.).

* * *

Balti ajaloolaste väärvõtted on osalt arusaadavad: nad käsitlevad L. H. kroonikat „püha ja puutumatu“ ürgdokumendina.

L. H. kroonikas, pealegi ta esimeses osas, ei ole meil ees puutumatu algallikas, vaid tendentslikult toimetatud kompilatsioon-kiri katkendilises, ekstserptilises kuues.

Me saaksime neist eelmainitud üksikuist lahusnäivaist sündmusist õige ülevaate, kui meil oleks säilinud „Teodoriku kroonika“ täielikkuses. Teodoriku kroonika sisuks

---

menhange geprüft sind, die älteste Geschichte der livländischen Colonien neu begründen werden.“

Kahjuks jättis Schirren tegemata järeldused oma seisukohast, kuigi ta Harju-Viru ajaloo asjus, toetudes Breverni õlgadele, tõele õige lähines. Näib: nagu Höhlbaum „Harju mässu“ küsimuses, nii ei söandanud Schirren Harju-Viru eri-õiguste küsimuses omale ajale (a. 1859 !) mitte kuulutada kõike tõde, mis avaldus neile uurimisel! Kahtlemata oleks nende käsi käinud palju halvemini kui Eesti ürgajaloo kirjutajal prof. Kruse'l, keda narrisid mitte üksi üliõpilased Tartu tänavail, vaid kellele anda pilkavaid mükse pea igaüks balti ajaloolane pidas oma pühaks kohuseks. Eesti ajalooline tõde oli maha löödud ja maetud: häda sellele, kes teda tikkus äratama!

võis olla, tõsi, nende sündmuste põhjendamine, mis seotud Aleksander III-da bullaga, mis seotud Teodoriku viibimisega Eestis ja põgenemisega, Kaupo haavamisega ja Teodoriku ning Kaupo sõpruse tekkimisega [1]) ning Aleksander III-dalt Eesti vastu kuulutatud ristisõja tagajärgede kirjeldamine kui ka selle ristisõja vastukaja Eestis ning reageerimine selle peale Eesti võimudelt.

„Teodoriku kroonika" olemasolu ei järelda me mitte üksi eelolevaist kriitilistest arendustest L. H. kroonika esimese osa kallal. Sellest hüpoteetilisest kroonikast — „Teodoriku kroonikast" on kõnelnud juba vanemad balti kroonikad; ühe erikroonika olemasolu on nõudnud, on möönanud kaudselt ka mõned balti ajaloolased uuemast ajajärgust. Meie hüpoteetiline kroonika, mis peab aluseks olema L. H. kroonika esimese osa ekstserpt-kroonikale, ei ole siis mitte üksi meie „fantastiline luuletus".

Balti vanem ajalooline kiri, peale L. H. kroonika, on Riimkroonika, toimetatud 13. sajandi lõpupoolel. Riimkroonika kõneleb paaril puhul ühest raamatust, milles kirjeldatud peaasjalikult Meinhardi ajajärku kuuluvad sündmused, mis Meinhard kirja pannud.

Lähtudes oma ajaloo-vaate, oma tendentsi seisukohalt, ei või Riimkroonika kõnelda „Teodoriku" kirjutatud raamatust, sest et Riimkroonika üldse ei maini, ei taha üldse tunda — Teodorikut!! [2])

Riimkroonika (v. 304—498) laseb Meinhardi ühes Kaupoga minna paavsti juurde ning kirjeldada paavstile olukorda Baltis nii geograafilisest-rahvateaduslikust kui kirikupolitilisest seisukohast, mille juures tähendatakse, et see seletus on kirja pandud.

„Preester Meynhard oli tark,
Ta oli kõik selle maha kirjutanud,
Mis jumal temaga toimetanud
Esimestel ja viimastel päevadel.
Siis hakkas ta temale kõike seletama,

---

1) „Tam multus est noster in rebus huius Cauponis enarrandis, ut mirari subeat, reticuisse eum, quo loco, quo tempore et a quo baptizatus fuerit" — Gruber (Script. Rer. Liv. I, lk. 72). Gruberi imestus kroonika vaikimise kohta Kaupo ristimise ajast ning kohast on arusaadav, seda enam, „et kroonika autor muidu väga palju Kaupo asjust pajatab". Gruber tundis hästi, et L. H. kroonika mõndagi maha on vaikinud, tähtsaid sündmusi on mainimata jätnud.

2) In den traditionellen Berichten ist er (Teodorick) freilich von Meinhart u. Anderen ganz verdunkelt worden" (Pabst, m. k. II, lk. 32).

Kuis jumala hea käsi
Toonud ristiusu Liivimaale". [1])

Riimkroonika kui ordukroonika mainitud üldtendentsist, tema ajaloolisest sihilikkusest järgneb, enesest õieti, Teodoriku, niisamuti kui Lembitu surnuks vaikimine.

L. H. kroonika algkujus, s. t. kriitiliselt võetuna, näitab seevastu eestlasi Balti ajaloos Pala ajajärgul mõjukama tegurina ning Teodorikut ja Lembitut peategelastena oma aja sündmustes, kuigi vihaste vastastena teineteisele. Leedu asjad paistavad L. H. kroonikas teise järgu tähtsusega [2]).

L. H. kroonika on õieti Eesti ajalugu, missugusele seisukohale on asunud ka prof. Oldekop [3]), muidu väga umbusklik minu ajaloo-käsitluse suhtes.

Kuid L. H. kroonikale on pärastised kroonika „ümbertoimetajad" katsunud külge pookida Riimkroonika resp. ordukroonikate tendentsi, millest teisal pikemalt kõneleme.

Tsiteeritud salmide mõistmises, Riimkroonika politilise lähtekoha hindamiseks, peame arvestama Riimkroonika üldtendentsi meie ajaloos.

Riimkroonika, ja tema järele ka teised ordukroonikad vaikivad täiesti maha Teodoriku, ei maini üldse teda mitte, pannes kõik Teodoriku suured tööd-teened osalt Meinhardi, osalt Alberti arvele. Riimkroonika ja teised ordukroonikad on põhimõttelt saksa rahvuslikud kroonikad.

See Riimkroonika harutendents meie ajaloosse suhtu-

---

1) Prister meynhart der was cluc,
Er hatte alles daz geschreben,
Was got mit yn hatte getreben
Zu den ersten unn zu den letzten tagen.
Das begunde er im alles sagen,
Wie gottes gute hatte gesant
Den cristentum zu nieflant
Unde wy do was becleben
Alz ouch hy vor ist geschreben." [4])

2) Ebatäppis on Schirren (Beitrag, lk. 2), kirjutades: „An drei Dokumente vorzüglich ist die älteste Geschichte der drei Ostseeprovinzen gebunden; an die älteste, an die Chronik Heinrichs des Letten, Livland; an das jüngste, die Reimchronik, Kurland; zwischen beiden fällt Estland der „Liber Census Daniae" zu."

Gruber on ristinud L. H. kroonika „Origines Livoniae", õigem oleks seda ristida „Exitus Estoniae Antiquae".

3) Ajalooline Ajakiri 1922, lk. 52.

Nii ka prof. Olaf Sild „Eesti Kirjanduses" 1926: „Eestlaste vabaduse järkjärguline kokkuvarisemine keskajal".

4) Riimkroonika 305—394 leiame nähtavasti lühikese, sihiliku kokkuvõtte mainitud maade ja rahvaste kirjeldusest, „Teodoriku" kirjast.

mises sõltub tema peatendentsist: näidata Eesti ajalugu tähtsusetuna, vähemainitavana [1]), kõnelda sündmustest Eestis ainult mööda minnes, juhuliselt, kuna peavõimuks, tugevamaks jõuks Balti rannul näidatakse Pala ajajärgul — Leedut.

Riimkroonika, olles politilises sihis huvitatud saksa võimu ning selle esindaja Baltias — Saksa ordu sõjavõimu suuruse demonstreerimises, on kujutelnud sõjalisi sündmusi suurtena, mõõduandvatena Balti rahvaste elus, mille pärast tal tarvis oli rõhutada ka vastaste sõjakust ja alla kriipsutada, Eesti väiksestamise tendentsist hoolimata, eesti sõjalist oskust, vahvust Meinhard-Bertold-Alberti aegadel, milles säilinud õigem, erapooletum kujundus Eesti sõjalisest, seega ka Eesti riiklikust iseloomust. Riimkroonika kirjeldus Riia lahingust a. 1198 eestlaste ja piiskopp Bertoldi sõjaväe vahel on selle poolest eriti huvitav. Riimkroonika on sellepärast ülitendentslikkusest hoolimata Eesti vanema ajaloo mõnegi küsimuse asjus palju kaaluvam kui L. H. kroonika, seda enam, et Riimkroonikat ei ole puutunud L. H. kroonikat tabav hilisem jäme moonutamine, interpolatsioon, ümbertegemine.

L. H. kroonika õigust Eesti sündmuste ettenihutamisest toetavad kõik teised allikad, ja nimelt vanemad allikad, eriti aga paavstide bullad Pala ajajärgust, määrased bullad on ühtlasi kõige vanemad Balti ajalugu puutuvad ürgkirjad: nad kõnelevad Eestist kui peategurist ning Teodorikust kui peategelasest Liivi-Eesti kiriku-politika alal [2]). Leedu tähtsus ning suur politiline mõju tõuseb

---

1) Eesti väiksestamise tendentsi näeme ehk veel enam pärastiste Riimkroonika ümberkirjutajate juures sel viisil, et „eisten" asemel kirjutatakse „ersten", kuigi mitte kõigis ärakirjus, ja just seal, kus eestlased etendavad lahingutes tähtsat osa: nii näiteks lahingu puhul Riia all 24. juulii 1198, lahingu puhul Saulel 1236. (Võrdle ka „Harju mäss" lk. 21,) Nii ka Riimkroonika v. 1842—1843, kus meelega on segatud, et eestlaste abi lahingus näidata väiksemana.

2) Nagu näib, ei kõnele ükski ürgdokument ega paavstide võltsimatud bullad Meinhardist — tema eluajal. Pärast Meinhardi surma leiame teda mainituna paavst Innocentius III-da bullas 5. okt. 1199 (U. B. I, 12): „Accepimus enim, quod cum bonae memoriae M., episcopus Livoniensis fuisset provinciam Livoniensem ingressus ...." Teistes ehtsates tema-aegsetes kirjades ei leia me Meinhardi mitte nimetatuna.

Meinhardi võrdlemisi väikest tähtsust tema ajal võib näha ka sellest, et teda võrdlemisi hilja kiriku pühakute hulgas nimetatakse (Bruiningk, Mitteilungen Bd. 19, lk. 490) ja sedagi 17. sajandil väga vaieldavais allikais. 353. lk. ütleb Bruiningk ka piiskopp Albertist: „Wir haben bemerkt ..., dass das Schweigen der liturgischen Bücher der rig. Kirche die Annahme einer öffentlichen Verehrung Bischof Alberts nicht

alles pärast Pala lahingut resp. eestlaste-saarlaste alistumist a. 1227.

* * *

Riimkroonikat jälgivad nii tendentsis kui üksikuis andmeis teised ordukroonikad: nad kõik kõnelevad „Liivi ja ümbruserahvaste kirjeldust“ sisaldava kirja üleandmisest paavstile Kaupo reisi puhul Rooma ning kõik kõnelevad Kaupo kaaslasest Meinhardist paavsti audientsil kui kirja äraandjast.

Vanem ordukroonika (Script. Rer. Liv. I, lk. 844) kirjutab: „Diese Preyster Meynhartt toech auer Zee, an den Pawest, dath he eynen Byshopp Int Lant senden wolde, unnd Cobbe toech myth oeme, Und mer andere Chrysten. Alse sie tho Rome quemen, so fragede de Pawest sehre na der gestaltt van dem Lande, und wath vor Volck und Landte darumbtrent lagenn“. — „See preester Meinhard läks üle mere paavsti juurde, et tema suvatseks läkitada maale ühe piiskopi; ja Kaupo läks temaga kaasa ning palju teisi kristlasi. Kui nad jõudsid Rooma, siis küsis paavst palju maa kuju (asendi) üle ning (päris järele), määrane rahvas ja maa on ümbruses...“

„Prester Meynhartt hadde althomahle Inn schriftenn... „Preester Meinhardil oli see kõik kirjades“ [1]).

* * *

---

zulasse u. dass sich aus livländischen Geschichtsquellen inbetreff seiner bisher keinen Hinweis auf eine Fama sanctitatis ergeben habe.“

Arbusow (Die Einführung der Reformation, lk. 94) süüdistab ekslikult balti kiriku konservatismi selles nähtuses.

Meinhardist, piiskopp Albertist on balti ajaloo saksa imperialism, hilisemast ajast, teinud pühakud, apostlid ja mõjustanud tunduvalt Rooma kiriku kirjandust ses suhtes.

Gruber (Script. Rer. Liv. I, lk. 57) teeb L. H. kroonika märkuse puhul (1.12) Meinhardi läkitusest Rooma paavsti juurde õigustatud ääremärkuse: „Haec ex incerto rumore accepisse nostrum crediderim, quia pontificis nomen non prodit, quod tamen deinceps in Innocentio III et Honorio numquam intermittit. Innocentius enim, si eius temporis documenta spectes, primus in hanc curam incubuisse vidatur....“ „Mulle näib, et L. H. kroonika autor (noster) on seda võtnud mõnest ebamäärasest kuuldusest, sest et ta ei nimeta sel puhul paavsti (nime), mida ta aga iial tegemata ei jäta paavst Innocentius III-da ja Honorius'e puhul. Innocentius oli esimene, kes hakkas tegemist tegema selle asjaga (s. t. Liivi kirikuga), kui vaadelda selle aja dokumente.“

See Gruberi väide on maksev ka praegu, kuigi pärastised ajaloolased on katsunud paavstide ebaehtsate, s. t. võltsitud bullade najal Gruberi üttlust kõigutada. — Sellest pikemalt meie artikli lõpu poole.

1) Vanema ordukroonika teisendis (Script. Rer. Liv. I, lk. 844 n. 9) loeme: „Prester Meynhardt hadde se alle in schrifften und sede wo die lande laghen....“

Meilt mainitud Riimkroonika episoodis Meinhard-Kaupo sõidust paavsti juurde Rooma avaldub õige selgesti Riimkroonika ajalooline sihilikkus, eriti aga Teodoriku mahavaikimise tendents.

Kaupost on teada, L. H. kroonika vastuvaidlematuil andmeil sõitis Kaupo vaid üks kord Rooma, nimelt a. 1203, (7.5) ja seekord Teodoriku saatel, õieti ka Teodoriku algatusel.

Kui see nii — ja ei tule kahelda selles tões —, siis järgneb: Teodorik, viies paavsti juurde a. 1203 Kaupo, viis kaasa ka Liivimaa olude ja rahva ning Liivit ümbritsevate rahvaste olukorra kirjelduse paavst Innocentiusele.

L. H. kroonika ütleb õieti sedasama, mida lausuvad ordukroonikad, selle vahega, et L. H. kroonika laseb Kaupoga ühes minna Teodoriku, kuna ordukroonikad kõnelevad Meinhardist kui Kaupo kaaslasest. A. 1203 ei võinud olla Meinhard Kaupo saatjaks, sest ta oli juba ammu surnud. Meinhard ei ole üldse käinud Roomas.

L. H. kroonika ei lausu küll otsekohe, et Teodorik-Kaupo oleks viinud kaasa ühe maadekirjelduse, kuid ta ka ei eita seda. „Peale selle võttis vend Teodorik... endaga kaasa ühe liivlase, Kaupo nimelise, liivlaste vanema ja kuningavõitu (quasi rex) isiku Turaidast..., viis ta lõpuks Rooma ning esitles ta Apostlite Järgnikule (paavstile). Teda võttis paavst ülilahkelt vastu, suudles teda ning küsitelles teda rohkesti rahvaste üle, kes asuvad Liivi ümbruses, soovis talle palju õnne Liivi rahva ümberpööramise pärast."

Lõpuks öeldakse kroonikas: „Paavst õnnistas Kaupot lahkumisel ning andis talle „piibli" (bibliotheca), kirjutatud õndsa paavsti Gregoriuse oma käega."

L. H. kroonika kirjeldusest järgneb, et paavst küsis palju Liivi ja ümbruserahvaste oludest. See vastab pea sõna-sõnalt ordukroonikatele, kus kõneldakse vaid, et sel puhul anti kirjalik seletus paavstile[1]).

On ju selge, et keegi paremini ei tunnud Balti rahvaste olusid, eriti Liivi ümbruserahvaste olukorda, kui kogenud Teodorik. — Ja paavst, annetades sel puhul Kaupole väärtusliku piibli, võis annetust teha kohasema vastukingina Kaupolt-Teodorikult paavstile antud raamatu — kirja eest.

---

1) Ka Russow kirjutab Meinhard-Kaupo käigust Rooma ning mainib, et paavst palju on küsitelnud maa ning rahvaste üle, kuid Russow ei lausu midagi kirjast sel puhul. Russowil ei ole olnud selles küsimuses erilisi allikaid, mille pärast ta vaikimine raamatust — kirjast ei oma tähtsust.

Pabst on oma laialises uurimuses Meinhardist (a. 1849) (II, lk. 4—9) jõudnud seisukohale, mis meie vaatekohale mõneski tükis õige lähedal seisab:

„Wenn Meinhard aber alles das beschrieben hatte, so wäre die Vermuthung vielleicht erlaubt, dass in ähnlicher Weise auch der ethnographischen Episode des Reimchronisten irgend ein schriftliches Dokument etwa aus den Tagen jener dritten Reise des Dietrich zum Grunde gelegen . . ." (lk. 9).

„Um seiner Sache ganz gewiss zu werden, vergleiche man endlich noch, was von Specialitäten einerseits aus der vermeintlichen Reise unseres Meinhart in Kaupos u. anderer Gesellschaft, anderseits aus der wohlbeglaubigten Reise des Dietrich u. Kaupo im Jahre 1203 angegeben wird, namentlich, wie sich die Abgesendeten mit dem Papst unterreden, wie sich dieser nach dem Lande u. dessen Zuständen erkundigt, was er dem Kaupo Liebes erweist, wie man sie endlich in Livland wieder empfing: — die ursprüngliche Identität der Berichte offenbart sich ganz augenscheinlich . . ." (lk. 7).

„Ist das Verzeichniss (s. t. rahvasteloend Riimkroonikas) doch ganz wie ein Kommentar zu den Worten Heinrichs beim Jahre 1203, Innocentius III habe sich bei Dietrich über den Zustand der gentium circa Livoniam existentium viel erkundigt!" (lk. 8).

„Pabst kombineerib, keerutab fakte liiga palju, et siiski Meinhardi lasta Riimkroonikas ja L. H. kroonikas leiduva „rahvaste kirjelduse" autorina esineda.

Schirren on Pabstilt kriitilisem selles küsimuses, kui ta tähendab Riimkroonika arvustuse puhul (Mittheilungen, Bd. 8, lk. 73): „Alles, was der Verfasser von Meinhard erzählt, deutet auf eine alte legendenartige Quelle für eine Biographie . . . Der ganze Geist der Tradition aber lässt ihren Ursprung viel eher unter des Apostels Berufsgenossen, wie etwa bei dem Cistercienser Theodorich suchen als unter den Laien oder gar Ordensrittern, deren es ohnedies zu seiner Zeit keinen gab."

Nii siis: Kriitiline Schirren möönab kaudselt Teodoriku kirjutatud eluloo-taolist kirja, mis võis olla allikaks Riimkroonika algosale (ja m. a. ka L. H. kroonikale).

* * *

Arvan, tsiteeritud osad Riimkroonikast, ordukroonikatest tõestavad küllaliste põhjustega „Teodoriku kroonika" olelust ning lubavad väita: Kaupo reisi, audientsi

puhul a. 1203 Rooma annetati paavst Innocentius III-dale Balti rahvaste olukorra kirjeldus, nende rahvaste, eriti ka eesti rahva vanem ajalooline kiri. Sel puhul käis Roomas Kaupoga ühes Teodorik.

Arvestades eeltoodud L. H. kroonika esimese osa kriitikat järjeldame: Esimene osa L. H. kroonikast on ekstserptid, lühikesed väljavõtted, ühest hüpoteetilisest täielisemast kroonikast, määrane kroonika ei ole meil mitte säilinud täiskujus, vaid üksi temast ammutatud ekstserptide näol L. H. kroonika esimeses osas ning sihilistes väljavõtetes Riimkroonikas (304 jj.). See hüpoteetiline „Teodoriku kroonika" sisaldas sündmusi peaasjalikult Eesti vanemast ajaloost.

(Järgneb.) **J. Luiga.**

Jakob Pärna elu ja töö. 3

Pärna loomingu järgmise lülina tuleb vaadelda jutustust „Üks ainus tütar", mis ilmus „Sakalas" 1879. a., kuid lakkas lehe ajutise sulgemisega.[1]) Järgnevas aastakäigus avaldatakse jutustus uuesti. Siingi katkestatakse novelli ilmumine. Möödub mitu kuud, enne kui ilmub järg märkusega, et jutu ümberkirjutamise tõttu on avaldamine viibinud. Mil põhjusel teostati osalist ümbertöötamist, pole teada, kuid osutub kaunis tõenäoliseks, et sellesse tegevusse ka tsensor oli segatud.

See novell on Pärna pikemaid ja sündmustikult avaramahulisemaid teoseid. Ta süžeeks on ühe Poola mässutegelase poja ja eesti peretütre armastuseromaan.

Kalda Jaanus on oma koha päriseks ostnud ja algab õnnelikku iseseisva peremehe elu. Esimesel ööl peale praegu mainitud toimingut vallandub Kalda naabertalus, Kangrul, tuli ja hävitab uue toreda elamu. Tulikahju ajal näitab Jaanuse tütar Eeva oma suurt vahvust ja päästab põlevast majast omaniku rahakasti. Kuid ihne peremees ei taha päästjale lubatud vaevatasust nüüd enam midagi teada, teostab viimaks osaliselt oma lubaduse alles kohtumeeste sunnil. Eeva kuulsustub oma kangelasteoga, kuna

---

1) 1879. aasta keskel suleti „Sakala" Vene siseministri käsul 6 kuuks Liivimaa Saksa tagurlaste pealekaebamisel, et Jakobson olevat sotsialist.

tige Kangru peremees, kel kahju tasusummast, haub kättemaksu-kavatsusi.

Kaob päevi. Ühel õhtul ilmub Kaldale keegi intelligentse välimusega daam ühes väikese poisikesega ja palub öömaja. Seda antakse. Ent ööbijad ei lahku hommikul, vaid jäävad veel mõneks päevaks Kaldale. Päevadest kasvavad aastad. Viie aasta möödudes saab Marie Elva — nii on tolle daami nimi — teate, et tema mees, kes surmati Poola mässust osavõtmises süüdistatuna, on leitud viimaste uurimiste põhjal süütu olevat. Nüüd avaldab ta talurahvale oma vaigitud saladuse ning tunnistab poisikese enese pojaks ja tõttab Soome oma vanemaid otsima, jättes poja esialgu Kaldale. Merel purustab torm laeva. Üks Indiasse purjetav aurik päästab Marie uppumisest ja viib enesega kaasa. Noormees Elva ja Kalda Eeva vahel tekib armastuslik vahekord. Kord Eeva seltsis metsas viibides avab ta emalt saadud kastikese; seal sees on raha ja mõned tema isikusse puutuvad paberid. Keegi kurjategija märkab puude varjult noormehe käes raha, ta uimastab teda pähe visatud puunuiaga ja röövib varanduse ning paberid.

Poeg ootab kutset Soome, kuid seda ei tule. Ennustades mingit õnnetust emale asub ta ise teele. Eesmärgile saabunud, otsib ta üles oma vanaisa kaupmees Kaljunurga. Nähes oma prisket tütrepoega rõõmustab väga elatanud Kaljunurga abielu-paar. Samal ajal saabub ka tütrelt kiri, ta on reisil Indiast kodumaale. Kuuldes noormehe armastumist Kalda Eevasse, otsustab vana Kaljunurk ise sõita Eestisse tüdrukut lähemalt tundma õppima, „sest armastus teeb noored inimesed pimedaks“. Tallinnast lahkub ta ametivendadele teatamata reisi suuna üle. Samal ajal hävib merel üks Soome sõitja aurik masina õnnetuse tõttu. Voogudes hukkub hulk reisijaid. Teated Tallinnast Kaljunurga sõidu üle ja kadunuksjäämine lasevad oletada tema surma merelainetes. Seda kasutavad Kaljunurga varapärimishimulised sugulased. Nad aresteerivad kaubamaja ja lasevad vangistada tütrepoja, tunnistades teda petiseks — ebasugulaseks.

Kaljunurk aga täidab oma reisi-ülesandeid. Peale muu läheb tal korda tabada röövlit, kes riisus tütrepojalt kastikese, — see pole keegi muu kui Kangru peremees. Soome tagasi jõudnud, purustab ta ahnete pärijate utoopilised lootused ja vabastab vangistatud sugulase. Vahepeal saabub koju kadunud tütar Marie. Ta on abiellunud laevakapteniga. Koos sõidetakse nüüd Eestisse, kus peetakse noormees Elva ja Eeva rõõmsaid pulmi.

Kompositsioonilt kuulub „Üks ainus tütar“ keerulisemate, kuid ühtlasi ka õnnestunumate juttude hulka Pärna loomingus. Pärn oskab küll õige põnevat sündmustikku ehitada, kuid tihti ei õnnestu tal tegevuseniitide koondamine, kuid siin on ta sedagi enam-vähem ühtlaselt teinud.

Tüüpidelt on käsiteldaval teosel tugevaid kaldumisi heroilisse romantikasse. Nii näiteks on Kalda Eeva täielik kangelane: päästab rahakasti põlevast majast. Noor tütarlaps teostab ülesande, mis meestelgi käib üle jõu. Peale Eeva keerlevad selle jutustuse keskuse ümber ka veel teised tegelased, kellel küll vähem heroismi veres, kuid kes siiski tütarlapse saatuse kujunemisel kaasa ringlevad.

Üldisideeliselt ei ütle „Üks ainus tütar“ midagi erilist peale romantikale omase õigluse kõrgekshindamise tendentsi. Vähematest üksikasjadest väärib tähelepanu ütlus: „Võitlemine on elamine, rahu suremine“, mis on ka Jakobsoni juhtlauseks ja konstateerib jällegi Pärna ilmavaate lähidat sugulust viimasega.

Kaks järgnevat juttu Pärna ilukirjanduslikkude teoste kronoloogilises ahelas — „Lahtine aken“ ja „Head sõbrad“ — on tähelepanu väärivad rohkem oma aineliselt küljelt kui kunstilisilt dimensioonelt. Siin teeb Pärn ideelist uudismaad ja propageerib eesti käsitööliste- ning kaupmeeste-seltside asutamist. Nii lausub ta „Heades sõprades“:

„Meil on lauluseltsid, muusikakoorid, kirjameeste selts, põllumeeste seltsid, aga kaupmeeste selts puudub. Oleks väga soovida, et meie eesti kaupmehed linnades ennast ühendaks ja omavahel Eesti kaupmeeste seltskondasid asutaks, kus nemad üksteisega nõu pidada võivad, kuidas kõige paremasti ja suurema ühendusega seda tööd ja talitust ette võiks võtta, õpetliku kõnedega üksteist toetada, nõu ja jõuga üksteisele abiks olla, see tooks palju kasu. Kauplemine on rahva elukorra pea-veresoon, kus maal tema ja põllupidamise töö õitseb, seisavad ka muud seisused kindlal jalal: „Kasvagu, kosugu, õitsegu ja kandku head vilja Eesti kauplemine!““

Nagu juba eespool nägime, on Pärn vareminigi oma töö süžeeks tarvitanud kaupmeeste elu-olu. Näiteks „Vilhelmis“. Kuid siin jutustab ta ainult oma tüübilist õiglust ülistavat lugu, mis valatud kaupmeeste eluraamidesse, kuna aga kahes viimatimainitud töös püüab autor anda eesti soost linnakodanlaste ideaali, vaadeldud nende seisuslikust lähtekohast. Enne aga kui silmitseme lähemalt neid Pärna antud eeskujusid, märgime ära väikese ülevaate tööde sündmustikust.

„Lahtine aken“, mis ilmus aastal 1882, sisaldab episoodi vaese sadulsepa-selli rikastumis- ja naitumisloost.

Sadulsepp Peedi majasse ilmub ühel kevadisel päeval näruseis rõivais noormees ja palub almust või tööd. Peet, kellel eneselgi vähe tellimisi, võtab ta siiski vastu, esialgu mõneks päevaks, lubades anda prii korteri, ülalpidamise ja palka töö produktiivsuse ning headuse järele. Peagi märkab meister, et tema uus sell Paul — nii on noormehe nimi — on kogenud sadulsepp ja teeb mõnda tööd paremini kui tema ise. Hästi ja kiiresti toimetatakse antud tellimised nüüd Peedile ja selle tõttu kasvab nende arv iga päevaga.

Peedi naabruses asub kaupmees Hindrek, kes näib armastunud olevat sadulsepa tütresse Liinasse. Tüdruk aga ei hooli temast, vaid ta hinge on vallanud Pauli kuju. Hindrek taipab Liina tundmuste lendu ja vallandab Pauli kohta laimujutu: Ta olevat V. linnas oma endiselt meistrilt varastanud 2000 rubla ja võivat kergesti ka Peedi varakassa tühjendada. Samal ajal, mil Pauli peale langeb hirmus kahtlus, saab ta V. linnast kirja ühelt oma tädilt, kelle olemasolust tal varemini ei olnud aimugi. See on raskesti haige, ja juhuliselt kellegi tuttava käest Pauli aadressi teada saanud, saadab ta viimasele kutse.

Paul teeb meistriga lõpuarve, asub teele ja saabub eesmärgile. Tädi, kes peagi kooleb, pärandab Paulile suurema rahasumma. Peedi majja tagasi tõtates saabub ta sinna, kui kaupmees Hindrek on tulnud Liinale kosja ja pakub parajasti kihlasõrmust. Pauli ilmumine ajab Hindreku kosjanõu nurja. Ajal, mil Hindrek Peedi ja selle naisega räägib ning tütart enesele kaupleb, sõlmivad Paul ja Liina esimese abielu-sideme ning suudlevad teineteist läbi lahtise köögiakna.

Veereb päevi. Pauli kaudu saab Peet teada Hindreku minevikku, mis pole kuigi puhas. Samuti õnnestub Paulil eneselt heita musta varju. Tema endine meister on annud talle tunnistuse, milles Pauli vabastab varguses kahtlustusest. Tädilt päritud varaga ostab Paul omale suure maja ning asutab iseseisva töökoja ja naitub lõpuks Liinaga. Hindrek abiellub rikka lihuniku tütrega, kuid õnne ta ei leia. Naise pillav eluviis ja ühe suurema äri pankrott ruineerib ta tulundusliku jõukuse. Vaesuses lõpetab ta oma viimsed elupäevad.

Novelli tegelastüüpidest on eriti huvitavad Peet ja Paul, sest nendesse on Pärn valanud eesti käsitööliste ideaali.

Peet on auväärne linnakodanik, õiglane ja sõnapidaja oma ametis, mille tõttu ta võidab tellijate keskel suure lugupidamise. Ta ei salga kuskil oma eesti rahvusest päritolu ega püüa saksastuda välises ega koduses elus. Humaansust ja korralikkust kui ka religiooni kajastust on leida igas tema teos. Ta on sõbralik, lahke oma sellide ja õpipoiste vastu, — „peab inimest inimeseks, ja see on olek, mis ülem kui kõik vara". Laupäeva-õhtuti lõpetab ta juba kell 6 oma töötoas tegevuse, kuid algab selle eest järgneval tööpäeval harilikul ajal. „Sinine esmaspäev" on temale ja ta sellidele tundmata.

Samu tõekspidavaid jooni leiame Pauligi karakteristikast, kuid autor on nendele veel mõndagi lisandanud. Peet kui vanem ja perekonna-inimene veedab puhkepäevad enamasti kodu, kuna Paul kui üksik inimene neid suuremalt osalt väljaspool meistrimaja mööduda laseb. Hommikupoolel on ta kirikus, — kuulab hoolega jutlust. Peale lõunat jalutab ta tänavail ja puiesteil, ammutades värsket õhku nädalase istumise järel. Õhtul läheb ta teatrisse. Viin ja igasugused ebakõlblised asjad, nagu neid sageli harrastavad poissmees-sellid, on temale tundmatud.

Novelli kolmas eesti soost linnakodanlasi esindav tüüp, kaupmees Hindrek, on negatiivne kuju. Pärn on temas tabanud üldaksioomilise printsiibi, mis ajakohase varieerumisega on maksev tänapäevgi. See on n. n. poolharitlaste suhtumine rahvasse, mis on ebaõnnestunuim nähtus rahvusriiklikus elus. Kui tänapäev poolharitlased loobuvad tööst ja tahavad elutseda parasiitidena, siis oli minevikus nende ülesandeks eeskätt rahvuse salgamine, saksastumine või venestumine ja seega muidugi ka majanduslikkude privileegiumide saavutamine.

Sellise kildkonna esindajana näitabki Pärn meile kaupmees Hindrekut. Ta on sündinud saunamehe pojana, teotsenud hiljemini linakaupmehe sellina, kes alaliselt tüssanud talumehi, kuni talt võetud õigus linadega kaubelda. Aga ta on osanud jälle teisiti äri teha ja nõnda rikkaks kaupmeheks saada. Siis võttis ta omale uue saksakõlalise nime ja omandas muudki „kadaklaste voorused": salgas oma rahvusliku päritolu ja sugulasedki. Venna, kes tuleb talt koha ostuks raha laenama, viskab ta ülbelt toast välja, kuid ometi ei saa ta enne oma hingele rahu, kui ta viimaks on täitnud venna soovi, sest ikka heliseb ta kõrvus viimase ütlus: „Kui kuskil enam aset maa peal ei peaks olema, siis seisab minu uks sulle veel lahti."

Ning lõpuks täitubki see prohvetlik ennustus: venna juures veedab ta oma viimsed elupäevad.

Praegumainitud vendadevaheline kurbmäng on tüüpilisem ja süngem eludraama minevikust, mille lahenduse ideaalina tulebki võtta novelli romantilist lõppu — kahe venna leppimist.

Vastukaaluks ebavooruslikule ja eluvõõrale Hindrekule avaldab Pärn peagi kaks idealiseeritud kaupmehe kuju. Selleks avaldusvahendiks saab tema jutustus „Head sõbrad", mis ilmus 1883. aastal.

Kaks sõbrannat, Truuta, rikka kaupmehe, ja Kata, treiali tütar, ruttavad „Vanemuisesse" pallile. Koju tulles on neil teineteisele suuri uudiseid rääkida. Noor ilus kaupmees Theodor Oja on terve õhtu kurameerinud Truutaga. Katale on aga mingi salajane meesterahva hääl armastust avaldanud. Aeg kaob. Peagi ilmuvad mõlematele piigadele kosilased: Truutale tema Theodor Oja ja Katale kaupmees Otto Laul, kes ongi olnud see salajane häälitseja „Vanemuise" pallil. Nendest kosjareisidest saavad kuulda kellegi parksepa tütred, elatanud piigakesed, kes ka Laulu ja Oja peale on silma heitnud. Nad levitavad pruutpaaride kohta kõiksuguseid laimuteateid ja saadavad neile anonüümseid kirju, mis püüavad külvata lahkhelisid armastajate vahele. Kadedate keelepeksmine likvideeritakse lõbusa ninanipsu andmisega ja jaanipäeval pühitsevad mõlemad paarid oma pulmapäeva.

Praegumainitud sündmustiku kaudu on Pärn väljendanud oma ideid, valades neid Theodor Oja ja Otto Laulu kujusse. Mõlemad on energilised isikud, täis mehisust ja teotsemistahet ning isamaa-armastust. Nad seavad enesele ülesandeks eesti kaupmeeste seltsi asutada, „kelle püha kohus olgu head kaupa oma poodides paraja hinna eest pidada. Hinnad olgu kindlad. Ülesostmise juures kõige paremad mehed välja valitsemas, kes rahvale kuidagi kahju ei tee, vaid selge mõõduga ilma pettuseta vastu võtavad ja täie raha igal pool maksavad." Need on ideaalsed põhimõtted, mille poole juhib Pärn eesti kaupmeeskonda.

Mis „Heade sõprade" kunstilisse väärtusse puutub, siis on see kahvatum kui „Lahtisel aknal". Viimase jutu tegelastüüpides on olemas teatavaid isiklikke värvinguid, kuid asjata otsime neid praegu käsiteldud novellist. Oja ja Laul, samuti ka Truuta ja Kata on täiesti ühtivad kujud, kelle individualistlik karakteristika on mingi hüveliste vooruste nebuloosa ilma piirjoonita.

Suur osa novellist on avaldatud dramaatilises vormis, enamasti dialoogides, ja selle tõttu on ka tegevustik võrreldes teiste Pärna teostega võrdlemisi väike. See novelli osaline dramatiseerimine on olnud nähtavasti põhjustatud tahtest koondada mitmesuguseid päevakajalisi ekstsentrilisi aineid eesti avalikust tegevusest ja propageerida neid omaaegselt, n. n. nooreestlase vaatekohalt, laiemale massile. Sellepärast leiame siit-sealt kõnelustest sageli ajalehelist poleemikat ja juhtkirjalisi katkendeid. Nagu näiteks: „Võta kõik vormid, kõik kuued, kõik keeled, kõik koolid ja anna mulle mu isamaa tagasi ja ma ütlen sulle, ta õitseb pea ilusamalt, hiilgavamalt kui enne Kalevi ja Vanemuise ajal! Kingi mulle inimese õiguski, sest sina ja mina ei ole veel inimesed, vaid meie oleme orjad."

Praegu püstitatud väite kasuks räägib veel asjaolu, et ajal, mil valmis mainitud teos, olid ärkamisaegsed sotsiaalpolitilised võitlused jõudnud haripunktile ja elektriseeritud õhkkond ei võinud jääda kajastumata kirjanduses, mis oli juba tendentsistatud, nagu eespool nägime.

Samal aastal, kui eelmine toode, ilmub Pärnalt veel teine teos „Must kuub", mis samuti õige ohtrasti päevakajalist materjali sisaldab, kuid seda on suutnud autor enam-vähem kontsentreerida ja jutustuse põhi-ideestikuga kooskõlastada. „Must kuub" on pikim Pärna teos, kuid sündmustikult siiski lihtsajoonelisem kui „Vilhelm".

Noor eesti arst dr. Visnapuu teeb peale õppimise lõpetamist ringkäiku kodumaal. Ühes kalamehe hurtsikus Läänemaa rannal ootab ta tormi vaikimist ja mere rahustumist, et sõita üle väina Muhu saarele. Mässavad lained paiskavad rannale noore naisterahva eluta keha; sellele annab dr. Visnapuu esimest abi ja viib ta kalamehe hurtsikusse. Selgub, et mereõnnetu on H. mõisa omaniku tütar Ada, kelle äkiline lainesööst on tõmmanud laevalaelt voogudesse. Niipea kui dr. Visnapuu on saatnud Ada lähemasse mõisa ja raugenud torm, jätkab ta reisi. Kogemata juhtumuse tõttu satub ta mõne päeva pärast kuskil mõisas kokku H. mõisa omaniku ja tema tütre Adaga. Viimane on dr. Visnapuusse armastunud ja avaldab seda nüüd temale. Isa ei taha sellest aga midagi kuulda ja püüab armastajaid silmapilkselt lahutada, mis tal kavala kombinatsiooni tõttu õnnestubki.

Paralleelselt dr. Visnapuu ja Ada intiimsete suhete kujunemisega toimub armastuslikke stseene Visnapuu õe Marie ja Ada venna Oskari vahel. Marie on lõpetanud Viljandi kõrgema tütarlastekooli, juhuliselt tutvunud Oska-

riga, kuni viimane on esinenud armuavaldusega. Sellelegi kavatsusele sõdivad H. mõisa saksad vastu.

Dr. Visnapuu asub Peterburisse praktiseeruma, kus ta kuulsus peagi tõuseb. Õde tuleb talle esialgu perenaiseks. Isa saatel saabub ta venna korterisse. Isagi jääb mõneks päevaks poja külaliseks, et suurt linna pisut tundma õppida. Paar päeva pärast koduste saabumist ilmuvad Ada ja Oskar dr. Visnapuule võõrsile. Armastuseleek Adas ei ole kaua-aegse lahusolu peale vaatamata raugenud. Ent dr. Visnapuu on suutnud vahepeal toibuda esimesest nooruse romantilisest uimastusest ja elu kainemalt hinnata. Ta otsustab loobuda Adast, sest armastuse peale vaatamata lahutab neid seisuslik vahesein — eesti must kuub. Rõhutult lahkub Ada dr. Visnapuu korterist ja tusatujus kihlab ta end peagi vürst N-ga.

Vahepeal on süttinud tundetunglad eesti soost mõisniku poja Karl Lepiku hinges Marie vastu, keda ta oma õe kaudu Viljandis tundma õppis. Igatseja hing leiab vastuarmastust. Sama lugu toimub dr. Visnapuu ja Karl Lepiku õe Liina vahel. Peetakse mitmekordsed rõõmsad kihlused ja pulmad.

Lihtsajoonelisem sündmustik on võimaldanud autoril rohkem süveneda üksikasjadesse. Selle tõttu leiame „Mustas kuues“ enam põhjendusi kui mõnes teises Pärna töös. „Musta kuube“ on peetud mõnelt poolt Pärna parimaks teoseks, ja ta on juba kolmandas trükis ilmunud. See raamatu populaarsus on olnud tingitud rohkem tema suurejoonelisest ideestikust kui kunstilisest küljest. Kunstitööna ei ületa ta igatahes „Oma tuba, oma luba“, sest sisaldab väga palju ebamäärasusi. Eeskätt on jutu stiil äärmiselt lonkav ja keel kubiseb jämedaist, peaaegu võimatuist ortograafiavigadest. Näiteks lk. 35: „Ära kisenta, ütles Dr. Visnapuu, so mees on elus ja võib vanaks saada, too aga vesi siia, et ta heaste hingata võida.“ Nagu M. Kampmann teab tõendada, on Pärnal hilisematel eluaastatel eesti keele õigekirjutuse oskus tagurpidi läinud, ja seda konstateerib ka „Must kuub“ igal leheküljel.

Tüübid on ka verevaesemad kui „Omas toas, omas loas“. Autori fantaasia on loonud vormi, millesse on valanud oma ideaalid. See vorm pole aga kõigiti sobiv reaaloludega ja nii osutuvad saavutatud kujud eluvõõrasteks.

Jutustuse huvitavam episood on kaheksas peatükk: „Dr. Visnapuu juhtumised Peterburgis“. Siin jõuab romaan oma haripunktile — saabub saatuslik konflikt balti aadli ja „eesti musta kuue“ vahel. Pärn on vahejuhtumust küll

enam-vähem ühtlaselt ette valmistanud, kuid selle käsitlemisel siiski jäänud pealiskaudseks. On ju tema ülesanne näidata, et eestlased peavad ühinema ainult eestlastega ja Läänemeremaade elanikkonna rahvuslikkude rühmituste vaheseinad peavad säilima. Ja nii oleks tulnud seda vaheseinte püsivuse paratamatust konkreetsemalt põhjendada, näidata kas või rahvuspsüühilisel ja ajaloolisel valgusel nende võitmatust. Autor püstitab siin vaheseinana küll vana eesti musta kuue, aga sellel puudub kindel alus. Nii on see küll ennem laste kollitamine kui suure natsionaalse probleemi lahendamine.

„Must kuub" on Pärna loodud eesti ühiskondliku korra eeskuju katus. Siin jõuab ta eesti mõisate asutamiseni ja rahva klassifitseerimiseni. „Seisused on igale maale jäänud ja peavad ka jääma, aga nõnda, et üks seisus mitte teise kaela peal ei istu, vaid käsikäes käib. Kui igal rahval on oma härrad ja preilinad, miks ei peaks seda siis eesti rahval olema." Praegu tsiteeritud laused on õieti Pärna ühiskondliku organisatsiooni põhiseaduseks. Kõik eelmistes teostes antud juhised on ainult juhtnöörid selle elustamiseks ning realiseerimiseks.

Pöördudes jutustuse populariseerimise põhjuste juurde, peab motiividena konstateerima eesti haritlas-aristokraatide elu kujutamise veetlevaid stseene. Näiteks Tiit Visnapuu võõrsilkäik Peterburis oma doktorist poja pool. Dr. Visnapuu, keda kõrgetes ringkondades tuntakse ja kellest lugu peetakse, ei häbene oma maamehest isaga tänavail jalutada ega teda oma suursugustele võõrastele näidata. Õhtul sõidetakse üheskoos teatrisse, poeg peenikeses moodsas ülikonnas, isa seal kõrval jämeda eesti musta kuuega. Samuti on üsna köitev-idüllilised eesti mõisnikkude läbikäimised talupoegadega. Autor on siin koguni hariliku nimetuse „härra ja proua" kõrvaldanud ja tarvitab selle asemel „mõisa peremees ja perenaine".

Pärna viimane algupärane trükitud jutustus „Jumala abiga omast jõuust", mis ilmus aasta hiljemini kui „Must kuub", viib meid veel kord tagasi „Oma toa, oma loa" õhkkonda ning tundub seega ebaõige lülina Pärna juttude ainestiku enam-vähem orgaaniliselt arenevas ahelas. Selle novelli loomisele ei ole avatelnud autorit fantaasialend, vaid nagu ta ise töö lõpul mainib, põhjenevat jutustus tõelisil andmeil. Nii leidis siis Pärn reaalsusest kujud, idealiseeris neid ja käes oligi novell.

Keegi taluperemees on pärinud oma onult kakssada rubla ja selle kui vaevata saadud raha kõrtsilõbude nauti-

miseks kasutanud. See on temast teinud aga alkoholiorja. Pea läheb talu oksjonile ja peremees variseb ise pisut hiljemini manalasse. Koduta jäänud perekond, naine Anu ja poeg Nikolai, asuvad kuhugi sauna elama ja elatavad endid väikesest käsitööst. Nikolai läheb kihelkonnakooliõpetaja palvele, et see ta kooli võtaks. Palve täidetakse. Hommikuti õpib nüüd Nikolai koolis, õhtupoolikuti aitab õpetajat majatalituses. Peale kihelkonnakooli lõpetamist asub Nikolai rikkasse Seljaotsa talusse sulaseks. Samal ajal hakkab armastusejumal tema hinges süütama põlevaid tundeid Kuusiku saunanaise tütre Salme vastu. Ka Anu, kes nüüd üksi jäänud ning igavust tunneb, asub Kuusiku sauna elama. Peagi kerkivad uued murepilved. Parun, kelle maa peal mainitud hütike asub, nõuab maja eest renti, vastasel korral ähvardades Viiut majast välja ajada. Viimasel on aga kirjalik tõendus paruni isalt, et see Kuusiku sauna temale ja ta järeltulijaile on kinkinud päriseks, sest et Viiu on mõisas teenides olnud vana paruniga intiimses vahekorras ja Salme on paruni sohilaps. Selle tõendava dokumendi purustab aga parun vägivaldselt ja laseb siis oma otsuse teostada. Onnike lõhutakse maha, palgid pannakse hunnikusse ja süüdatakse põlema. Viiu kolib nüüd Ratta tallu, kuhu Salme mõni aeg enne on teenistusse astunud. Rasketest elamustest murtuna haigestub ta varssi ja sureb.

Ratta perepoeg tahab Salmet kosida, kuid viimane põikleb sellest kõrvale ja juhib asjaolusid nii, et tema asemikuks saab Lepiku Mall. Veereb aastaid. Nikolai on Seljaotsal niivõrt raha teeninud, et osalist laenu tehes ostab omale päriseks Jalametsa koha ja naitub siis Salmega. Pulmapäevaks toob mõisaproua rikkaliku kogu majakraami Salmele kingituseks, lootes, et siis tema abikaasa närvlikust olekust ja öisist painajaist unelusist vabaneks. Surnud Viiu vaim käivat teda alaliselt kiusamas.

Kirjanduslikult kuulub käsiteldav novell Pärna loomingu paremasse ossa. Mõnes tüübis on eriti rohkesti romantilist värvingut. Sellistena tuleks mainida heroilist Viiut ja heledavärviliste karakterijoontega Salmet. Viimane on erinev kuju Pärna idealiseeritud tütarlaste kompleksis. Temas on rohkem elastsust ja luulelist kõlapinda.

Ideeliselt ei lisanda „Jumala abiga omast jõuust“ midagi uut senini avaldatud töödele, kui jätta arvestamata jutustuse otsekohesesse käiku kiilutud kõrvalpalad. Nii arvab autor, et pärisperemehed peaksid ühendama oma kapitalid ja terved vallad ning mõisad ostma, neid siis taludeks

tükeldama ja paraja hinna eest müüma. Samuti soovitab ta, et kõikide Baltimaa rahvaste esindajad tuleksid kokku ühisele kongressile. Siis oleks kergem uuenduskavatsusi luua ja pärast realiseerida.

Novelli ainulaadne uudsusjoon Pärna loomingus on see, et autor laseb siin tegelastel täiesti omast jõust haljale oksale jõuda. Peale selle on ta uudsuslisanduse annud oma loomingu ainestikule, käsitelles muu seas ka tõu- ja vereküsimust. Hilisemad kirjanikud ja eriti realistid on loonud sellest probleemist raskeid inimlikke tragöödiaid, tegelastades eeskätt segaverest tõusnud isikuid (E. Bornhöhe „Viljandi mäss", E. Wilde „Kui Anija mehed Tallinnas käisid"). Pärn toimib aga hoopis iselaadselt. Tema keskendab oma kurbmängusse tõu omapära säilitamise seaduste vastu patustajaid ning nende puhtaverelisi järeltulijaid ja annab tööle fatalistliku ilme. Nii ei anna mingisuguse saatuse nägematu võim parunile enne rahu, kui ta Viiule tehtud ülekohutu eest on annud satisfaktsiooni.

Peale trükitud teoste on Pärnalt säilinud veel käsikirjadena mõned ilukirjanduslikud palad, millest eeskätt tuleks mainida pikemat novelli „Kasulapsed", jutt eesti rahva elust orja-aja lõpetusel [1]). Novelli sündmustik on pärit möödunud aastasaja keskpaigast, kus tõusis rahva hulgas soov Samaarasse ja Kaukasusse rännata.

Vesneri mõisa [2]) metsaülem Kunter ja tema abikaasa võtavad omale kaks kasulast — poja ja tütre. Nende oma ainsa poja on anastanud surm. Peagi satub Kunter mõisavalitsejaga vastollu ja see kirjutab parunile, kes Saksamaal lõbureisil, et ta sealt uue metsaülema kaasa tooks, sest vana olevat lohakas ja kelm. Parun usub valitseja juttu ja toimib ta soovi järele. Tema kaup sobib avantüristliku saksa noormehe Wind'iga. Koju saabunud, otsib ta põhjust Kunteri vabastamiseks ja leiab selle peagi, sest selle eest on hoolitsenud juba valitseja. Ta on lasknud kuskilt keelatud kohast kaski raiuda, kännud sammaldega katta ja konstateerib vargust ning põhjendab fakti olemasolu Kunteri lohakusega.

Uus metsaülem talitab nüüd täiesti avantüristile omase teadlikkuse ja täpsusega. Ükski talupoeg ei tohi mõisa

1) Töö on tsenseeritud, kuid millegi pärast trükkimata jäetud. Ta näib olevat valminud eelkäsiteldud novelliga enam-vähem ühel ajal, sest tsensori poolt on saamisdaatumina märgitud 1. juuli 1883. a., kuna eelmise teose trükiluba on antud nädala võrra varemini.

2) Vesneri mõisa asub Tartu lähikonnas, umbes 12 kilomeetrit linnast eemal.

metsast luuahagugi võtta, kuna metsaülem ise metsa armetult laastab. Talupoegadele on niisugune kord uudiseks ja sellepärast „kõlab metsa kohus igapäev ja igal nädalal tilgub meeste veri“. Windi kaebused ja talupoegade nuhtlemine jõuavad haripunktile. Terves Vesneri vallas on ainult veel kolm meest üle jäänud, kes pole „peksupingil kisendanud“. Rahva elu muutub väljakannatamatuks.

Sel ajal saabub koju Kunteri kasupoja sugulane, kes on Samaaras kroonuteenistuses olnud. See seletab, et Samaaras olevat väga hea elada, tühja maad küll ja pole mõisnikku kiusamas. Meeleolu muutub kuulduse tõttu ärevaks, otsustatakse välja rännata. Üks perepoeg, kes Tartus kreiskoolis õppinud, koostab lahkudasoovijate nimestiku ja kuus peremeest lähevad temaga Tartu sillakohtusse passisid otsima. Mehed areteeritakse sedamaid. Taludesse saadetakse seniks sõdurid elama, kui rahu on jalule seatud. Kõik nimekirjas olijad vangistatakse ja asetatakse mõisa rehte. 1843. aasta kolmekuninga-laupäevaks käsutatakse ümberkaudsete valdade elanikud Vesneri mõisa, kus algab kohus väljarändajate üle. Samaarast koju pöördunud sõdur, nimestiku koostaja ning kaks peremeest saavad 200 hoopi ja saadetakse pärast Siberisse asumisele. Teistele süüdlastele antakse igaühele 60 hoopi vitsu. Mõisnikkude nimel keelab Palupera parun Brüning, kes peksutalgust pealt vaatamas, väljarändamise, ähvardades surmanuhtlusega.

Aeg kaob. Abitult ägab rahvas. Wind aga hävitab metsa ja täidab oma taskuid. Viimaks läheb hirmus laastamistöö Kunterile südamesse, kes mõisa lähikonnas elab. Ta teatab sellest parunile. Minnakse metsa vaatama. Suur on paruni üllatus. Sihtide ääres on mets küll terve, kuna keskpaigas ainult väikesed puukesed kasvavad. Kõik muu on raiutud ja müüdud. Wind taipab, et peremehel on tema kuritöö teada, ja kaob, enne kui viimane saaks teda takistada.

Kunter saab jälle oma endisse ametisse. Ka opmani ähvardab vastutuselevõtmine, kuid juhtumisi saabuvad paruni kihlused krahv G. tütre Frederikega päästavad tema. Peagi annab Kunter oma asjaajamise kasupoeg Taaveti kätte, kes abiellub kasuõe Mariega. Parun reisib oma noore naisega Saksamaale ja kohtab Reini ääres Windi, kes on omale siia mõisa ostnud. Et Wind teda reisil rahaliselt aitab, annab ta tema süü andeks.

„Kasulapsed“ on Pärna töödest süngeima põhitooniga, kuid lõpeb siiski lepitavalt ja masendusi unustavalt. Tüü-

pidest oleks mainitav Wind. See on päris uus kuju Pärna loomingus ning toetub oma ulatuselt juba realistlikule pinnale. Kuigi tema karakter on vähe valgustatud ja puudulikult välja töötatud, köidab ta siiski tähelepanu, eeskätt oma realistliku uudsusega. Samuti on huvitav autori suhe Windisse. Teatavasti kuulub Pärn nende kirjanikkude liiki, kelle töödes figureeruvad ainult positiivsed ja negatiivsed kujud. Siin aga vilksatab sekka realistlik kujutus. Millega on seletatav säärane kurioosum?

Nagu eespool nägime, on ju Pärn suurim ligimese vara pühakspidaja ja jääb selleks siingi. Kuid oma aja arusaamise seisukohalt, nagu Pärn seda siingi Windi mõtetena on asetanud, „ei ole see patt, kui orjapidajale kuppu lastakse. Pealegi ei tule see tema taskust, vaid metsast.“ Endistel aegadel oli rahva hulgas arusaamine, et metsast ja eeskätt mõisa metsast puuraiumine ei olegi vargus. Nähtavasti on need rahvalikud õigusemotiivid leidnud siin osalist kajastust.

Teise käsikirjalise novelli, „Hingemaa“ sündmustikuks on sulase pärisperemeheks saamine, kuid seekord koduväimeheks mineku läbi.

Sulane Toomas hakkab Lauriääre perepoja Hansu soovitusel Tiidu Reinu teenistusse, kus ta kokkuhoidmise ja kõrvaltööga omale pisut raha korjab ning viimaks Hansu õega naitub, kuna Hans jälle omakorda Tiidu Anne kosib.

See sündmustik on läbi imbunud hingemaa saamise lootustega. Möödunud aastasaja keskel levisid rahva hulgas kuuldused, et kogu maa mõõdetavat ja jaotatavat siis rahvale. Igaüks saavat tüki. Et autor seda küsimust siin on pisut riivanud, sellest ep siis novelli pealkiri „Hingemaa“.

Kirjanduslikult on see novell nõrk töö. Ka ideeliselt ei ütle ta midagi uut.

Käsikirjaliste teoste hulgast tuleks veel mainida üht pikemat jutustust, millel puudub tiitel-leht ja milles käsitellakse eestlaste vabanemist mõisnikkude surve alt.

Siin teostab Pärn eespool-mainitud ideed: mõisad ja vallad tuleksid osta, taludeks tükeldada ja keskmise hinna eest maa tahtjaile müüa. Kellegi talumees Jaani isaisad on loonud kapitali, mida nimetatakse kullatündriks. Iga esimene meessoost järeltulija on seda „kullatündrit“ oma jõudu mööda suurendanud, kuni see nüüd võib täita fondi asutaja tahtmist: omandada suurem maatükk ja see sugulaste vahel jagada.

Jaan ostab L. mõisa ja valla ning täidab kapitali otstarbe.

Kirjanduslikult on seegi töö väga vähe ütlev.

Peale pikemate juttude on Pärn kirjutanud ka lühemaid palakesi, millest on käsikirjana säilinud hea koguke. Need laastukesed ei ole kõik originaalsed, vaid terve rida neid on ammutatud võõraist allikaist. Nii leiavad siin aset ajaloolised anekdoodid ja lookesed Friedrich Suurest, Napoleonist jne. Algupärased palakesed sisaldavad enamikus materjali inimeste vooruste ja eesti rahvuspolitilisest valdkonnast. Väga huvitav ja oma sünniaja vaimu peegeldav on eesti rahva „untsakate“, orjameelsete eestlaste ja „nooreestlaste“ iseloomustus. Esitan siin kaks viimast.

Millest tuntakse nooreestlast.

Kõnnid sa maailmas ja tuleb sulle vastu inimene, kellel sarved peas, lõua all kitsehabe, saba taga ja hobuse kabjad saabaste asemel, kelle suust tule lõhna purskab, kelle sõrmede otsas kulli küüned kasvavad, siis tea: niisugune loom on „nooreestlane“. Selle looma eest põgene, muidu veab tema sind „Vanemuine“ seltskonda, karskuse kambritesse ehk muude põrguliste seltsi ja sina oled igavesti Baltimaa pinnalt kadunud.

Missugune on orjameelne eestlane?

Orjameelne eestlane on kõige parem loom Jumala looduses. Temal on pikad juuksed, lühikesed mõtted. Tema ütleb iga untsaka mõtlemise peale ikka: „Ja-ja, see on õige!“ Temale võid sa julgesti elevandikoorma selga nöörida, ta kannab, kuni ta nõrkeb, aga ta ei nurise. Kõiges ettevõtmises ei tea tema ühtegi nõu anda, vaid on veel kammitsaks jalus. Tassi kohvi, pudeli viina ehk kruusi õlle eest müüb ta kõik oma sõbrad ja sugulased ära ehk jookseb tuhat versta. Niisugune on orjameelne eestlane!

Selgesti paistab mõlemast visandist satiir. Esimene sisaldab pilget Balti aadelkonna ja „kadakasakste“ arusaamise üle „nooreestlastest“. Selle nimetusega tähendati omal ajal kõiki vabameelsema ilmavaatega eesti kodanikke. Eriti kuulusid „nooreestlaste“ hulka C. R. Jakobsoni kaaslased ja pooldajad. Orjameelse eestlase kujutamine on Balti sakslaste pailaste iseloomustamine, nii kui neist aru said ärkamisaegsed rahvuslikud seltskonna-tegelased.

Pärna tuntakse kui novellisti, kuid tal on ka luuletusi. Kas ta neid siin või seal ajalehes trükis on avaldanud, selle kohta puuduvad lähemad andmed. Kuid nähtavasti on need ainult käsikirjalisteks jäänud, sest tänini on olnud

nad meie kirjandusilmas tundmatud ja ükski kirjandusloolane ei maini nende olemasolu.

Pärna trükkimata tööde hulgas on säilinud mingisugune poolik käsikiri üheteistkümne luuletusega, milles autor käsitleb filosofeerides armastust, isamaad, kullahimu ja muud. Värsitehniliselt on need luuletused õige puudulikud. Read liituvad väga puiselt ja riimid on äärmiselt primitiivsed. Paremaks kogu nende luuletuste hulgast osutub järgmine kolmesalmiline isamaa-laul:

Üks sõna see ei kustu
Mu suust ei elades,
Ta astub minu vastu
Mu mõtte radades
Sa sõna vägev tõstja
Mu südant elule,
Sa sõna vägev saatja
Mind võitlemisele.

Su eest mu sõna annan
Mu ihu orjusse,
Su pärast sõna kannan
Mu elu tulesse.

Su eest mu sõna saadan
Mu keha künkasse;
Su eest mu sõna jätan
Kõik algust unusse.

Mu isamaa, sa oled
See väike sõnake.
Mu südames sa põled
Kui selgem tuluke.
Sind tahan armastada
Küll elu otsani,
Sind tahan kaisutada
Su loomu lõpuni.

Pärn on rahvasuust üles kirjutanud ennemuistseid jutte. Neid on ta avaldanud „Eesti Kirjameeste Seltsi Aastaraamatus“ II pealkirja all „Vanad jutud“. Peale selle on tal säilinud käsikirjas „Kolm vanaaegset juttu“.

Peale algupäraste palade on Pärna sulest ilmunud mõned tõlked. Nii on ta tõlkinud saksa keelest pikema jutustuse „Lukus süda“, mis ilmus eriraamatuna. „Valguses“ on avaldatud tema ümberpanekus Maurus Jokai novell „Vang“. Tõlked pole kuigi õnnestunud, sest eesti kirjakeeles oli noil ajul sõnade tagavara alles võrdlemisi väike ja pealegi pole Pärn oma väljendustes sugugi kirjanduslik, vaid eelistab rahvalikke kõnekäände. Arusaadav, et siis teose literaarne reprodutseerimine tõlke kaudu tunduvalt kannatab. M. Kampmann teab tõendada, et Pärn kord „Postimehele“ pakkunud ühte Hoffmanni jutukest, kuid see olnud niivõrt puudulikult tõlgitud ja suurte keelevigadega, et „Postimees“ jätnud ta trükkimata.

III, 4.

Nagu esitatud ülevaatest selgub, on Pärna ilukirjanduslik looming võrdlemisi ulatusrikas. Teoste arv tõuseb veerandsajani. Nii arvurohket produktsiooni ei ole kõrvutada ühelgi teisel Pärna kaasaegsel ärkamisaja kirjanikul.

Mitmekesine ja avar on ka Pärna juttude ideeline külg. Ei leidu pea ühtegi oma aja eesti ühiskonda puutuvat

põletavamat küsimust, mis poleks avaldust leidnud Pärna loomingus. Pärn on virk seisukoha-võtja ja lahenduse leidja ummusesse kippuvaile sotsiaalküsimusile, kusjuures ta tõekspidamised on sageli ühtivad C. R. Jakobsoni ilmavaateliste arusaamistega.

Ainestikulise avaruse peale vaatamata on kaunis kitsapiiriline ja šablooniline Pärna teoste kunstiline külg. Pärn jutustab küll põnevalt, aga ei loo nähtavaid tüüpe ega maali miljööd. Vähe on loomingus neid kujusid, kelles me näeme inimlikke elutuksatusi ja impulsse. Sellistena esinevad Lahvardi Kristjan, metsavaht Tõmm ja mõned teised. Enamikus on aga Pärna tüübid inimesrõivastega maskeeritud voorused või pahed, kuid mitte inimesed, varustatud vooruste või pahedega.

Vähe on Pärna töödel individualismi üksteise suhtes. Enamikus on šabloonistatud elujuhtumuste kombinatsioonid. Näiteks ulatub kõigist Pärna teoseist armastus läbi. Kuid huvitaval kombel arenevad armastumised ja armastuseavaldused nii ühte moodi, et sageli on liigutused ja sõnadki sarnased. Pärnal on kavakindel süsteem, mille järele armastavad ta juttude tegelased. See üldine armastusvormel on järgmine: Noormees ja neiu tutvuvad. Mõninga juhulise kohtumise järel tuleb ilmsiks vastastikune meeldivus. Teineteise silmi vaadates punastuvad nad (see on Pärna novellides vastatikuse külgetõmbavuse tunnusmärk). Järgmisel soodsal hetkel järgneb armuavaldus. Alul vestetakse naiivset juttu armastusest, nagu poleks rääkijail oma vastastikuste tunnete suhtes vähematki aimu. Siis saabub stseeni haripunkt. Noormees on alguses kohmetu ja väriseb, kui oleks tal külm. (Ta on enamasti stseeni algataja, sellest siis nähtavasti need „hirmuvärinad“!) Sellele järgneb saatuslik teadaanne. Neiu ehmub, tahab noormehe soovi nii-öelda viisakuse pärast hüljata, enamasti seda ette käänates, et pole majanduslikult või vaimliselt noormehe vääriline. Mõne lause vahetamise järel hävib vastupanu, millele järgneb südamlik suudlus. Peale seda minnakse vanemate juurde ja palutakse nende õnnistust. Selle retsepti järele toimuvad kõikide Pärna tegelaspaaride armastumised. Vormeli tegevustikus ilmestub mõnikord jutustuse kompositsiooni tõttu väikesi erinemisi, kuna psüühiline osa on pea erandita muutumata. Viimane asjaolu näitab aga selgesti, kui vähe on Pärna tüüpides isikupärast värvi ja kui rohkesti seega ebareljeefsust ja eluvõõrust. Siin võib kerkida vastuväide, et ega Pärn ei ole tahtnudki kujutada isikuid, nagu nad esinevad reaal-

suses, vaid anda eeskuju, kuidas nad peaksid talitama. Kuid ega siis ometi isikute erinevaid temperamente saa absoluutselt sulgeda kitsasse eeskuju-vormi. Igaühel, ka n. n. ideaal-inimesel, on teatav isiklik omapära toimingutes, ja on loomulik, et see peab ka olema, sest vastasel korral häviks isiku mõiste.

Pärna stiil on lonkav ja keel vigane. Ainult kompositsioonis on tal hea ehitamisoskus.

Kuid oma aja vähenõudlikus lugejaskonnas olid Pärna novellid lugupeetud ning kõrgekshinnatud raamatud. Meie tänapäeva-publikule on nad aga maitstamatud, samuti puudub neil kunstilise nõrkuse tõttu seisukoht oleviku kirjanduses. Nad on ainult dokumendid meie rahvusliku literatuuri arenemisteelt.

IV.

Pärna seisukoht eesti kultuuriloos on eeskätt küll ilukirjanduslik, kuid tal ei puudu ka populaarteaduslik positsioon. Ta on avaldanud eriti kasvatuslikke töid. Samuti kui tema ilukirjanduslik toodang, ei leia tema pedagoogilisedki teosed tänapäeval enam lugejaskonda, kuid olid oma ajal siiski loetud raamatud.

Neist teostest tuleks mainida kõige pealt Pärna esimes raamatut „Mõistlik perepidaja ja lastekasvataja", mis ilmus 1869. aastal. Pärn annab siin taluperemeestele mitmesugust juhatust.

Raamat algab poeetilise sissejuhatusega:

„Kevadine tuuleõhk lehvitas läbi puude, päike oli metsa latva veerenud, kui Otsa Jakob oma küla naabritega oma õitseva õunapuu-aeda astus ja ühe suure tugeva pärna alla pingi peale toetas. Küla naabritel ei jäänud ka muud tööd üle kui pidid maha istuma. Jutt tõusis jutust ja kõne kõnest, viimati palusid kõik küla peremehed halli peaga Jakobit oma noore kui ka vana elupäevadest midagi rääkida."

Nüüd hakkab Jakob jutustama. Algust teeb ta oma noorpõlve ajaga. Põllumees ei või ilma mõistuseta hea põllumees olla, seda tunnud ta isa ja saatnud ta juba 8-aastaselt kooli. Kahe aasta pärast siirdunud ta vallakoolist kihelkonnakooli. 17-aastasena lõpetanud ta õppimise ja 25-aastase noormehena naitunud ta ning alanud iseseisvat majapidamist.

Jakobi suu läbi annab Pärn rea näpunäiteid maja korrashoidmise üle. Siiski on valdav enamus tööst pühendatud kasvatusküsimustele. Siin räägib Jakob oma poja

Kaarli kasvatamisest üksikasju ja annab palju juhatust sellega, et ta vildakut ja õiget kasvatusviisi kõrvutab.

Samal ajal, kui valmis mainitud raamat, on Pärn esinenud kasvatusteaduslikkude kõnedega, nagu eespool juba tähendatud. Sellest ettekande-seeriast on käsikirjana säilinud kaks kõnet, mis peetud 1. detsembril 1868 ja 16. veebruaril 1869.

Esimeses kõnes räägib Pärn üldse laste kodusest kasvatusest kooli ajal, teises rõhutab ta tütarlaste kasvatuse eriülesandeid, esiplaanile seades majapidamise oskuse vajadust. Käsitlemata jääb aga füüsilise ja psüühilise arenemise juhtimine.

Kuid Pärn ei piirdu üksi lastevanemate instrueerimisega. Ta annab juhatust kooliõpetajalegi, esitades seda teoses „*Mis nõutakse hää kooliõpetaja käest kõige enam ja mis peab tema oma koolilaste käest kõige enam nõudma*“ [1]). Töö mottoks on: „Kenad õpetused on ilusad kellahelinad, mis aegamööda kaovad. Mehe teod on jäädavad näitepostid elu teerajal.“ Väljudes sellelt lähtekohalt rõhutab Pärn kõige pealt õpetaja eeskuju andmise tarvet. „Koolitaja peab juba seda olema, kelleks koolilapsed saama peavad.“ Selle juhtlause realiseerimiseks peab õpetaja olema korralik rõivastuses, samuti ka oma majapidamises. Peale selle on tarvis hoolega valvata laste järele. Ialgi ei tohi lubada oma maksvustatud määrusi ignoreerida. Lastelt tuleb alati nõuda sõnakuulmist ja aja tulusat kasutamist. Õpetaja peab rahvast armastama, siis peab rahvaski temast lugu. Tal on soovitav osa võtta ka seltside elust, kuid ta ei tohi seal hakata politikat ajama, sest siis kaevab ta „oma koduse õnne raja peale haudasid“. „Mõisnikule ei tule koolmeistri mõnitamisest ühtegi kahju ega kasu, tema on oma mõisa kord kas kingituseks saanud, ostnud või rentinud, riigivalitsus on seda seisust kord omaks toeks kinnitanud, koolmeister ei või seda seisust kaotada ega kasvatada. Teeb ta aga siiski seda, siis on ta mehe sarnane, kes õhuvaimude vastu vehkleb, kellest ta ühtegi ei näe.“

Sellised on Pärna põhimõtted kasvatusküsimuste lahendamisel.

Peale puht-kasvatusmeetodiliste tööde on Pärn kirjutanud ka ühe kooliraamatu „Kirjalikud tööd koolis

---

1) Nagu artikli üksikutest lausetest näha, on kõne all olev töö kirjutatud ajalehe jaoks. Aga kas ta seal on ilmunud, pole teada. Töö valmimise aasta on 1885.

ja kodus“ 1879. a. Siin annab ta juhatusi ja harjutustikke iseseisvate kompositsioonide loomiseks.

Peale selle on ta tõlkinud saksa keelest O. Funke järele tervishoidliku töö „Tahad sa terveks saada?“ ja avaldanud raamatu „Mesilastest ning nende pidamisest“.

V.

Kas Pärn politilisis küsimusis otsekohe aktiivselt kaasa on töötanud, selle kohta puuduvad andmed. Arvatavasti on ta aga siin siiski kaunis tagasihoidlik olnud, sest muidu ei soovitaks ta seda ametivendadele, nagu praegu nägime. Üks on aga siiski kindel, et ta Jakobsoni „Sakalale“ Lihulast sõnumeid saates nuriseb kohalikkude võimumeeste üle, sest „Sakala“ kirjavastustes seisab paaril korral rahustavalt: J. P. L-s. Lugu ei saa nii hull olema, kuidas teda tehakse.

Ka oma novellides on Pärn maksva olukorra aadressil ütelnud mõnegi sapise lause, kuid tsensori punane pliiats on need kustutanud. Pärn ise kaebab selle üle „Juhan ja Adeeles“, lausudes: „Mina võiksin siin mitmed väga muhulised tükid rahva elust luuletada, aga kardan, et õigus ometegi kitsa värava taha istuma jääb, kuidas seda juba minu enne kirjutatud raamatutes küllalt on juhtunud ja mitmes kohas üsna ülekohtusel, asjatundmata põhjusel.“

Ja tõepoolest on selle „kitsa värava“ taha jäänud ka mõndagi kibedat, nagu seda näitab kujukalt Pärna tsenseeritud käsikiri „Kasulapsed“. Näitena olgu siin esitatud mõned mahakustutatud kohad:

„Oleks teie mõne Saksamaa mehe poja omale kasulapseks võtnud, oleks ma ehk veel teie nõus olnud, aga selle rahva lapsi, ei, viige teda parem täna sauna tagasi, orjaks on nemad loodud, aga mitte valitsejaks.“

„Eesti rahvast nülliti õelamalt kui metsaloomi, ehk nemad küll tihti ei olnud manitsusegi väärt.“

„Vaene saunaema oli oma kõige suuremas vaesuses kolm poega isamaale ohverdanud ja mis andis isamaa talle? Mitte head kõhutäit süüagi!“

Nagu neist väheseist lauseist selgub, oli Pärn oma hinges palju radikaalsem ja revolutsioonilisem, kui me kultuuriloos teda tuntakse.

(Lõpp.) **Arno Raag.**

Minu mälestused varemast ajast (alates 1851. a.).

C. H. Niggol. 2

Koosolekutel istus Jakobson ikka nõnda, et ta oma võitlejaid silmas pidas, niisama need teda, iseäranis kui jälle mõni lahing tuli lüüa. Tormi- ja ärevuseavalduste eest muretsesid tema erakonna tegelased, kes väsimata vastu vaidlesid, kus vähegi võimalust oli, ja ka jalgu tarvitasid, kui vägevamat avaldust tarvis oli. Et neid ikka võimalikult suurel arvul kokku aeti ja häälte-enamus ikka otsustav oli, mitte asjatundjate arvamised ning arvustused, siis tehti sagedasti otsuseid, mida küpsema mõistuse järele mitte ei oleks pidanud tegema, jah, isegi asjades, kus teadmine ja elutarkus oleks pidanud kaalu peal olema, aga mitte häälte-enamus parteivaenu tungil ja sunnil.

Jakobson käis oma püüdmistes põhimõtte järele: otstarve pühitseb tarvitatavaid abinõusid. Kõik teed on lubatud, kui nad aga soovitud eesmärgile viivad. Jakobsonil puudusid kõrgemad kõlbuslikud paleused, mis inimese tõsist väärtust tõstavad, sellepärast ei võinud ta ka mitte oma rahvale heaks eeskujuks ja juhatajaks olla, milleks tarvis on vääramata tõe tarvitamist, palju armastust ja enesesalgamist. Ta sütitas rahva südametes sõna kui ka teoga alaväärtuslikud sunnid ning ihad põlema, mille süvenemiseks ja laialilagunemiseks lahedamad eeltingimused olemas olid kui kõrgemale, ideaalsele valgusele püüdmiseks. Need mehed, kes rahva edu ja tõstmist tahtsid kõlbuslikkude aadete põhjal toime panna, suruti tagasi, ehk küll ka nendelt külvatud seeme mitte kõik ei ole maanteele langenud, vaid omalt kohalt on vilja kannud. Sest nagu ennegi, on meil veel praegugi Eestis mehi olemas, kes neist kitsarinnalistest parteihullustustest osa ei võta, vaid püüavad vaiksuses ülesehitavat tööd teha, mille tagajärjed pikkamööda kõvenevad ja rohkem maad võtavad, nõnda et meie rahva uuendus võib sellel alusel sündida. Sest mida suurema trummipõrinaga midagi ette võetakse, seda vähem väärtust ja kestvust tal on. Silmapilgust ärritatud inimesed, kes kõneosava kihutaja suggestiooni võimu alla on langenud, tulevad peagi jälle rahulisele mõtlemisele, selgemale arvustusele ja õigele tundmusele tagasi, kui neil jätkub sisemise elu kõlbuslikku kindlust. Vaiksuses sigib ning areneb kõik ülemale, kõrgemale poole, kuna kära, viha ja vaen, vägivald ja revolutsioon üksnes allapoole tõmbavad ja

halbu tagajärgi valmistavad, ehk küll välimiselt näib ei tea kui häid tagajärgi saavutatud olevat. Aga niisugune välimine sära on pettus, sest rahva väärtuslikum vaimuelu külg kannatab sellegi pärast kahtlemata selle juures ja teeb samme tagurpidi, mille parandus jälle ettearvamata aega tarvitab. See tuleb ka meie noores vabariigis nähtavalt ning tunduvalt avaldusele. Meie rahva sisemine kultuur ei käi välimise kultuuriga mitte käsikäes ega ole ka suurt püüdmist märgata neid teineteisele lähendada. Üksnes kooli- ja raamatutarkus, koolinäitused, spordivõistlused ja kõiksugused õpilaste organisatsioonid seisavad meie noorsoo tõstmiseks ja hariduseks kõige kõrgemal kohal; aga inimlik tõsine haridus ja ülem väärtus ei ole nendega üksinda veel mitte kättesaadav. Sellest jääme meie ka niikaua eemale, kuni religioon pole meie rahva kasvatuses kõige tähtsamaks kasvatusabinõuks saanud ega tõsta meie paleusi kõige kõrgema tipuni. Kõige teravama ning arendatud mõistuse uurimine ei suuda seda meile mitte anda.

Ja just see kõige ülem kasvatusabinõu puudus Jakobsonil täiesti. Ta ei olnud selle poolest mitte ükskõikne, vaid ta oli selle vastane ja valmistas kõlbuseaateid o m a arvamise ja mõistuse, o m a tahtmise ja sisemise elu seisukorra järele, mille tagajärjed siis muidugi ka nähtavale tulid ja oma mõju massi peale avaldamata ei jätnud. Jakobson tahtis ju rahva juhataja ja kasvataja olla, aga selleks on ka pedagoogikat tarvis. Me teame, et me peame kasvatuses oma paleused võimalikult kõrgesse seadma ja et me peame kõige puhtamate põhimõtete alusel kasvatustööd tegema ning peame püüdma oma kasvandikku võimalikult lähedale inimlikule kõrgemale ülesande-kohasusele viia. Sellepärast ei kõlba mitte igaüks kasvatajaks, ka mitte rahva kasvatajaks ja juhatajaks. Kasvataja ei tohi mitte alamates vooludes ümber liikuda ega kitsarinnaliselt seisukohalt oma otstarbeid ning sihtisid määrata; muidu teeb ta aina kahju. Kasvataja peab igapidi kõrgemal seisma kui tema kasvandikud, muidu ei suuda ta kasvatada. Jakobson ei kõlvanud rahva kasvatajaks, sest et tal puudusid õige kasvataja omadused ning osavused. Seepärast tegi ta rahva kasvatuses eksisamme ja sünnitas seega kahju, mille tagajärjed meil nüüd selgesti näha on.

Selle eesmärgi saavutamiseks, mis Jakobson oma sõnades ja kirjatöödes rahvale ette kiitis ja mis nii kenasti kuulja ning lugeja kõrvus kõlasid, ei tarvitanud ta mitte õigeid teid ja mitte ikka lubatavaid abinõusid, ei pannud ka mitte õiget aega, kohta ja võimalust tähele; seepärast

kannatame meie veel praegu tema kasvatuse- ja juhatuse-viisi tagajärjel.

Jakobsoni negatiivne, halvendav mõju rahva peale oli palju suurem kui positiivne, parandav, ülesehitav. Kui Jakobson oleks tõesti õigel alusel ja viisil seda toime pannud, mida tema poolehoidjad nüüd arvavad ja ülistavad, siis oleksime oma sisemise hariduse ning väärtuse poolest palju kõrgemal, kui me nüüd oleme. Sest kurb on näha, kuidas paljudel meie rahva, iseäranis suurel osal kooli- ja raamatutarkusega varustatud liikmetel, seisab tõsine sisemine väärtus nii madalal astmel. Mis seal näha ja kuulda, on enamasti välispidisus ja paiste, millele praegu suurt tähtsust ning väärtust antakse. Sisemine elu on kõlbuslikkudest aadetest enam-vähem tühi, välispidine vaap peab kõik puudused kinni katma, mis aga pikapeale ilma hädaohuta mitte võimalik ei ole, ja sellepärast ei jää pahad tagajärjed mitte tulemata ja pole ka meil mitte tulemata jäänud.

Et meie rahval ka enne Jakobsoni ilmumist on halbu külgi olnud, see on iseenesest mõistetav, aga Jakobson on tarvitanud neid oma kasuks, oma plaanide läbiviimiseks, neid tegudele äratanud ja seeläbi meelsuse halvenemist sünnitanud oma isikliku toimetusviisiga kui rahva juhataja, paha eeskuju andes.

Jakobsoni poolehoidjad tema eluajal ei olnud mitte need, kes olid omale sisemise elu haridust omandanud ja kes tahtsid kõlbuslik-aatelisel teel rahvast tõsta ja ideaalset seemet rahva meelsuses ning südames sigida lasta; sest nagu eespool juba tähendasin, võtavad ikka alamad voolud kergemalt ning laiemalt maad, sest et seal tegemist pole kõlbuslikkude normidega: enesetaltsutamisega, enesevalitsusega, enesesalgamisega, ligimese arvamiste ning õiguste tähelepanemisega ja maksvakspidamisega, vaid egoistlik võimuhimu kõikide abinõude tarvitamisega on igatahes lubatud, ükspuhas, kelle vastu.

Seesuguse asjaolu tagajärjel lagunes Jakobsoni ilmavaade rahva seas ikka rohkem laiali, nõnda et need juba rahva vaenuliste vastaste liiki arvati, kes Jakobsoni radasid ei käinud ja tema püha sära ei tunnustanud. Et noorsugu oma ülemineku-aastate tuhinal säärast pärandust vaimustusega vastu võttis, siis tungis seesugune meelsus ikka enam ka haritlaste sekka. Ka vanemad mehed, kes oma tõsisema haridusega ja ideaalsema ilmavaate põhjal Jakobsoni toimetusviisiga mitte ei võinud sõbrustada, andusid pikkamööda tahes või tahtmata enamiku mõju alla, iseäranis

ka sellepärast, et tahtsid rahva tegelased olla ning seks ka jääda ja sel viisil lootsid omale rohkem poolehoidu omandada.

Et säherdune ausära võib ära teenimata ühe inimese ümber tekkida, seda näitab selgesti juhtumus meie rahva keskel kellegi Dido'ga, kes omal ajal eesti rahva elus palju haisvat mustust sünnitas, kes kõige alatuma eitava voolu „spiooni" talituse oma peale võttis ja rahva lõhkumiseks põranda all salaviisil, aga silmakirja-sõprusega oma alatut tööd tegi. Ta jõudis oma üldkahjulikkude toimetustega viimaks nii kaugele, et ta sunnitud oli maalt põranda alla täiesti kaduma. Ligi 50 aastat ei olnud temast kodumaal midagi kuulda.[1]) Äkisti saadab ta meie riigivõimudele Pariisist teate, et temagi olevat omal ajal eesti rahva „eduks" töötanud, aga selle eest märtriks saanud, just nagu kõik kommunistid praegu meie riigis, kes oma rahvuslikkude edumõtete teostamisel on kinni tabatud, ennast ka oma kõrgemate püüete märtriteks peavad. Meie mehed kujutavad selle plehkupannud ja 50 aastat oma kodumaalt täiesti eemale jäänud „ohvri" pea ümber kohe imelise aupaiste ja saadavad temale tema alatu lõhkumistöö tasuks Prantsusmaale 2000 marka kuus toetusraha.

Sellest näeme, kui segased on meie aated ja kui madalad meie rahvuslikud paleused. Meie rahvuslik eduaade põhjeneb liiga ühekülgselt välispidistel saadustel, välispidisel paistel. Kõlbuslik-aatelisest väärtuse tõstmisest ei näi suurt lugu peetavat, sest seda ei võeta harilikult tegemistes ja toimetustes mitte aluseks ega mõõdupuuks; see on ju sisemise elu asi, seda ei nähta ju ja temaga ei saa mitte uhkustada. Voorus käib kitsast jalgrada, kuna ebavoorus sõidab tõllas suurt maanteed mööda. Suur mass vaatab tõllale järele, kuna üksikut rändajat jalgteel keegi tähele ei pane. Meie noorsoo ja rahva kasvatuses on veel väga palju vaja muuta ja paremusele juhatada; ja see peab sündima põhjalikult. Välispidise vikkimisega, pragude määrimisega ja lappimisega pole siin midagi tehtud; vana haputaigen tuleb välja pühkida, värske juur panna.

Tean küll, et ma oma mälestuste avaldamisega ja nendest järgnevate võrdlemistega tõesti herilasepessa torkan, aga ma pean oma kohuseks seda teha, sest muidu vajume

1) K. Pätsi toimetusel 1901.—1905. a. Tallinnas väljaantud „Teatajas" avaldas A. Dido, kes 1888. a. saadik väljaspool Venemaad asus, A. Tuleviku nime all tihtigi pikemaid artikleid. — Vrdl. A. Dido kohta „Päevaleht" nr. 231 ja 243 a. 1921, Eesti Kirjandus 1922 lk. 275—276 ja 335—336. E. K. toim.

meie oma materialistliikkude ja ebavooruslikkude arvamiste ning püüdmistega mutta, nõnda et silmad ja kõrvad sest täis lähevad ja meie pimedas ümber kobame ning päästvat randa ei suuda leida. Ometigi on ka meie rahva seas, kooliharidus peale vaatamata, mehi olemas, kes alamaga ega ka keskmisega rahul ei ole, vaid kõige kõrgemale, paleuslikumale järjele püüavad ja väsimata tegevad on vaiksuses, auahnuseta, kiituse järele ahnitsemata ja volihimuta. Nendest loodame oma rahva uuendust ja tõsist tõusmist, kõlbuslik-aatelisel alusel kõige kõrgema inimliku määruse poole. —

Eesti elu Tartus kogunes „Vanemuise" seltsi ümber (asutatud aastal 1865). Varssi pärast laulupidu oli „Vanemuine" omale Jaama uulitsas maja suure aiaga ostnud, kuhu ta siis ka elama asus. „Vanemuine" oli lauluseltsiks kinnitatud; tal oli oma laulukoor, kes igal nädalal lauluharjutusteks kokku tuli. Peagi asutasid seltsi liikmed ka muusikakoori. Pühapäeva-õhtuil peeti kõnesid üldarusaadavate ainete üle, mille kuulamisest ka sissetoodud võõrad võisid osa võtta. Ka raamatukogu seati sisse ja anti seltsi liikmetele tarvitamiseks. Liikmete lõbuks ja kasulikuks koosviibimiseks ning üksteisega tutvumiseks peeti teatava vaheaja tagant perekonna-õhtuid, kus koosolijad suures saalis laudade ümber istusid, lõbusat juttu vestsid, kuulasid ja pealt vaatasid, mida neile vahetevahel näitelavalt pakuti. Sest „Vanemuise" seltsis sai ka eesti näitekunst oma alguse Lydia Jannseni (Koidula) algatusel. Tema lõi esimesed näitemängud: „Saaremaa onupoeg", „Säärane mulk" j. t. „Saaremaa onupoeg" kanti „Vanemuises" 1870. a. suvel paar korda ette, niisama „Säärane mulk" järgneval aastal.

(Järgneb).

Keeleuuenduse ymber virisejad.[1])

Vastuseks Libele.

Sõna *vaikne* tuletab meele saksa sõna *schweigen*, seepärast on *vaikne* kadaklus ega kõlba eesti keelele.
Libe seisukoht.

Keeleuuenduse ymber virisejaid on mitu sorti. Yks on järgmine. Ta tuleb su juure natuke häbelik-kavala näoga, silm särav halvasti tagasi-

1) Autori kirjaviis muutmata.

hoitud kahjurõõmust, ja ytleb (nii tuli pärast yht kõnekoosolekut mu juure keegi, nähtavasti liht-tööline ja ytles), et „miks kirjutate eesti keeles uuenduslikult v, peab olema w, sest, kas teate, v on ju f, näiteks saksa sõnas *Vater*. Miks rikute niiviisi eesti kirjaviisi ja teete saksapäraseks?" Mida vastata niisuguselle? Aega ka vähe, ruttad. Ytled talle mõne sõna pool-seletavalt, pool-rahustavalt ja ruttad minema.

Seda liiki virisejate hulka kuulub nähtavasti ka Libe. Ta leiab mõnis kunstlikult loodud uussõnus mingisugust kõlalist sarnasust mingi talle tuntud võõrkeele sõnadega ja hyyab siis kahjurõõmsasti, et vaadake, see sõna on kadaklik ja et see seepärast ei kõlba. Nii on kadaklik tema meelest sõna *veenma*, sest et see talle kõlaliselt meele tuletab soome *viehätellä*, koguni saksa *überzeugen* ja vene *убѣждать*, sest mõlemais on v-le lähedane häälik b (hra Libel on fantaasiat!).

Muidugi siis ei meeldi talle ka *roim*, sest et see meele tuletab inglise *crime*'i, ja samuti ka mitte *laip*, sest et saksa *Leiche* (mõlemais l ja i).

Ja niisuguseid Libesid pole Eestis mitte yks, vaid mitu. Nii on mulle mõni kahjurõõmuliselt-kavalasti ytelnud, et kas *relv* ei tuleta meele *revolver*'it ja *naasma* (tagasi tulema) vene *назадъ*'i. Need kõik on oma teada eesti keele puhtuse eest hoolitsejad, puristid, ja tahavad eesti keele puhta hoida neist „kadaklusist".

Võin sääraseile kadaklusekartjaile ja *„libetsevaile"* puristele (sest niisuguste nimetamiseks on siitpääle tarviline moodustada ja tarvitusele võtta eri termin) võin omalt poolt appi tulla ja nende isamaalisele yliagarusele kätte näidata rea eesti sõnu, mis ka kõlaliselt meele tuletavad, koguni veel rohkem, võõrakeelseid sõnu: *vaene* — saksa *venig*; *surema* — saksa *sterben; lammas* — saksa *Lamm;* suur — rootsi *stor* (loe: „stuur"); põlema — vene *пылать*, *võtan* — vene *возьму*, *veel* — läti *vel* (loe „veel", muide eesti *veel* ongi leedu-läti laensõna); *muutma* — ladina *mutare, armastama* — ladina *amare; aitama* — ladina *adjutare, patt* — ladina *peccatum* (*patt* ongi ladina laensõna); *uluma* — lad. *ululare; udar* — greeka *οὖθαρ; kukk* — prantsuse *coq; seitse* — vene *семь*, lad. *septem*, ingl. *seven; poiss* — greeka *παῖς*, ingl. *boy; tytar* — greeka *θυγάθηρ*, saks. *Tochter*, ing. *daughter* (tytar ongi indoeuroopa laensõna leedu keele kaudu) jne. jne.

Kui Libe ja libetsejate libedalle seisukohale asuda, siis on kõik niisugused eesti sõnad „äärmised kadaklused" ja kõlbmatumad ja Libe näeks vahest meeleldi, et need keelest välja aetaks.

Teiseks, igas keeles juhtub — täitsa juhuslikult — yhekõlalisi, aga eritähenduselisi sõnu mingi teise keelega, nii näit. eesti *alles* ja saksa *alles*, eesti *kaun* ja *kaunis* ja läti *kauns* (häbi). Kas need on siis seepärast ebakohased ja „kadaklikud"?

Mis uute sõnade kõlalise sarnasuse nuuskimises Libe poolt veel kõige veidram ja naiivsem, on see, et ta mõnes sõnas kindlasti väidab võõrsõna eeskuju, mida pole olnud, kuna ta ei ole taiband märgata just seda võõrsõna, mis tõeliselt on olnud suggereerivaks eeskujuks. Nii ytleb ta, et *siiras* on moodustet soome *suora* mõjul, kuna siin eeskuju pakkus just inglise *sincere*. Samuti eksib ta ka *veenma* suhtes. Ime, et ta seda ei yhenda vene *вести* või saksa *führen* sõnaga. Samuti asjata otsib Libe *peirima* sõnale eeskuju sõnast *expérience*, kuna palju lähem on greeka *ἔμπειρος*.

Libele (ja vist muilegi libetsejaile) ei meeldi uus sõna *range*, sest see on nagu moonutus saksa sõnast *streng*. Aga siis on seda veel enam *vaikne* saksa sõnast *schweigen*. Seega siis *vaikne* keelest kui kadaklus välja! Kas nii, hra Libe? Ja kuigi saksa *streng* on suggereerivalt mõjund *range* moodustamisel, mis sellest? On ju rahvas ise

seda praktiseerind, moodustades germaani *Stunde* sõnast sõna *tund*. Libene eelistab, nagu ta ytleb, võõrsõnu puhtal kujul, seega talle meeldiks siis enam „kaks *štundi*“ (pro „kaks *tundi*“).

Kõik see näitab, et Libe pole põrmugi aru saand ioneetilise homogeensuse põhimõttest, mis on yles säetud arvesse võetavaks keele leksikaalsel rikkamisel ja uute sõnade soetamisel. Samuti ta ei ole aru saand (samuti kui muud libetsejad), milliseid uusi ja piiramata võimalusi pakub eesti keeles leksikoni rikastamisele kunstlik sõnade loomine ja et see on otse tarviline (sest et paljusid tarvilisi või soovitavaid sõnu hästi ei saa milgi muul teel) ja et selleski pole midagi võimatut ega taunitavat, kui osa uusi sõnu moodustetakse teataval määral nõjades mõne võõrakeelse sõna eeskujule. On ju seda rahvas ise kyllalt teind, oma hääldamise kohaselt ymber kujundades laensõnu. Pääsi, et teatavad sõnad on foneetiliselt homogeensed, eestikõlalised.

Muide, „keelevirisejalle“ Libele polegi õigupoolest tähtis eesti keele arendamine ja rikastamine uute sõnadega. See teda ei huvita. Mis temale siin tähtis, on puht-egoistlik tung ja enese maksmapanemise sygelus, et „vaadake, ma võin ka siin kaasa rääkida ja ytelda oma targa sõna; Aavik loob uusi sõnu, aga vaadake, mina arvustan ja teen maha“.

Lõpuks tähendetagu, et Libe kaitseb minu poolt prakeerit uussõnu *luivama* (уважать) ja *oissuma* (соотвѣтствовать). Jääme ootama, et Libe hakkab neid ise tarvitama.

Joh. Aavik.

Joomasõnade aruanne I.

Eesti Kirjandus'e 1925. a. 12. numbris avaldatud üleskutsel joomasõnade päästmiseks on saadud poolaasta jooksul 22 erisaadetist. Nendes saadetistes sisaldus 103 joomasõna ja 116 joomakõnekäänu teisendit. Joomasõnade ja kõnekäänu-teisendite käsikirjad antakse hiljemini üle Eesti Rahva Muuseumile, kuhu kogutakse kõik eesti rahvaluule kirjapanud. Uutele korjajatele avaldan sellest lühikeseajalisest korjandusest vanasõna- ja kõnekäänu-tüüpide lisanimestiku (Eesti Kirjandus'es XIX, 12 ilmunud joomasõnade kogule), murdekeelseid teisendeid vastavalt muutes kirjakeelde.

Vanasõnu:

1. Ega ma pole poolik mees, et mulle pooliku klaasi (nõu) panete.
2. Ega me sead ei ole, et me viina ei joo; ehk: ega sa siga ei ole, et sa viina ei joo.
3. Hing, hoia alt, uputus tuleb!
4. Hõiska, poiss, ja viska viina, siis ei tunne elupiina!
5. Joodiku kurgust kõik alla lähevad: maad ja majad; ei sarikadki hakka kurku kinni.
6. Joodikut Jumal õnnistab![1])
7. Jooge ja olge asjast vaiki.
8. Jooge teo põhi peale ja on kohus ja trahv koos!
9. Joom ei tohi mööda minna, — kes kõrtsi tolli maksab?
10. Joome, niipalju kui läheb, ja kohus koerale!
11. Kahja (kahju?) annab kaasavara, õlu on hata (hatu) kaasavara.

---

1) Vrd. Eesti Kirj. XIX, 559, nr. 38.

12. Kellele viimane klaas, see ostab viina.
13. Kel nina pikem, see paneb enam raha (joomisel)!
14. Kes ei joo, sel ei ole sõpru. [1])
15. Kirjamehed, kes küll targad, viina vastu kõik on nõrgad(uussõna?) [2])
16. Kohus ei anna ju kellestki koju tuua (võrreldes viinaga).
17. Kohus ei pane ju kellelegi kotti (võrreldes kõrtsiga).
18. Kui naine joob, siis hatt tad (teda) toidab.
19. Kõrtsimehe perekond ei näe kolmandat põlve.
20. Kõrts on põrgu värav.
21. Lähme hobust vaatama (end õllest tühjendama).
22. Meie taar haplema (hapnema), külanaised kaklema (riidlema); kes joob, see joobnuks jäägu, kes maitseb, see maha sadagu! (Taarilaulust).
23. Mis mees, see täis, mis poisike, see pool! (joomisel).
24. Nii on joodik viina järele, kui siga sita järele. [3])
25. Oh viin, oh viin, sa röövel, piin!
26. Pane kolmeks aastaks vallavanemaks, siis saad jooma.
27. Peksupink ja häbipost on valusad üksi kainetel (karsketel).
28. Pista pits ja pea aru! [4])
29. Pista (võta) naps (~ pits) ja pea aru (püsti), aru riisub viinanaru.
30. Põrgus käiakse „pooltoobiga" Peetrusele!
31. Sa ei saa sellega rikkaks ega jää meie vaeseks (ülejätjale).
32. Seda kurk võtab, mis käed teenivad.
33. Siin (kõrtsis) on lõõtsutamiskoht.
34. Silmad viltu viina poole, kõrvad erku kõrtsi poole.
35. Silm viltu viina poole, käsi kõver klaasi poole. [5])
36. Suu on südame mõõt (joomisel). [6])
37. Taar linnastest magusam.
38. Tahad sa mittejoodik olla ja meid joodikuteks teha! (ülejätja).
39. Tops on rehepapi palk (vokk).
40. Tule, va jämeotsa pidaja: heida kärak ja uneta vaev!
41. Vaskkatlast oled sa tulnud, nahkpauna pead sa minema (õlu, viin).
42. Viinapudel on pulma minna pass.
43. Viinasabas saksad, hata hännas papid.
44. Viin on, kes inimest ilma vastu võtab, ja viin on, kes inimest hauda saadab.
45. Viin on kuradi kälimees.
46. Viin on nurganaiste ainus rohi.
47. Viin on surmavalu kergitaja.
48. Viin on talurahva alatine rohi.
49. Viin on vihatsite kokkulepitaja.
50. Viin on viletsuste lõpetaja.
51. Viin on voorimehe keelemees (teejuht).
52. Viin võtab meele meeste peast, poole meele poiste peast! ehk: natukese naiste peast, purupaljaks laste peast (Humalalaulust). [7])

---

1) „Keä juu õi, tuul (tol) olõ õi sõpra", ehk: „tuu saa õi sõpra". Lutsi, Põlda v., Suure-Tsäpsi kl., Jeesp Jerašenko. P. Voolaine järele.
2) „Wiina woittaa wiisahanki, tauti tappaa taitawanki". Elias Lönnrot, Suomen Kansan Sanalaskuja. Helsingissä, 1842, nr. 6448.
3) E. Kirj. XIX, 559, nr. 32.
4) E. Kirj. XIX, 561, nr. 92 — „Juo wiina, ele mieltäsi", E. Lönnrot, nr. 2328.
5) E. Kirj. XIX, 562, nr. 115.
6) Leidub äratrükina: V. Tamman ja A. Rull, „Huvitaja" I, lk. 47, 1923. a.
7) E. Kirj. XIX, 563, nr. 141.

53. Vitt võidab junkru väe, viin köidab kupja käe.
54. Võta pits ja pea aru; trimpa teine veel ja ära ole loru!

Joodiku nimetusi:

1. Aabramit näinud.
2. Aadamit näinud.
3. trimmab, trimpab, trimpaja; on aga trimbanud!
4. soe pea otsas.
5. lakkuja, kõrtsi lakkuja.
6. lakekrants, lakekoer.
7. lakart.
8. kilk peas, k. pähe hakanud, kõva kilk peas.
9. tipsutaja, tipsu viskaja.
10. pitsi viskama.
11. lakku täis.
12. topsitaja, topsisõber.
13. tal on midagi ümber pea. [1])
14. marujoodik.
15. viinavaat.
16. karastusevõtja.
17. julgusevõtja.
18. viinavend.
19. passivaataja.
20. keelekastja.
21. keelehämetaja.
22. viinastanud. [2])
23. sarved soojad.
24. kurgupuhastaja.
25. kraadikatsuja.
26. käest saanud.
27. juua täis, nina täis (võtnud).
28. vaeva peale võtja.
29. nägu täis.
30. meelelahutaja.
31. hea auru all.
32. pea täis.
33. jumalamärga saanud.
34. (liikmetele) kontidele määret võtja.
35. ivamärga saanud.
36. ei näe selget päeva (alaline joodik).
37. head klahvid teinud.
38. krihv peas.
39. ihule kergitust annud.
40. *mõned nähkamid võtnud.*
41. tal on kartuliprillid ees.
42. tongis mees.
43. aur peas.
44. enese ilusasti ära seadinud.
45. poole saapa võtja, poole hundi võtja.
46. kortina võtja.
47. täie passi võtnud.
48. joomakalts.
49. kerilauad käivad.
50. larpi täis larpinud.
51. täis papa säär võetud.
52. terve nael võetud.
53. viie tinga eest võtja.
54. maski ette seadinud.
55. napsutaja, napsumees.
56. potivana.
57. sarved veres.
58. viinavana.
59. täis kui tint!
60. täis kui saabas!
61. täis kui pinal!
62. täis kui tarakann!
63. täis kui prits!
64. täis kui pomm!
65. natuke rohkem kui tarvis.
66. ühe jala jaoks võtja.
67. jõllis, jõnnis.
68. heast pehme.
69. plämmis.
70. krehvis, krihvis („kriffis" — näitlejate keel).
71. viin on tal sarve sees.
72. šnaboo („tee paar šnabood" — üliõpilaste keel).
73. viinanina.
74. ta on korgi peale astunud.
75. joonud, joonud peaga.
76. täis kui pukk (sikk), ehk: täis kui tina.
77. silmad on kirjud. [3])
78. humalaviha saanud.
79. suu, nina õline.
80. topka („viska üks topka" — sõduri keel).
81. *rüüpaja.*
82. lõnksaja.

---

1) E. Kirj. XIX, 564, nr. 76.
2) E. Kirj. XIX, 563, nr. 27.
3) E. Kirj. XIX, nr. 82.

Kõva viina kutsutakse:

1. kräbe.
2. tuline.
3. käre.
4. pipar.
5. kange.
6. võtja.
7. vihane (pool hunti).
8. hakkaja.
9. suu viltu kiskuja, s. v. vedaja.
10. ajab vere pähe.
11. ajab vere käima.
12. mängib ihu sees.
13. annab mõistust.
14. teeb turilat.
15. teeb ropuks.
16. teeb seatapjaks.
17. teeb jämedaks.
18. hammustab koera kombel.
19. südame teeb vesiseks.
20. näo teeb nooreks. [1])

Mitmed kirjasaatjad on läkitanud monograafilise kirjelduse E. Kirj. avaldatud joomasõna-tüüpide tundmise ja mittetundmise üle üksikus kihelkonnas, mis näitab vanasõna või kõnekäänu esinemise piirkonda. Oleks soovitav, et saadetistes juurde tähendataks, kas vanasõna esineb linna-, maa-, sõdurite-, üliõpilaste-, näitlejate-, käsitööliste-, noorsoo-, vanema põlve jne. keele tarvitamises. Samuti on väga tähtis joomasõnade rändamise kindlaksmääramisel, et igale teatele lisataks võimalikult üleskirjutamis-paiga nimetus. Senistest joomasõnade saatjatest nimetan tänuga: Paul Voolaine (Lutsi eestlaste asundusest), K. Ruut (Helme kihelk., Koorkülast), drnd. Oskar Loorits (Viljandist ja Tallinnast), Ed. Pertmann (Viljandist, Triigilt), üliõp. P. Berg (Tallinnast), A. Mitt-Vaigla (Maarja-Magdaleenast), Karl Vernik (Sangastest), dr. med. A. Valdes (Raplast) j. t. Joomasõnade korjajad, kes soovivad joomasõnade tüüpide trükitud äratõmmet, võivad pöörduda allakirjutanu poole (Tähe 86, 1). Et üleilmsel emadepäeval saadeti joomasõnade päästmise üleskutseid kõigisse Vabariigi koolidesse, siis on loota lahkeilt kooliõpetajailt veel rikkalikku ainete lisa rahva joomasõnade ammutamata varasalvedest.

Elmar Päss.

Kirjanduslik ülevaade.

H. Moora: **Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal.** Tartu. ülikooli arkeoloogiakabineti toimetused IV. K. Ü. „Loodus". Tartus, 1926. **Hind 350 mk.**

Meie noore arheoloogi mag. H. Moora poolt Tartu ülikooli arheoloogiakabineti toimetuste hulgas trükki antud „Eestlaste kultuur muistsel iseseisvus-ajal" tekitab esimesel silmapilgul arvamist, et meil siin mingisuguse arheoloogilise teosega tegemist, nagu kabinett sarnaseid juba varemalt välja on andnud: „Saaremaa ja Muhu muinasjäänused", „Eesti kinnismuistised" jne. Seda arvamist toetab omalt poolt teoses hulk arheoloogilisi piltegi. Kuid eksib igaüks, kes teost ainult arheoloogiliseks tööks peab. Eesti kultuuri käsitlemise muistse iseseisvuse ajal teeb teos enesele ülesanneks. Sellesse kultuuri ei kuulu aga mitte ainult arheoloogia, vaid niisama etnograafia, rahvaluule, keel, muusika, põllumajandus jne. Kogu eestlaste muistsest kultuurist annab H. Moora teos selge ülevaate,

1) Esinevad veel kokkujoomise (liigu), sõpruse ja kõrtsi sõnad viina nõutamisel. Vrd. prof. M. J. Eiseni käsikirjade kogu lk. 16811—16815.

pakkudes meile seega tarviliku käsiraamatu muistse haridusloo käsitlemiseks. Säärase ulatusega teos puudus meil Eestis senini täiesti. 1908.—1909. a. käsitles küll V. Reiman muistsete eestlaste kultuuri ajakirjas „Eesti Kirjandus", aga esiteks on see aastakäik „Eesti Kirjandust" ammu müügilt otsas ja teiseks on uurimine vaheajal uusi tulemusi avaldanud; sellepärast on sellekohaste küsimuste uus harutamine tingimata vajaduseks saanud.

Mõni ajalooline teos käsitleb ainult mööda minnes eestlaste muistset kultuuri; H. Moora töö katsub küsimusse põhjalikult süveneda. See on teos, millega iga ajaloo-õpetaja ja iga ajaloo-üliõpilane tingimata tuttav peab olema, niisama ka muu isik, kes kodumaa mineviku kohta huvi tunneb. Kogu töö on osavalt, asjatundlikult sooritatud, uuemate uurimuste tulemustele põhjendatud.

Nii hea kui teos ka olgu, tahaksin ometi mõne märkuse ta kohta teha. Ma ei tea, miks autor muistset eesti raha nogaatideks ehk nagaatideks nogatite ja nagatite asemel nimetab. Läti Hindrek nii seda sõna ei kirjuta. Kahtlen, kas Liber census Daniae Ascaelae praeguses keeles Askälä tuleb lugeda. Minu arvates tuleb Pärnust lõuna poole Metsapoole maakonda otsida; sellest nimest möödub autor. Küllalt arusaadav ei ole, mida mõeldakse „iseseisvatega" ja venelastega lk. 66. — Vadjalaste jälgi leidus kohanime järele otsustades vist Tormagi kihelkonnas. — Laulu „Jõuaksin ma sõjas surra" ei suuda ma väga vanaks pidada. — Lisan Soontagana tee kohta juurde, et see tee oli vanasti veega üle ujutatud.

Meie noored kirjutavad võõrakeelse ch asemel tavalisesti k. Nii selleski teoses „arkeoloogia" kabinett. Kuid tihti puutume järjekindlusetusega kokku. K. Körber kirjutas omal ajal Kiina, meil nüüd tavalisesti Hiina, aga jälle kirurgia. Kuna „Eestlaste kultuuris", nagu tähendatud, ikka arkeoloogia leidub, tabame seal aga ka sõnakuju „arhaistlik", mitte arkaistlik.

Need väikesed märkused ei alanda kuidagi teose väärtust; neid üles tähendades tahtsin ühe või teise küsimuse kohta ainult oma arvamist avaldada.

Omal ajal väitsin, et muistsed eestlased väärtusliku metalli poolest rikkad olnud. Samale otsusele jõuab H. Mooragi, tähendades, et „võib tähele panna, kuidas need (= hõbeaardeid) alatasa vähenevad orduaja kestes, nähtavasti käsikäes talupoja tulunduslikku ja isikliku vabaduse langemisega, ja siis peaaegu täielikult lõpevad sõdade aegu Ivan Julmaga, mis nähtavasti lõplikult hävitas rahva jõukuse."

Huvitav veel mag. H. Moora üldotsust eestlaste muistse kultuuri kohta kuulda: „Me nägime eespool, et eestlased oma muistse iseseisvus-aja lõpuks kultuuriliselt ja ühiskondlikult arenemisastmelt olid üldiselt ette jõudnud niihästi teistest soome sugu rahvaist kui ka oma läti naabreist; venelasist polnud nad vähemalt maha jäänud, kui mitte arvata neile skandinaavlaste toodud riigikorraldust."

Kirjutan neile mag. H. Moora väidetele täiesti alla.

M. J. Eisen.

Vastutav toimetaja: J. V. Veski. Väljaandja: Eesti Kirjanduse Selts.

„Postimehe" trükk, Tartus 1926

Astuge Eesti Kirjanduse Seltsi liikmeks.

M. Cervantes: **Don Quijote.** Tõlkinud G. Peet. 86 pildiga. 258 lhk. Hind 250 m., kalingorköites 410 m.

Jules Verne: **80-ne päevaga ümber maailma.** Tõlkinud O. Treu. 54 pildiga. 272 lhk. Hind 220 m., kalingorköites 380 m.

E. T. A. Hoffmann: **Aamissepa-meister Martin ja tema sellid.** Tõlkinud Ants Oras. 64 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.

W. Bonsels: **Mesilane Maaja.** Tõlkinud Richard Roht. 17 E. Järv'e illustratsiooni. 160 lhk. Hind 120 m., iluköites 170 m.

Z. Topelius: **Velskeri jutustused,** I lugu: Kuninga sõrmus. Tõlkinud E. Raudsepp. 13 pildiga. 122 lhk. Hind 90 m.

" " **Velskeri jutustused,** II lugu: Mõõk ja ader, ja III lugu: Tuli ja vesi. Tõlkinud S. Holberg. 216 lhk. 21 pildiga. Hind 200 m.

" " I, II ja III lugu koos kalingorköites 450 m.

Suonio (J. Krohn): **Kuu jutustused.** Tõlkinud Julie Rõks. 12 Natalie Mey illustratsiooni. 56 lhk. Hind 40 m., kalingorköites 200 m.

D. Lastekirjastik.

D. N. Mamin-Sibirjak. **Kasupoeg.** Tõlkinud N. K. Illustreerinud R. Kivit. Kuus juttu lastele ja noorsoole 28 pildiga, neist 6 mitmevärvilist. 100 lhk. Hind 180 m., iluköites 230 m.

" " " **Kangekaelne sikk.** Tõlkinud N. K. Illustreerinud R. Kivit. Viis juttu lastele ja noorsoole 25 pildiga, neist 5 mitmevärvilist. 84 lhk. Hind 150 m., iluköites 200 m.

E. Õpperaamatud.

Hans Kruus: **Eesti ajaloo lugemik I.** 232 lhk. Hind 200 m., kalingorköites 360 m.

" " **Eesti ajaloo lugemik II.** 160 lhk. Hind 200 m., kalingorköites 360 m.

J. Jõgever: **Eesti muinasjutud koolidele.** 296 lhk. Hind 200 m., kalingorköites 360 m.

L. Kettunen: **Lauseliikmed eesti keeles.** 112 lhk. Hind 125 m., kalingorköites 285 m.

F. Sõnastikud.

Eesti õigekeelsuse-sõnaraamat. I köide A-M, II parandatud ja täiendatud trükk. 590 lhk. Hind 400 m., nahkköites 560 m.

Matemaatika-sõnastik. Kolmas täiendatud ja parandatud trükk. 68 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.

Rud. Wallner: **Arstirontude ladina-eestikeelne sõnastik.** 48 lhk. Hind 35 m., kalingorköites 195 m.

G. Mitmesugused.

Eesti — maa — rahvas — kultuur. 105 iseseisvat artiklit 88 autorilt. 446 illustratsiooniga. 1276 lhk. suures kaustas. Hind nahkköites 2500 m (Pealaos).

Tartumaa, I osa maakondi kirjeldavast koguteosest „EESTI". Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus 231 pildi ja 19 kaardiga, 756 lhk. Hind 750 m., nahkköites 1000 m.

EKS liikmemaks 100 m. aastas, eluaegne 2000 m. ühekordselt.

Koguge EKS kuukirjale „Eesti Kirjandus“ uusi tellijaid.

Palamuse kihelkond. Maadeteadusline, majandusline ja ajalooline kirjeldus. 6 illustratsiooniga. 32 lhk. Hind 25 m., kalingorköit. 185 m.

Balthasar Russow: **Liivimaa kroonika.** Tõlkinud K. Leetberg. I anne: 112 lhk., hind 60 m.; II anne: 176 lhk., hind 110 m., mõlemad anded koos kalingorköites 330 m.

A. Jürgenstein: **Carl Robert Jakobsoni elu ja töö.** 9 illustratsiooniga, 116 lhk. Hind 130 m., kalingorköites 290 m.

Koidula ja Almbergi kirjavahetus. Trükki toimetanud Aug. Anni. 122 lhk. Hind 125 m., kalingorköites 285 m.

A. Kruusberg: **Tartu Eesti Põllumeeste Seltsi algpäevilt.** 2 pildiga. 64 lhk. Hind 65 m., kalingorköites 225 m.

V. Ridala: **Ernst Enno.** Essee. Autori pildiga. 26 lhk. Hind 40 m.

A Saareste: **Eesti, eestlased ja eesti keel.** 1 kaardiga, 28 lhk. H. 30 m.

Eesti rahvalaulud I. Dr. Jakob Hurda ja teiste kogudest. 12 kaardi ning 10 eessõna ja artikliga. 562 lhk. suures kaustas. Hind 650 m., nahkköites 825 m.

K. Krohn: **Soome-Eesti vanast rahvalaulust.** 88 lhk. Hind 60 m., kalingorköites 220 m.

K. E. Sööt: **Rahva lauluvara.** Kogu üldiselt lauldavaid laule. 192 lhk. Hind 120 m., kalingorköites 170 m.

Joh. Aavik: **Puudused uuemas eesti luules.** 172 lhk. Hind 75 m., kalingorköites 235 m.

Th. Zielinski: **Vana-kreeka kirjandus I.** Iseseisvuse ajajärk. Tõlkinud Linda Metslang, eessõna kirjutanud Pärtel Bauman. 29 pildiga, 212 lhk. Hind 300 m., kalingorköites 460 m.

K. Ramul: **Ihu ja hing.** Psüholoogilised loengud. 64 lhk. Hind 50 m., kalingorköites 210 m.

Jules Payot: **Tahte kasvatamine.** Tõlkinud Alfred Koort. 220 lhk. Hind 240 m., kalingorköites 400 m.

Elis Strömgren: **Astronoomilised miniatüürid.** Tõlkinud G. Peet. 13 illustratsiooniga. 72 lhk. Hind 90 m., kalingorköites 250 m.

Kuukirja **„Eesti Kirjanduse“** senistest aastakäikudest on veel tagavaral: XIII (1918 19), XIV (1920), XV (1921), XVI (1922), XVII (1923) ja XVIII (1924) à 360 m. aastakäik, nahkköites 520 m., ning XIX (1925) aastakäik 500 m., nahkköites 660 m. Tellimishind 1926. aastal on 400 m. Üksikud numbrid 1906. aastast peale à 40 m.

Eesti Kirjanduse Seltsi aastaraamatud: I—IV, VI, VII, IX ja X à 50 m.

Praegu trükis:

Juhani Aho: **Panu.**
Shakespeare: **Kuningas Lear.**
M. J. Eisen: **Eesti vana usk.**
„Võrumaa“, II osa koguteos „Eesti“.
Eesti rahvaviisid.
Kodumaa õistaimed.
Eesti õigekeelsuse - sõnaraamat II pool.
Koidula kirjad omakseile.

Hinnaalandus Eesti Kirjanduse Seltsi liikmetele Seltsi kirjastusel ilmunud köitmata raamatute pealt 20%, köites raamatute pealt 15%, raamatukogudele, koolidele ja õpetajateie köitmata raamatute pealt 10%. Raha ettesaatjaile saadetakse raamatud postikuludeta kätte.